

Octavian Bejan

EXPLICAȚIE CRIMINOLOGICĂ
A COMPORTAMENTULUI CRIMINAL

C.Z.U.: 343.9
B 40

Recenzenți:

Valeriu Bujor, dr. conf. univ.;
Sergiu Ilie, dr. conf. univ.

Tehnoredactare: Ecaterina Popa

© Octavian Bejan.

ISBN

Centrul de Prevenire și Asistență Criminologică

Octavian BEJAN

**Explicație criminologică
a comportamentului criminal**

Chișinău, 2009

INTRODUCERE

Explicarea comportamentului criminal reprezintă problema centrală a criminologiei, ea presupunând stabilirea cauzei, reconstituirea sistemului factorilor determinanți în jurul ei, precum și elucidarea procesului de geneză al comportamentului criminal.

Preocupat de definirea unei explicații criminologice satisfăcătoare, Sutherland enunța: „Dacă criminologia are menirea de a fi științifică, atunci colecția eterogenă de „factori multipli”, cunoscuți ca fiind în relație cu crima și criminalitatea, ar trebui să fie organizată și integrată cu ajutorul unei teorii explicative ce are aceleași caracteristici ca teoria științifică din alte domenii de cercetare. Astfel, condițiile despre care s-a spus că cauzează crima ar trebui să fie întotdeauna prezente atunci când este prezentă crima și ele ar trebui să fie întotdeauna absente atunci când crima este absentă. O asemenea teorie sau construcție teoretică va stimula, simplifica și conferi direcție cercetării criminologice, precum și va furniza un cadru de înțelegere a semnificației multor cunoștințe despre crimă și criminalitate obținute în trecut. Mai mult decât atât, ea va fi utilă controlului asupra crimelor; pusă la dispoziție, ea ar putea fi „aplicată” în mare măsură în același mod în care un inginer „aplică” teoriile științifice ale fizicianului”¹.

Avem convingerea fermă că criminologia, dar și alte ramuri tangente ale științei dispun actualmente de cunoștințele necesare elaborării unei explicații satisfăcătoare a comportamentului criminal, în măsură a integra multitudinea de factori determinanți cunoscuți într-un sistem, coerent și noncontradictoriu. În acest scop este necesar a efectua o abordare teoretică riguroasă, amplă și complexă, orientată spre ordonarea cunoștințelor existente și completarea lor cu cunoștințele lipsă, sarcină realizabilă exclusiv prin metode teoretice de cercetare criminologică.

Cea mai mare dificultate în reconstituirea sistemului factorilor determinanți ai comportamentului criminal rezidă în scoaterea în evidență a cauzei. Anume cauza constituie nucleul sistemului factorilor determinanți ai conduitei criminale, a cărui cunoaștere este condiționată de ordonarea factorilor în jurul cauzei. Problema este că există o pluralitate de condiții

¹ Edwin H. Sutherland și Donald R. Cressey, *Criminology*, 9th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia/New York/Toronto, 1974, p. 72.

absolut necesare, adică fără de care nu se produce efectul. Este dificil deoarece aceste condiții sunt întotdeauna prezente atunci când acționează cauza, astfel încât cercetătorul trebuie să discearnă între un set de factori mereu prezenți la producerea efectului – comportamentul criminal. Iată de ce cercetările empirice sunt neputincioase în fața acestei probleme, fiind indispensabilă o completare a lor cu cercetări teoretice, capabile să pătrundă cu rațiunea acolo unde primele nu pot pătrunde deocamdată cu ochiul. Depășirea acestui impas obligă la o înțelegere profundă a fenomenului determinării și îndeosebi a cauzării, precum și la o aplicare riguroasă a principiilor determinismului și cauzalității în procesul de studiere teoretică a comportamentului criminal.

Explicația criminologică pe care am elaborat-o oferă o viziune ordonată a factorilor determinanți ai comportamentului criminal, în care ei sunt integrați într-un sistem organizat în jurul cauzei conduitei criminale, viziune întregită prin prezentarea elementelor constitutive ale cauzei, a modului în care ele interacționează, precum și a modului de interacțiune dintre diverșii factori determinanți ai crimei și criminalității. Desigur conținutul acestui sistem va fi completat și precizat grație cercetărilor ulterioare ale criminologilor, dar și ale altor cercetători din ramurile tangente ale științei, pentru cercetarea noastră a fost însă primordială schița structurii centrale și a evidențierii cauzei și a locului ei în cadrul sistemului, definind principiile de abordare a problemei etiologiei criminale.

În orice caz propunem o abordare diferită în cunoașterea cauzei și condițiilor crimei și criminalității.

Ordonarea factorilor determinanți, integrarea lor într-un sistem și descoperirea cauzei comportamentului criminal reprezintă o etapă de neocolit în cunoașterea criminologică, care îi va permite criminologiei să urce pe o treaptă superioară de dezvoltare, cea a maturității științifice, așa cum o numește Kuhn².

Perspectiva care a orientat cercetările noastre în problemă ne-a fost dezvăluită de Valeriu Bujor, iar noi am găsit doar o cale spre acest orizont. Cercetarea ale cărei rezultate sunt prezentate în această monografie a fost precedată de o serie de alte cercetări în problemă, unele dintre ele fiind desfășurate împreună, după cum denotă și sursele bibliografice.

Drept fundament solid pentru realizarea acestui studiu de explicare criminologică a comportamentului criminal l-au constituit operele lui Claude-Adrien Helvetius – *Despre spirit*, Paul Henri Holbach – *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale* și Iancu Ionel –

² Thomas S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, Editura „Humanitas”, București, 1999.

Contribuții la studierea categoriei de interes, pe care le prețuim în mod deosebit și pe care considerăm că ar trebui să le cunoască temeinic fiecare criminolog.

1

CAPITOLUL

PRINCIPIILE DETERMINISMULUI CRIMINOGEN

Ideea de cauză este atât de importantă pentru cunoașterea științifică, încât este adesea identificată cu însăși știința. Cercetătorii din orice domeniu, inclusiv criminologie, sunt învățați să-i urmeze consecvent calea, ceea ce ei încearcă să facă în procesul explorărilor științifice. Desigur, ideea de cauză a fost dezvoltată pînă la conceptul de determinism. Cu toate că pare a fi familiar, este necesară o precizare a elementelor esențiale ale acestuia și aplicarea lui riguroasă în studiul criminologic. Totodată, vom adăuga o serie de elemente, în afara cărora explicarea comportamentului criminal rămîne imposibilă.

Cauzarea comportamentului criminal

Cercetările științifice efectuate pînă acum relevă că orice fenomen cunoscut al realității nu a apărut cu de la sine putere, ci a fost generat de un alt fenomen. Această constatare contravine ideii de prim început, deoarece ar însemna că există fenomene care nu au fost produse de altele și impune, totodată, teza infinității lumii. Dincolo de dificultățile menționate, faptul cauzalității este incontestabil pentru cunoașterea și explicația științifică a lumii.

Prin urmare, tot ce se întîmplă în natură are o cauză determinabilă, iar explicarea fenomenelor nu este posibilă fără relevarea ei. Același lucru se poate spune și despre crimă. Comportamentul criminal nu este o manifestare arbitrară, o consecință a voinței individului sustrase oricărei cauze și, deci, inexplicabilă. Există fenomene, la fel de reale ca conduita criminală, care determină voința individului de a săvîrși acte criminale, a căror cunoaștere cade în sarcina criminologiei.

Fenomenul care generează un alt fenomen este numit **cauză**. Cum fenomenele nu au apărut din nimic, fiecare fenomen real are o cauză. De aici rezultă că cauza comportamentului criminal o constituie un alt fenomen al realității, fenomenul care îi dă naștere.

Pe de altă parte, fenomenul suscitată de cauză este numit **efect**. Comportamentul criminal este deci efectul (consecința, urmarea, rezultatul etc.) cauzei sale, al fenomenului care l-a produs. În virtutea principiului conexiunii universale și al caracterului activ al proceselor universale, toate fenomenele sunt deopotrivă cauze și efecte, în raport cu diferite fenomene. Astfel, conduita criminală nu numai că este efectul unui alt fenomen, ci și generează, la rândul ei, alte efecte, ceea ce înseamnă că evoluează pe post de cauză.

Actul de geneză este numit **cauzare**. El formează un proces la capătul căruia în univers apare un nou fenomen (efect), singular sau unic, ca rezultat al acțiunii unui fenomen existent (cauză). În cursul acestui proces realitatea cunoaște o schimbare. De altfel, realitatea suportă o continuă transformare tocmai sub procesul acțiunii fenomenelor care o compun, o parte dintre care acțiuni sunt de cauzare. *Unic* este fenomenul care nu are analog în univers (cel puțin pentru început), în timp ce *singular* este fenomenul care constituie o manifestare particulară dintr-un șir de fenomene similare, cu esență identică. Prima crimă săvârșită a constituit un fenomen unic, iar toate celelalte care i-au succedat reprezintă niște manifestări singulare ale unei clase de fenomene sau, mai concretizat, a unei clase de comportamente umane.

După producerea efectului, putem vorbi despre o legătură dintre cele două fenomene. Raportul dintre cauză și efect este numit **relație cauzală** sau **relație de cauzalitate**. „O relație cauzală *este necesară* în primul rând în sensul general, că *nu există procese acauzale*, în al doilea rând în sensul *univocității* acestui raport, adică în sensul că *o cauză identică ce acționează în aceleași condiții produce efecte identice*”³. În termeni criminologici, putem spune că comportamentul criminal este în relație cauzală cu fenomenul care l-a generat, o relație de dependență, deoarece efectul depinde întotdeauna de cauză sub două aspecte: pe de o parte, el nu se poate produce fără acțiunea cauzei, iar pe de altă parte, el nu este produs de orice cauză, ci de o anumită cauză, esențialmente identică. Este adevărat că în unele cazuri, după cum vom arăta în continuare, după naștere, efectul, odată devenit independent, poate influența, la rândul lui, asupra cauzei sale, adică asupra fenomenului care l-a produs.

Întreg fenomenul de generare a efectului de către cauză este numit **cauzalitate**.

³ Călina Mare, *Introducere în ontologia generală*, Editura „Albatros”, București, 1980, p. 207.

Legea cauzalității poate fi formulată astfel: aceeași cauză produce, în condiții invariante, același efect și, viceversa, unei aceeași schimbări îi corespunde necesarmente o aceeași cauză⁴.

Există *cauze interne* și *cauze externe*. Cauze interne sunt acelea care acționează din interiorul individului, cauze externe fiind cele care acționează din exteriorul lui. Existența cauzelor interne este posibilă datorită faptului că comportamentul criminal constituie o derivată, un produs al corpului uman, în caz contrar ar fi existat numai cauze externe, pentru că cauza întotdeauna este externă efectului. Nu există cauză în efect, căci ar însemna să avem de a face cu fenomene care există cu de la sine putere.

Cauzele externe individului acționează întotdeauna prin intermediul cauzelor interne, de unde reiese că nu este vorba despre acțiunea simultană a două cauze. Cauzalitatea presupune, în mod intransigent, existența unei singure cauze. Are loc, de fapt, o acțiune consecutivă a unor cauze distincte ce alcătuiesc un veritabil **lanț causal**, care indică acțiunea succesivă a unor cauze, una asupra alteia, pînă la fenomenul care ne interesează – comportamentul criminal. De aceea, în vederea înțelegerii cauzalității în criminologie, avem nevoie de cunoașterea unui segment mai lung al lanțului causal, explicația causală deplină echivalînd, teoretic, cu descifrarea întregului lanț.

În fine, este imperioasă distincția între cauzalitatea conținutului și cea a formei unui fenomen. În timp ce comportamentele criminale dispun de o esență identică, ele se caracterizează printr-o multitudine de forme concrete de manifestare. Situația se explică prin faptul că cauza care modelează înfățișarea conduitei criminale (forma) este diferită de cauza care generează însăși conduita criminală (conținutul). Sub acest aspect, se produce o acțiune simultană a două cauze, prima vizînd conținutul fenomenului, iar cea de-a doua – forma lui. Bineînțeles că între conținut și formă nu există o ruptură sau o independență totală. Dimpotrivă, forma nu poate fi esențialmente străină conținutului, esenței fenomenului, căreia trebuie să-i corespundă.

Două principii ale cauzalității aplicate la scară largă în știința modernă, în special în disciplinele socio-umane urmează a fi scoase în evidență în vederea clarificării problemei cauzei comportamentului criminal.

Primul principiu afirmă că fenomenele sociale pot fi explicate tot prin fenomene sociale. Tradusă în termeni cauzali, aserțiunea în discuție semnifică că cauza și efectul au o natură identică. Altfel spus, dacă crima este un fenomen social, atunci și cauza lui este de natură socială; dacă crima este un fenomen biologic, atunci și cauza lui este tot de natură biologică etc.

⁴ O. Băncilă, *Cauzalitatea în filozofie și știință*, Editura științifică, București, 1969, p. 52.

În consecință, cunoașterea criminologică a cunoscut o divizare pregnantă în curente, unele axându-se pe fenomenele sociale, altele pe cele biologice sau psihologice etc., în ciuda faptului că se enunța natura bio-psiho-socială a omului.

Opinia dominantă în criminologia contemporană consideră conduita criminală drept un fenomen social, de unde rezultă că și cauza ei este tot de natură socială. În paralel, unele cercetări cu caracter criminologic caută cauza crimelor printre fenomenele biologice, psihologice și fizice. Cercetările criminologice desfășurate în aceste direcții au relevat mulți factori care influențează asupra comportamentului criminal: imposibilitatea realizării intereselor în limitele legale de acțiune, inegalitatea socială, conflictul normativ, sărăcia, mobilitatea socială, conflictul dintre culturi etc. (în plan social); rasa, naționalitatea, ereditatea, constituția anatomică etc. (în plan biologic); capacitatea mintală redusă, autocontrolul deficitar, temperamentul etc. (în plan psihologic); clima, influențele cosmice etc. (în plan fizic). Totodată, o serie de factori sunt tratați din diferite perspective cognitive: imitația, educația familială etc. (există abordări sociologice și psihologice), alcoolismul, deficiențele psihice (există abordări biologice și psihologice) etc.

Deficiența acestui principiu rezidă în faptul că el contravine principiului conexiunii universale, conform căruia toate fenomenele (obiectele, procesele etc.) lumii se află într-o interacțiune permanentă. Ce înseamnă însă interacțiune, dacă nu determinare, inclusiv cauzare? Prin urmare, dacă pornim de la teza că natura cauzei și efectului este similară, atunci suntem obligați să tragem concluzia că diferitele forme ale materiei se caracterizează prin paralelism, că ele nu formează un tot întreg, intercorelat. Or ființa umană reprezintă o întruchipare a tuturor formelor cunoscute ale materiei: biologică, socială, fizică, chimică, psihică etc.; el este, după cum s-a afirmat în repetate rânduri, forma cea mai complexă a realității. Deși în unele privințe o asemenea demarcație a condus la rezultate științifice pozitive în științele sociologice, în alte privințe ea a făcut imposibilă avansarea cunoașterii, afectând inclusiv criminologia.

Al doilea principiu se referă la existența unor cauze întâmplătoare, de rînd cu cele necesare. Astfel, spre deosebire de acțiunea genetică, care este considerată drept una necesară, cauzele care le manifestă sunt clasificate atât în necesare, cât și întâmplătoare, pentru a pune în acord conceptul de cauzalitate cu cel al principiului universal al necesității și întâmplării. Influențat în mod insesizabil de acest principiu, cercetătorul a sărit cu ușurință peste unele verigi ale lanțului cauzal, în momentul în care se lovea

de dificultăți în a explica comportamentul uman, ceea ce a condus la o explicație deosebit de fragmentată.

În această ordine de idei, ținem să precizăm importanța revizuirii periodice a cunoștințelor general-științifice, cum sunt cele privitoare la cauzalitate, preluate, de regulă, de cercetătorii din ramurile particulare ale științei în calitate de postulate, și contribuirii la precizarea lor, prin prisma rezultatelor curente din toate științele, sarcină lăsată adesea în seama filozofilor și metodologilor.

Condiționarea comportamentului criminal

Actul de geneză și existența unui fenomen suportă impactul fenomenelor printre care este plasat el și cauza lui, în virtutea principiului conexiunii și interacțiunii universale. Fenomenele care influențează nașterea și existența unui alt fenomen sunt numite **condiții**. În mod similar, nașterea și existența comportamentului criminal se produce în sînul unor condiții ce au putere de influență asupra lui.

Rezultatele cercetărilor criminologice efectuate pînă acum denotă prezența a numeroase condiții ce înrîuresc conduita criminală. De altfel, numărul condițiilor depinde de numărul fenomenelor cu care interacționează cauza și efectul și care au suficientă putere pentru a exercita un impact transformator asupra lor. De aceea, nu toate fenomenele aflate în contact cu cauza și efectul sunt capabile să le influențeze. Puterea lor de acțiune ar putea să fie insuficientă pentru a putea lăsa vreo urmă asupra lor, cu atît mai mult o urmă semnificativă.

Condițiile pot influența în mod diferit nașterea și existența unui fenomen, și anume: să declanșeze efectul cauzei, în situația în care ea nu poate fără aceste condiții să producă efectul, – *condiții declanșatoare*; să împiedice nașterea și existența efectului, fără a le stopa, – *condiții defavorizante*; să înlesnească nașterea și existența efectului – *condiții favorizante*; să confere o anumită formă de manifestare efectului – *condiții formatoare*; precum și să oprească pe durata acțiunii lor producerea efectului – *condiții inhibatoare*.

Actul de influențare a nașterii și existenței unui fenomen este numit **condiționare**.

Acțiunea simultană a cauzei (cauzare) și condițiilor (condiționare) poartă în știință denumirea de determinare. Cauza și condițiile alcătuiesc împreună factorii determinanți ai efectului – un fenomen oarecare.

Asupra comportamentului criminal înrîurește o pluralitate largă de fenomene, după cum relevă cercetările în materie. Natura acestor fenomene este diferită, unele sunt de natură socială, altele biologică, psihologică sau chiar fizică. Registrul lor este destul de amplu, dificultățile survenind la catalogarea exactă în funcție de caracterul și gradul de influențare.

Distingem două tipuri de fenomene: *fenomene independente*, care capătă autonomie după apariție, și *fenomene dependente*, care nu pot exista în afara acțiunii permanente a cauzei și condițiilor. Este vorba despre o independență relativă, căci nici un fenomen nu este în totalitate de sine stătător, el suportînd continuu influența, mai mică sau mai mare, a fenomenelor cu care interacționează. În cazul fenomenelor independente, cauza își încetează influența imediat după constituirea efectului, ca și condițiile declanșatoare. Asemenea fenomene își pot înceta existența numai sub impactul unor fenomene distrugătoare, pe care le vom numi *condiții suprimante*. Din contră, fenomenele dependente dispar de îndată ce cauza își încheie acțiunea.

Fiind un fenomen de masă, criminalitatea înglobează componente de ambele tipuri: unele se caracterizează printr-un grad înalt de independență, avînd capacitate de autogenerare (de exemplu, criminalitatea recidiviștilor și corupția), în timp ce altele dispar o dată cu cauza care le-a generat (de exemplu, traficul de droguri va persista atît timp cît va exista o cerere de consum a produselor stupefiante, irealizabil pe cale legală).

Determinarea comportamentului criminal

După cum am menționat, **determinarea** consistă în acțiunea simultană și conjugată de cauzare și condiționare a unui fenomen de către un ansamblu de alte fenomene (cel puțin două: o cauză și o condiție). Dată fiind natura sa complexă, asupra comportamentului criminal acționează simultan o cauză și o multitudine de condiții.

Factor determinant este fenomenul care cauzează sau condiționează existența comportamentului criminal. Respectiv, termenul generic *factorii determinanți* include atît cauza, cît și condițiile unui fenomen.

Conceptul de **determinism** reprezintă imaginea de ansamblu a proceselor de naștere și existență a fenomenelor, în măsura în care ele suportă o acțiune, o influență continuă din partea altor fenomene.

Evidențierea fenomenului determinării urmărește o cunoaștere a modului de interacțiune a cauzei și condițiilor în procesul producerii unui fenomen (criminal: comportament criminal, criminalitate etc.).

Deseori termenul este utilizat, atât la singular, cât și la plural, pentru a evita precizarea caracterului influenței exercitate (cauzale sau condiționale) sau efectuarea unei demarcații între cauză și condiții.

Factorii determinanți se organizează într-un veritabil **sistem de determinare**, în care fiecare factor își are locul și rolul său specific. Fiecare fenomen se află încorsetat într-un sistem determinativ, fără deosebire, inclusiv principiile universale de organizare și funcționare a realității constituie un sistem, aflându-se în stare de interdependență.

De regulă, explicarea unui fenomen nu poate fi redusă la factorii direcți ce determină un fenomen, cu atât mai mult nu ne putem permite o asemenea abordare din cauza necesităților practice de cunoaștere amplă a fenomenelor realității în care omul acționează. Este necesară și cunoașterea factorilor care acționează asupra factorilor direcți ai fenomenului supus cercetării, lărgind progresiv sistemul de determinare. În cazul în care pășim dincolo de factorii direcți, descoperim un sistem determinativ alcătuit din lanțuri cauzale. Axul acestui sistem îl formează lanțul causal care vine spre cauza fenomenului dat: (a) cauza directă⁵ este determinată de o altă cauză directă, care la rândul ei este determinată de o altă cauză directă și așa la infinit; (b) la care se adaugă lanțurile cauzale care vin spre condițiile fenomenului dat: fiecare condiție este determinată de o cauză directă, care este determinată, la rândul ei, de altă cauză directă etc.; (c) de asemenea, pot fi luate în considerație nu numai cauzele condițiilor fenomenului dat, ci și condițiile care însoțesc aceste cauze; puse fiecare la locul lor obținem imaginea întregită a sistemului factorilor determinanți, iar stabilirea rolului fiecărui dintre factorii în discuție permite explicarea completă a acestuia.

În criminologie, se folosește în calitate de sinonim al termenului factor determinant și cel de factor criminogen.

Ținem să precizăm că principiile determinismului trebuie să fie aplicate în mod particularizat, în sensul că ele se caracterizează printr-un

⁵ Termenul cauză presupune un fenomen care acționează direct, deci expresia „cauză directă” este tautologică din punct de vedere strict logic, cu toate acestea am recurs la ea din rațiunea de a explica mai bine ideea. După ce va fi fost cunoscută întreaga lucrare, va deveni limpede de ce a trebuit să recurgem la acest procedeu lingvistic, vicios sub aspect logic, în vederea realizării unei explicații mai clare a teoriei prezentate.

grad diferit de generalitate, din care cauză o serie de principii pot fi explicative pentru unele fenomene, în timp ce altele să fie de folos la înțelegerea unor cazuri contrare. Să exemplificăm afirmația precedentă: se disting⁶ două tipuri de interacțiune cauzală, în unele cazuri fenomenele care interacționează au o influență diferită (în domeniul criminologiei am putea invoca drept exemplu situația în care motivele ce îl împing la crimă prevalează asupra celor care îl fac să se abțină de la această faptă), iar în alte cazuri ele au o influență echivalentă, ceea ce face ca efectul să rezulte din acțiunea egală a acestor fenomene (un criminal acționează în mod criminal din două motive cu însemnătate egală pentru el).

Interesul criminologiei pentru problema determinismului este suscitată de funcțiile ei: cognitivă, predictivă și practică. *Sub aspect cognitiv*, ea contribuie semnificativ la explicarea comportamentului criminal. *Sub aspect predictiv*, cunoștințele privitoare la cauza și condițiile comportamentelor criminale constituie fundamentul prognozelor criminologice, căci prognozarea evoluției criminalității este posibilă numai în condițiile unui raport de necesitate între fenomenele criminale și alte fenomene. *Sub aspect practic*, ea este indispensabilă elaborării soluțiilor de prevenire a crimelor, sarcină care nu poate fi îndeplinită fără o cunoaștere a cauzei și condițiilor fenomenului. Din aceste considerente, succesele criminologiei în găsirea căilor de prevenire a manifestărilor criminale depinde indisolubil de reușita depistării factorilor determinanți ai acestui fenomen.

Descoperirea cauzei comportamentului criminal face posibilă, cel puțin sub aspect teoretic, conceperea unor mijloace de prevenire a crimelor prin anihilarea cauzelor (singulare) ale acestora, fie directă, fie indirectă, adică prin exercitarea unor influențe asupra factorilor determinanți ai lor.

Pe de altă parte, cunoașterea condițiilor dă posibilitatea elaborării unor măsuri de reducere a criminalității, prin înlăturarea acelor condiții care contribuie la declanșarea ei, îi facilitează existența, precum și îi conferă forme deosebit de distructive, sau prin crearea unor condiții apte să-i împiedice existența. În momentul în care criminologia află răspunsul la întrebarea de ce o condiție are efectul respectiv asupra comportamentului criminal, criminologii capătă cunoștințele necesare imaginării unor condiții adverse (defavorizante, inhibatoare sau suprimante), neatestate pînă atunci.

În concluzie putem afirma că o explicație criminologică completă presupune stabilirea exactă a cauzei și condițiilor comportamentului criminal și integrarea lor într-un context determinativ mai larg.

⁶ O. Băncilă, *op. cit.*, p. 47-48.

2

CAPITOLUL

CAUZA ȘI CONDIȚIILE COMPORTAMENTULUI CRIMINAL

Aplicînd cu rigurozitate principiile determinismului în studiul etiologic de criminologie, devine posibilă învederarea factorilor determinanți ai comportamentului criminal și delimitarea lor în funcție de rolul genetic al fiecăruia. Mai întîi de toate ne propunem să începem cu aspectul principal – cauza crimei, ca apoi să reorientăm cercetările noastre spre laturile complementare – condițiile ei. Întrucît termenul comportament criminal este utilizat în știință atît cu sens de act de conduită individuală, cît și de manifestări comportamentale de masă (nu neapărat de grup), am adăugat, pentru a le distinge, calificativul „directă”. Pe parcursul prezentării teoriei noastre acest aspect se va limpezi treptat, inclusiv însemnătatea principială a unei asemenea distincții.

Cauza directă a comportamentului criminal

Conduita criminală reprezintă o manifestare exterioară a individului și nu poate fi înțeleasă în afara acestuia. Esența individului se regăsește cu necesitate în actele lui de conduită. Ca orice entitate a lumii, individul dispune de o forță de acțiune intrinsecă care merge din interior spre exterior și îi manifestă esența. Însăși existența individului înseamnă o manifestare a acestei esențe, manifestarea unei acțiuni care izvorăște din ea. Prin urmare, cercetarea atentă a ființei omului ne poate conduce spre înțelegerea comportamentului lui, manifestarea ei exterioară.

Paul Henry Holbach surprindea în chip genial, acum cîteva sute de ani, o stare de lucruri fundamentală pentru înțelegerea oricărui fenomen, obiect, proces etc. din univers, și anume: oricare ar fi natura și combinațiile ființelor, mișcările au totdeauna o direcție sau o tendință. Fără direcție, nu putem evoca ideea mișcării. Această direcție este hotărîta de proprietățile oricărei ființe. Avînd anumite proprietăți, ele acționează în chip necesar, adică urmează legea invariabil determinată de chiar aceste proprietăți, care

constituie ființa așa cum este ea, precum și felul ei de acțiune, care este totdeauna o consecință a felului ei de a fi⁷.

Abordând problema cauzalității criminogene, trebuie mai întâi de toate să stabilim foarte clar că **toate acțiunile omului au o cauză exactă și determinabilă, la fel cum este exact, pînă în cel mai mic detaliu, modul în care ea acționează**, de aceea, nu este suficient a constata o relație de cauzalitate între un factor și acțiunile omului, ci și a determina cu precizie cum se produce acțiunea cauzei asupra comportamentului său.

Toți factorii externi avînd impact asupra omului acționează asupra lui prin intermediul însușirilor organismului uman. În genere, este necesar a privi omul drept un sistem de proprietăți. Este mult prea puțin a afirma, pur și simplu, că un factor extern acționează, iar omul se mișcă. O astfel de afirmație generală nu mai satisface nici cunoașterea și nici practica socio-umană, de acum încolo știința are sarcina de a pătrunde mult mai adînc și ea dispune de această capacitate, așa cum vom încerca să demonstrăm în prezenta lucrare.

Așadar, factorii externi acționează asupra omului, asupra unor însușiri concrete ale lui, le modifică și deja aceste proprietăți modificate îi determină comportamentul sau, respectiv, starea și procesele interioare, în cazul în care acțiunile exterioare nu se răsfrîng imediat și vizibil asupra conduitei. Nu există o conexiune directă între factorul extern și comportamentul omului. Factorul extern se transformă într-un factor intern și abia apoi influențează conduita umană.

Aparent așa este, dar nici o teorie științifică nu propune o explicație exactă după acest model, ceea ce urmează a fi schimbat în cunoașterea științifică. Este indispensabil a cunoaște și explica în întregime, pas cu pas, procesul genetic al comportamentului uman, dacă vrem să-l înțelegem bine și precis. De altfel, principiile enunțate ale cauzalității sunt valabile pentru toate fenomenele realității, fapt pe care l-au însușit temeinic cercetătorii din științele numite exacte, spre deosebire de colegii săi din științele socio-umane.

Potrivit celor susținute, se impune *divizarea primară a factorilor determinanți ai comportamentului uman în: (1) factori interni și (2) factori externi*. Calificăm această demarcație drept fundamentală pentru cunoașterea, îndeosebi pentru explicarea lanțului causal al conduitei omului și modului de cuplare a verigilor sale. Factorii interni sunt chiar însușirile omului, organizate într-un sistem ce posedă o structură și un mod de

⁷ Paul Henry Holbach, *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale*, Editura științifică, București, 1957, p. 83.

interacțiune exact determinate ale acestor trăsături. Acțiunea internă (procese somatice) și cea externă (conduita) ale proprietăților individului sunt intim corelate, ele sunt ca capetele unui băț.

Pentru a înțelege comportamentul uman trebuie să cunoaștem mai întâi cum anume este organizat însuși omul. Nu putem explica limpede și deplin acțiunile lui, pereocupându-ne exclusiv de ceea ce se întâmplă în afara lui, căci ar însemna să ne aplecăm numai asupra factorilor externi, uitând de cei interni, să privim doar o latură a întregului. În opinia noastră, cercetătorii din științele sociologice, inclusiv criminologie, greșesc considerând că ei nu au nevoie a se ocupa decît de factorii externi, sociali. În realitate, ei nu vor izbuti niciodată să ofere o explicație mulțumitoare atît timp cît își vor mărgini astfel cîmpul lor de cercetare. Anume în constituția omului vom descoperi factorii interni de bază și, deci, primari care îl pun în mișcare, altfel zis îi determină acțiunile. Explicarea științifică a comportamentului uman nu poate să plece decît de la cunoașterea factorilor interni, dacă se dorește ca ea să fie clară și completă, în pofida faptului că factorii externi, îndeosebi cei sociali, joacă un rol major în determinarea lui. Or, conduita umană formează fațeta exterioară a tuturor proceselor, înlănțuirilor de acțiuni din interior. Acțiunile exterioare ale individului sunt indisolubil legate de acțiunile interioare. Tot ce se vede în exterior constituie manifestări ale proceselor corelative din interior.

Convingerea noastră fermă este că comportamentul criminal poate fi explicat numai și numai prin cunoașterea comportamentului uman general. De aceea, explicarea criminologică trebuie să fie fundamentată pe o cunoaștere generală a comportamentului uman.

Ce reprezintă însă ființa omului? În primul și în primul rînd individul este alcătuit dintr-un organism viu, din care cauză orice ființă este înzestrată de natură cu o gamă de necesități (nevoi, trebuințe) vitale, a căror satisfacere îi asigură organismului viață. Necesitățile provin din constituția și funcționalitatea organismului. Ele sunt consecința unei anumite stări a organismului, manifestînd condiția acestuia. Nașterea necesității denotă prezența unor lipsuri, care trebuie să fie compensate întru menținerea viabilității organismului. Caracterul vital al necesităților determină imperativul satisfacerii lor. Astfel, putem spune că **necesitatea constituie o cerință imperioasă cauzată de starea de insuficiență a organismului (individului, omului)**. Necesitatea manifestă însă nu doar starea organismului, ci și relația acestuia cu mediul în care își desfășoară viața. Prin necesitate acționează legea conexiunii universale a lucrurilor în natură. De aceea, mediul de existență al ființei condiționează, la rîndul lui, necesitățile organismului.

Nevoia determină, în virtutea caracterului său necesar, comportamentul individului în sensul satisfacerii ei. Ființa umană este împinsă inexorabil de necesitate a acționa întru satisfacerea ei, în caz contrar îi este periclitată însăși viața sau, în cazul cel mai bun, îi este tulburată, într-o măsură mai mare ori mai mică, existența. În acest fel, *necesitatea reprezintă un mobil fundamental al comportamentului uman*.

Așadar, prin necesitate obținem o explicație primară a conduitei individului și a cauzei acesteia.

Individul este dependent de o pluralitate de necesități. Nevoile primare sunt aerul, apa, hrana, odihna, căldura, mișcarea etc., și au o natură biologică, după cum este și organismul uman. Necesitățile omului nu sunt date o dată pentru totdeauna. Ele cunosc o metamorfoză, în funcție de dezvoltarea condiției umane și de modificarea mediului de existență. Necesitățile evoluează, devenind mai complexe și mai diverse. Forma trebuințelor este sensibil influențată nu doar de conjunctura naturală a omului, ci și de mediul social, care se creează la un moment dat al dezvoltării lui. „Nevoile vitale sînt determinate în primul rînd de desfășurarea proceselor biologice ale individului, dar în cea mai mare parte a lor, însă, ele sînt generate, condiționate, modificate de mediul social”⁸.

Astfel, constituirea societății marchează o nouă treaptă în dezvoltarea ființei umane. Din acest moment, mediul social exercită o înrîurire predominantă asupra necesităților omului, fără a suprima însă nevoile de ordin biologic. „În procesul satisfacerii lor repetate aceste nevoi se dezvoltă, se îmbogățesc, devin mai variate și mai numeroase sub influența condițiilor vieții sociale. Nevoile au un rol foarte important în viața oamenilor, ele constituie punctul inițial al activității lor și forță stimulatorie a acesteia, ele îl împing pe om spre anumite acțiuni menite să le satisfacă, ele sînt atît premise, cît și, parțial, rezultate ale activității umane”⁹.

Mai mult decît atît, calitatea de *homo sapiens* proprie ființei umane, conjugată cu viața sa socială conduce la nașterea unui nou tip de necesități – necesități spirituale. Acum individul capătă, bunăoară, nevoia de a comunica cu semenii săi, de a iubi ființele dragi sau de a-și exercita capacitatea intelectuală. Aceste noi trebuințe diferă, sub aspectul calitativ, de cele biologice, dar păstrează aceleași principii de acțiune. Acum, asupra nevoilor biologice exercită o influență nu numai mediul natural și social, ci și necesitățile spirituale, umanizîndu-le parcă. Este adevărat că și nevoile biologice le influențează pe cele spirituale, unele dintre ele formîndu-se în

⁸ Iancu Ionel, *Contribuții la studierea categoriei de interes*, Editura științifică, București, 1968, p. 36.

⁹ Ibidem, p. 36-37.

jurul lor. Survine o interacțiune permanentă între acestea, fiecare suportând modificări specifice. Caracterul primar al trebuințelor biologice dăinuie în mod obiectiv, căci necesitățile spirituale nu există dincolo de organism, iar viața lui depinde de satisfacerea tocmai a nevoilor de ordin biologic. Atunci însă când necesitățile biologice cunosc un anumit minim de îndeplinire, necesitățile spirituale ale omului capătă o vădită prioritate, însemnătate. Trebuie neapărat să subliniem faptul că trebuințele spirituale au ca și cele biologice un caracter imperios, adică necesită cu tărie a fi satisfăcute, iar în cazul în care individul suportă o socializare și dezvoltare intelectuală foarte puternice ele le depășesc chiar în intensitate, fiind mult mai importante pentru el. Dovada cea mai evidentă o constituie faptele de sacrificare a viații (autodistrugere biologică) în numele unor necesități spirituale (idealuri, valori etc.).

De precizat că însăși viața și activitatea comună a indivizilor determină apariția unor necesități specifice, de ordin economico-social. „Satisfacerea nevoilor și în primul rând a celor materiale, care decurg din natura biologică și socială a oamenilor, este o necesitate obiectivă, o condiție principală, primordială a existenței umane. Necesitatea satisfacerii nevoilor materiale determină activitatea de producție, iar producția și reproducția mijloacelor materiale de producție și de consum constituie cea mai importantă necesitate socială”¹⁰.

Dacă în condiția sălbatică a individului, caracterizată prin domnia factorilor biologici, comportamentul uman este determinat de necesitate și instinct, atunci în condiția de ființă umană, caracterizată prin influența puternică a rațiunii, conduita omului este determinată preponderent de interes, instinctul și necesitatea diminuându-și considerabil puterea de control asupra individului.

Nevoia constituie punctul inițial în formarea interesului, pentru că interesul este legat indisolubil de satisfacerea necesității. Rațiunea de a fi a interesului constă tocmai în satisfacerea unei (unor) nevoi. Prin interes individul urmărește a-și satisface necesitățile. Totuși, necesitatea reprezintă doar unul dintre elementele ce alcătuiesc interesul. Acțiunea necesității nu determină, prin ea însăși, nașterea directă a interesului. E nevoie de ceva mai mult decât atât. „Interesele apar, în primul rând, ca urmare a acțiunii nevoilor. Aceasta nu înseamnă însă că nevoile și interesele sînt identice. Nevoile în sine nu constituie interese”¹¹.

¹⁰ Ibidem, p. 37.

¹¹ Ibidem, p. 36.

Nașterea interesului este condiționată de facultatea omului de a gândi. Or, rațiunea constituie o condiție absolut necesară în apariția interesului. La origine omul dispunea mai curînd de aptitudinea biologică de a raționa, care decurge din constituția specifică a creierului său, decît de o capacitate efectivă de a construi raționamente. Aflându-se într-o condiție rudimentară, rațiunea omului nu putea exercita o influență puternică asupra conduitei sale. Ea nu forma un factor decisiv în dirijarea acțiunilor individului. Efectul determinant revenea, în această situație, necesităților, instinctelor și unor reflexe condiționate rudimentare. O dată cu dezvoltarea facultăților mintale, rațiunea începe să joace un rol tot mai percutant, iar la un moment dat se impune ca un factor major, indispensabil. Dezvoltată în mod suficient, capacitatea ființei umane de a reflecta face posibilă conștientizarea atît a necesităților pe care ea le are, cît și a posibilităților de care dispune pentru a le satisface. De aici se naște un fenomen nou, inexistent pînă atunci – interesul. Prin urmare, conștientizarea nevoilor și a posibilităților de satisfacere a lor reprezintă al doilea element ce compune interesul. Acest fapt explică de ce animalele sau alte vietăți nu au interese, ele au doar necesități. Interesul alcătuiește o însușire exclusivă, distinctivă a ființei umane, a ființei înzestrate cu discernămînt – *homo sapiens*.

După cum rezultă din cele stabilite, al treilea element al interesului îl formează posibilitățile de satisfacere a necesităților. Posibilitățile de satisfacere a necesităților sunt legate indisolubil de mediul de existență al individului. Setea o poate potoli cu apa din izvoare, iar foamea cu alimentele procurate din faună și floră, se încălzește cu lemn, cărbune, gaz etc. sau haine confecționate din blană de animale ori fibre de plante etc. Comunicarea și iubirea ține de interacțiunea cu semenii săi, exercițiul intelectual și acumularea de cunoștințe presupune acces la informație etc. Toate obiectele din natură formează condițiile lui de existență, mediul în care își duce traiul. Condițiile de viață ale individului concură în mod semnificativ la nașterea interesului, deoarece ele determină, în mare parte, conținutul lui. Dacă necesitatea îl pune pe om în acțiune, atunci condițiile lui de existență îi conferă direcție, căci posibilitățile individului de a-și îndeplini necesitățile depind de condițiile lui de viață. Și cum omul nu renunță, de regulă, la satisfacerea necesităților sale, el încearcă și încearcă a găsi noi căi de satisfacere a lor. De aceea, acțiunile lui sunt îndreptate spre modificarea acelor condiții de viață care nu-i permit satisfacerea necesităților, iar interesul manifestă această tendință. În consecință, interesul reflectă mediul în care a fost aruncat individul. Astfel, interesul individului este predeterminat, în mod obiectiv, de condițiile lui de viață.

Mediul de existență al individului posedă atât caracter natural, cât și social. Prima perioadă de existență a individului a fost una pur naturală, el manifestându-se la fel ca orice altă ființă vie din natură, bineînțeles din regnul animalic. Chiar dacă instinctul gregar îi făcea pe oameni să coabiteze, relațiile dintre ei erau, și ele, similare celor dintre animale, avînd caracter natural. Datorită calității sale de *homo sapiens* însă omul a creat societatea, un mediu distinct de coexistență. Ca urmare, se înfiripă realitatea socială. Mediul social creat este guvernat tot de legi, dar de *legi sociale*. Este adevărat că legile naturale și cele sociale au o serie de laturi comune. Nici nu poate fi altfel, deoarece toate sunt legi ale realității obiective, iar principiile universale de organizare și funcționare a realității le impune o serie de similitudini fundamentale.

Mediul social este unul distinct. Deși el se mulează pe lumea naturală, o serie de elemente constituie apanajul său inconfundabil, cum ar fi normele de conduită, relațiile sociale, activitatea socială, proprietatea, instituțiile sociale etc. În societate, interesul este determinat de sistemul de relații sociale existent și de poziția individului în acest sistem, care relații și formează condițiile de viață ale lui. Situația se explică prin faptul că posibilitățile de care dispune individul pentru a-și satisface trebuințele sunt determinate cu necesitate de sistemul de relații din societate și de poziția lui socială. Este o stare de lucruri ce scapă voinței omului izolat. De aceea, se afirmă, corect în fond, că comportamentul omului este determinat de societate, mai exact de condițiile lui de viață socială, doar că absolutizarea acestui fapt conduce în impas explicarea comportamentului uman. „Interesele sînt deci expresia anumitor relații sociale și totodată elementele de legătură între oameni”¹².

Așadar, putem afirma că necesitatea raportată în mod conștient la posibilitățile de satisfacere a ei dă naștere interesului sau că structura interesului este trihotomică, ea incluzînd: (1) necesitatea, (2) rațiunea și (3) condițiile de existență.

Sintetizarea elementelor reliefate conduce la formularea definiției interesului. Prin urmare, **interesul** constituie o orientare a individului spre schimbarea sau menținerea situației sale, în vederea creării condițiilor necesare de satisfacere a nevoilor.

Definiția dată are un caracter general științific, deoarece exprimă atât raportul dintre om și natură, cât și dintre el și societate, adică surprinde, în esență, aspectul universal al fenomenului. Totodată, ea așează temelia pentru

¹² Iancu Ionel, *op. cit.*, p. 40.

elaborarea definițiilor particulare ale interesului, în funcție de perspectiva gnosiologică îmbrățișată.

O dată constituit, *interesul devine un mobil fundamental al comportamentului uman* și, astfel, *cauza lui directă*, iar, în consecință, un element central în lanțul determinativ al conduitei omului. Acum, *interesul determină orientarea conduitei omului, îi conferă sens*. Iată de ce, cunoașterea profundă și multilaterală a fenomenului interes dezleagă vaste posibilități de a-l înțelege pe om și conduita sa – înțelegere a ființei și a ființării omului în univers, după cum s-ar exprima filozofic Martin Heidegger –, iar elaborarea și aplicarea conceptului de interes oferă științelor socio-umaniste, inclusiv criminologiei, un instrument percutant de elucidare a problemelor explorate.

Se mai cere adăugat că și *prin interes acționează legea conexiunii universale a fenomenelor în natură*, de acum însă la un nivel superior de organizare a materiei. Interesul, spre deosebire de necesitate, manifestă o relație calitativ diferită a ființei umane cu realitatea înconjurătoare și cu universul său nemijlocit. El poartă o reacție conștientă, activă și pătrunzătoare a omului față de acest univers proxim. Ca rezultat, legea nevoii se transformă în *legea interesului*, care guvernează, de aici încolo, lumea omului.

Comportamentul criminal reprezintă o subclasă a comportamentului uman, iar trăsăturile fundamentale ale conduitei general-umane se regăsesc în totalitate și în comportamentul criminal. Nu există comportament uman și comportament criminal, ci conduită criminală și conduită noncriminală, ambele făcând parte din categoria comportamentului uman.

De aceea, comportamentul criminal poate fi înțeles numai și numai în condițiile raportării lui la ființa umană. Criminalul este un om ca și toți ceilalți oameni – un organism biologic înzestrat cu rațiune care acționează în vederea satisfacerii nevoilor sale atât biologice, cât și spirituale, într-un context dat de circumstanțe externe și condiții interne, toate constituind un dat al realității.

Putem vorbi despre ponderea diverselor necesități pe care tinde să le satisfacă un individ, dar nu avem nici un temei științific, nici teoretic și nici empiric, de a nega orientarea criminalului spre satisfacerea unor necesități, prin comportamentul său criminal. Ce altceva ar putea determina un individ să acționeze?

În orice caz, noi nu am găsit nimic în cadrul cercetărilor privitoare la comportamentul uman și, respectiv, la ființa umană de-a lungul activității noastre științifice, fie că este vorba despre o examinare empirică (directă sau

indirectă), fie că este vorba despre studiul literaturii științifice, atât criminologice, cât și de altă natură (examinare teoretică).

Desigur, în literatura științifică sunt considerate cauză a conduitei criminale multiple alte fenomene, de diversă natură: biologice, psihologice, sociale sau chiar fizice. Să analizăm câteva dintre ele.

De exemplu, Gabriel Tarde invocă imitația¹³. Cu siguranță că imitarea reprezintă un factor real, a cărui influență asupra comportamentului uman este de netăgăduit. Cu toate acestea, inconsistența explicației prin imitație constă în inexistența unui început, pentru că ea include un comportament criminal care deja există, dar care nu a fost explicat: ca să poți imita trebuie să ai, mai întâi de toate, ce imita. Imitația constituie, de fapt, numai unul dintre mijloacele prin care individul învață cum să-și îndeplinească necesitățile. Desigur, se poate spune că imitația poate suscita formarea unor trebuințe noi (ceea ce înseamnă că ele sunt de ordin psihologic, vom preciza noi), cum ar fi nevoia de a conduce un autoturism sportiv, care s-ar afla la originea unui act criminal (sustragerea unui asemenea vehicul). Totuși, și în acest caz imitația nu înlocuiește necesitatea, ci, dimpotrivă, o presupune, el acționează prin intermediul ei. Ajungem, cu alte cuvinte, și pe această cale tot la necesitate. Trebuie să calificăm, în situația dată, imitația drept cauza cauzei directe a comportamentului criminal. De menționat, totodată, că și necesitățile psihologice sunt legate organic de constituția sistemului nervos și a creierului uman, organe ale corpului uman, pentru a continua firul explicației și a întregi oarecum imaginea acestor procese.

Potrivit lui Edwin Sutherland¹⁴, comportamentul criminal rezultă din asocierea diferențiată a modelelor comportamentale („behavior patterns”), și anume: modele de conduită noncriminală („antidelinquent behavior patterns”) și modele de conduită criminală („delinquent behavior patterns”), impunându-se acelea care prevalează în micromediul individului. Teoria criminologului american nu ne spune însă nimic despre originea tiparelor comportamentale. Ce la determinat pe primul criminal să săvârșească o crimă, de ce a fost repetată această conduită de alți indivizi și cum s-a transformat ea într-un tipar comportamental, uneori extrem de răspândit și influent? Nu încapem îndoială că există modele comportamentale în societate și că ele influențează asupra conduitei indivizilor. Fiecare dintre noi a trăit experiențe de acest gen, adică de împrumutare a unor modele de conduită. Problema este de a înțelege corect locul lor în geneza actelor criminale. În opinia noastră, interpretarea este acauzală în formula actuală a teoriei. Or,

¹³ Gabriel Tarde, *Legile sociale*, Cultura națională, București, 1924.

¹⁴ Edwin H. Sutherland și Donald R. Cressey, *Criminology*, 9th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia/New York/Toronto, 1974.

explicația științifică nu admite recursul la fenomene considerate autosuficiente. Exigențele științei cer ca explicația să fie formulată în termeni de cauză și efect.

De altfel, concepțiile examinate sunt asemănătoare în mare parte, ele se referă la același principiu comportamental, diferența este dată de completarea operată de teoria asocierii diferențiate în privința impactului diferit al celor două categorii de modele comportamentale.

Nu este cazul să analizăm aici toate explicațiile criminologice privitoare la presupuse cauze interne din categoria celor sus-examinate ale comportamentului criminal. Analizându-le cu minuțiozitate prin prisma principiilor cauzalității vom ajunge de fiecare dată la aceeași concluzie: fenomenele evidențiate nu constituie cauza conduitei criminale, ele sunt fie situate undeva mai departe în lanțul causal, fie au statut de condiție favorizantă, iar teoriile care le definesc în calitate de cauză au un caracter acauzal, din care motiv ele nu pot fi validate din punct de vedere științific. În principiu, orice cercetător poate efectua o asemenea analiză, folosind drept instrument euristic logica raționamentelor prezentate.

Dacă necesitatea poate forma cauza acțiunilor omului, atunci ea nu constituie cauza comportamentului criminal. Nevoia dirijează exclusiv comportamentul omului sălbatic, al individului lipsit de rațiune. Din momentul în care creierul omului evoluează pînă în punctul în care produce rațiune, nevoia nu mai acționează direct asupra comportamentului uman. Rațiunea se interpune între nevoie și acțiune, preluînd controlul direct asupra comportamentului uman. Acum, nevoile se reflectă în rațiunea omului, iar aceasta caută modalitățile optime de satisfacere a lor, folosind cunoștințele despre fenomenele în sînul cărora își duce existența (obiecte, vietăți inclusiv semenii săi, și alte fenomene ale naturii) și abilitățile sale fizice stocate în memorie. Or, crima constituie un fenomen social, în sensul că există numai în societate, nu și în condiția de sălbăticie a omului în care este permis orice manifestare capabilă să se impună prin forța sa ori a circumstanțelor, în timp ce societatea este produsul indivizilor înzestrați cu discernămint. De aceea, comportamentul criminal nu este cauzat direct de nevoie, o dată ce se naște în stadiul în care oamenii dispun de o raționalitate suficient de dezvoltată pentru a-și organiza o viață socială. Însăși formarea societății a reprezentat manifestarea unui interes comun al indivizilor care au alcătuit-o.

Sub puterea de acțiune a gândirii, comportamentul uman a suportat transformări fundamentale, deosebindu-l pe om de toate celelalte vietăți din regnul animal. Rațiunea devine, de fapt, un factor determinant al conduitei individului. Și nici nu poate fi altfel, dacă se recunoaște că gândirea reprezintă o însușire esențială, care îl deosebește pe om de toate celelalte

ființe. Cum ar putea fi neglijată sau ignorată tocmai o trăsătură esențială, fie și sub aspectul speciei?

Plecînd de la impactul puternic al rațiunii asupra comportamentului uman, cercetătorii au inițiat diverse studii științifice privitoare la influența inteligenței asupra conduitei criminalului, unii dintre ei ajungînd la concluzia că există corelații semnificative între nivelul de inteligență și comportamentul criminal¹⁵.

A releva existența unei corelații semnificative între două fenomene este important, nu și suficient în perspectiva realizării unei explicații. Este necesar, de asemenea, a stabili caracterul de determinare pe care îl exercită și locul fenomenului în sistemul factorilor determinanți. Bineînțeles că această activitate științifică este dificilă, îndeosebi în cazurile în care un fenomen joacă rolul de condiție absolut necesară pentru producerea efectului. Multe dintre astfel de dificultăți pot fi depășite prin aplicarea riguroasă a principiilor determinismului. Privitor la deosebirea cauzei de efect, singurul criteriu de demarcație este capacitatea fenomenului de a genera prin sine comportament criminal. Prezența unui fenomen în toate cazurile de producere a unui efect nu este suficientă pentru a trage concluzia că el constituie cauza acestui efect, deoarece și condițiile absolut necesare se regăsesc întotdeauna în procesul de geneză.

Cercetările științifice orientate spre elucidarea raportului dintre nivelul de inteligență și săvîrșirea crimelor au ca supoziție implicită ideea că între aceste fenomene nu există o legătură de cauzalitate, după cum este și firesc. Comportamente identice celor criminale au existat și pînă la formarea unei gândiri dezvoltate. De exemplu, individul lipsit de rațiune lovea cu o piatră semenul său care a ajuns primul la niște pomușoare comestibile. Nu rațiunea a generat actele criminale, ea doar le-a diversificat, proliferînd continuu modalitățile lor de manifestare. Din aceste considerente, nivelul de inteligență nu poate fi atribuit nicidecum cauzei comportamentului criminal. Din nimic nu se naște decît nimic. Și dacă la origini nu exista rațiune, în timp ce comportamente similare celor criminale existau, atunci înseamnă că altceva le cauza. Mai degrabă este justificat să ne întrebăm de ce formarea și dezvoltarea rațiunii nu a adus renunțarea la asemenea comportamente distructive în sînul comunităților umane? Cel mai corect este totuși să ne întrebăm de ce ea nu a asigurat renunțarea în totalitate la asemenea acte de conduită? Progrese s-au făcut în această privință, o dată ce indivizii

¹⁵ H. H. Goddard, *Human Efficiency and Levels of Intelligence*, Princeton University Press, Princeton, 1920; Clara F. Chassell, *The Relation Between Morality and Intellect*, Columbia University Press, New York, 1935; Simon H. Tulchin, *Intelligence and Crime*, University of Chicago Press, Chicago, 1939.

organizați în societate au convenit că astfel de acțiuni sunt potrivnice vieții în comun și trebuie să fie excluse. Problema este că ele nu au dispărut, chiar dacă au încetat să fie definatorii pentru viața socială, iar în unele situații ele pot redeveni dominante. Un alt exemplu peremptoriu în acest sens îl constituie starea criminalității din societatea noastră, unde faptele de corupție dețin ponderea covârșitoare în ansamblul criminalității, fiind prezente în egală măsură în toate sferile de activitate socială, inclusiv în cele care solicită un nivel superior de inteligență¹⁶; mai mult decât atât ele constituie o practică curentă la nivelul întregii comunități.

Atunci când spuneam că necesitatea acționează prin intermediul rațiunii nu aveam în vedere un simplu impuls asupra creierului, căci și în condițiile absenței unei gândiri atât de dezvoltate necesitatea acționează prin intermediul creierului, ci faptul că impulsul ei se oprește în creier și că acolo suportă influențe importante din partea rațiunii, care nu trebuie să fie identificată cu creierul, fiind un produs al lui, înzestrat cu o anumită autonomie, forță internă de acțiune, după cum vom explica în continuare. Rațiunea are rolul de a căuta posibilități de satisfacere a nevoilor. Necesitatea continuă să fie factorul activ care pune gândirea individului în mișcare, îi stabilește o sarcină concretă și o impune să o execute, iar mintea conștientizează, mai întâi, necesitatea activă și caută, apoi, căi adecvate de satisfacere a ei, le caută în mediul de existență al individului. Soluțiile nu izvorăsc din neantul gândirii, ceea ce ar însemna să vorbim de solipsism sau de acauzalitatea rațiunii, ele sunt căutate printre fenomenele date ale realității sau sunt elaborate noi fenomene (obiecte sau stări de fapt), plecând de la cunoștințele acumulate despre lume, capabile a servi la îndeplinirea unei trebuințe. Prin urmare, acțiunile alese pentru satisfacerea unei nevoi sunt în funcție de starea mediului în care el își duce traiul, condițiile lui de viață.

Multiple condiții de existență ale omului au fost supuse cercetării cu scopul de a stabili o eventuală dependență a comportamentului criminal în raport cu ele. Condițiile de existență ale individului pot fi divizate în două categorii: naturale și sociale, ambele căzând în atenția oamenilor de știință.

¹⁶ Vezi: Octavian Bejan, *Corupția: noțiune, prevenire și contracarare*, Chișinău, 2007; Sergiu Ilie, *Corupția: aspectul criminologic*, în „Corupția”, Editura „Arc”, Chișinău, 2000; Svetlana Pînzari, Lilia Carașciuc și Ianina Spinei, *Diagnosticul mitei în afaceri*, Chișinău, 2005.

Sub aspect natural, a fost studiată influența condițiilor climaterice fluctuante (anotimpurile)¹⁷ și a celor stabile (zonele de sud în comparație cu zonele de nord) asupra conduitelor criminale¹⁸.

Sub aspect social, cercetările au relevat relații de determinare între conduita criminală și multiple fenomene și procese sociale. S-a observat, de exemplu, că nivelul criminalității depinde de structura societății¹⁹, fiind atestate societăți în care nu există, practic, manifestări criminale, datorită unei încadrări deosebit de strânse a individului în viața socială, sistemul social fiind astfel conceput încât îi asigură un trai îndestulat și un parcurs social predeterminat, care nu necesită eforturi speciale și concurență din partea membrilor. În conformitate cu alte studii, comportamentele criminale survin în cazul existenței unui conflict între normele sociale²⁰, în sensul că situații tipice de viață sunt reglementate în mod diferit de normele practicate în societate de diferite grupuri de indivizi, din care cauză individul se simte liber în alegerea conduitei. A fost evidențiat impactul mobilității sociale asupra comportamentului criminal²¹, prin faptul că ele slăbesc controlul social asupra individului, a cărei capacitate depinde de stabilitatea comunităților teritoriale și a relațiilor din membrii acestora. Totodată, atât fenomenul mobilității sociale, cât și cel al conflictului dintre culturi²² sunt invocate drept explicație a conflictului dintre normele sociale, pentru că fiecare cultură se caracterizează prin norme specifice de comportament care nu pot fi abandonate instantaneu de către exponenți, fiind necesară o perioadă de tranziție sau de resocializare. Pe de altă parte, conflictul de culturi se poate produce, invers, ca urmare a unor procese de migrare, de data aceasta a unor grupuri etnice. Nu puteau rămâne fără atenție nici factorii economici²³, printre care sărăcia, șomajul, industrializarea sau crizele economice, ce se regăsesc permanent în explicațiile criminologice, deopotrivă ale criminalității în ansamblu și ale unor manifestări criminale

¹⁷ Bunăoară, A. M. Guerry, *Essais sur la statistique morale en France*, Paris, 1934 sau Adolphe Quételet, *Sur l'homme et le développement de ses facultés ou essai de physique sociale*, Paris, 1835.

¹⁸ De exemplu, Adolphe Quételet, *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale*, Bachelier, Paris, 1835 și același A. M. Guerry, *op. cit.*

¹⁹ Vezi: Edwin H. Sutherland și Donald R. Cressey, *Criminology*, 9th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia/New York/Toronto, 1974, p. 93-94.

²⁰ De exemplu, Thorsten Sellin, *Culture Conflict and Crime*, New York, 1938.

²¹ Bunăoară, Albert K. Cohen și James F. Short, *Research in Delinquent Subcultures*, Journal of Social Issues, vol. 14, nr. 3 din 1958.

²² T. Sellin, *op. cit.*

²³ De exemplu, W. A. Bonger, *Criminality and economic conditions*, Boston, 1916.

particulare²⁴. Cercetările științifice au stabilit, de asemenea, influențe exercitate de o gamă largă de alți factori sociali, precum insuficiența controlului social, procesele demografice, mediul urban, educația deficitară, războiul, impactul nefast al mijloacelor de informare în masă sau schimbările tehnologice, o prezentare succintă a căror poate fi găsită în destule manuale de criminologie²⁵.

Orientarea sociologică este pe departe cea mai bogată în teorii și concepții cu privire la cauzele criminalității²⁶. Majoritatea teoriilor sociologice se referă la factori care realmente își lasă amprenta asupra criminalității, nici unul dintre ei nu poate fi totuși considerat drept cauză a comportamentului criminal. Ar trebui ca ei să satisfacă cel puțin o cerință pentru a avea forța unei cauze – să poată acționa direct asupra efectului, acțiunile omului. Nici unul dintre factorii externi individului, fie ei sociali sau naturali, nu posedă această trăsătură fundamentală, din care cauză ei nu pot fi calificați mai mult decât o condiție declanșatoare, adică a cărei prezență este absolut necesară pentru producerea actelor de conduită criminală. Prin urmare, cauza comportamentului criminal se află în interiorul individului. Bineînțeles că omul procedează în funcție de condițiile externe, căci acțiunile lui sunt menite a modifica anume lumea exterioară și, deci, ele nu pot decât să fie adecvate acestora, ceea ce înseamnă că schimbările din ambianță determină repercusiuni asupra conduitei umane. Acțiunea lor nu este însă directă, ea este mijlocită de ceva din interiorul individului. Pentru a cădea de acord în privința acestui aspect, este suficient ca oamenii de știință să încerce să-și imagineze procesul cauzal, luând în considerare principiile cauzalității. Sutherland subliniază în mod corect că cercetarea statistică a condițiilor de viață ale criminalului „nu explică mecanismele prin care criminalitatea este produsă”²⁷. Cunoștințele acumulate de știință permit o asemenea reconstituire, cu condiția să fie integrate corect într-un sistem explicativ. Doar factorii externi, cu atât mai mult cei sociali, nu acționează ca

²⁴ Bunăoară: Igor Zaporozjan, *Criminalitatea are chip de femeie*, Chișinău, 2000; Sergiu Ilie, *Corupția: aspectul criminologic*, în „Corupția”, Editura „Arc”, Chișinău, 2000; Jean Ziegler, *Seniorii crimei*, Editura „Antet”, București, 1998; Gheorghe Butnaru, Valeriu Bujor și Octavian Bejan, *Caracterizare criminologică și juridico-penală a traficului de ființe umane*, Chișinău, 2008; V. A. Lelekov, *Seliskaia molodiojnaia prestupnosti: problemî, profilaktika*, VNII MVD, Moskva, 1997.

²⁵ Vezi de exemplu: Gheorghe Gladchi, *Criminologie generală*, Editura „Museum”, Chișinău, 2001; Rodica Mihaela Stănoiu, *Criminologie*, Editura „Oscar Print”, București, 2002; Edwin H. Sutherland și Donald R. Cressey, *Criminology*, 9th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia/New York/Toronto, 1974.

²⁶ Rodica Mihaela Stănoiu, *Criminologie*, Editura „Oscar Print”, București, 2002, p. 180.

²⁷ Sutherland și Donald R. Cressey, *op. cit.*, p. 64.

razele sau radiațiile, dacă e să ne exprimăm în termeni de analogie, preluând în totalitate controlul asupra conduitei indivizilor, nici măcar dacă ne străduim să trasăm o legătură cu sistemul lui nervos și să anulăm funcția conștiinței, a rațiunii?

Factorii externi acționează prin intermediul *interesului*. Plecând de la necesitățile individului, rațiunea evaluează posibilitățile de îndeplinire a lor, predeterminate în mare parte de condițiile externe, și proiectează o orientare comportamentală, care îi dirijează acțiunile. Factorii externi își produc efectul prin reprezentarea pe care o suscită în rațiunea individului, pe calea organelor senzoriale ale individului, a căror funcție constă în a asigura contactul informațional cu lumea. Reprezentarea are un caracter informațional și este prelucrată rațional în creier, prin prisma celorlalte informații relevante, stocate în memorie, despre necesități, capacitățile individului și lume. De altfel, la fel se întâmplă și cu nevoile, doar că la perceperea lor nu participă o serie de organe, cum ar fi cele de văz sau de auz, utilizate la perceperea fenomenelor exterioare. Numai după o prelucrare rațională a informației se înfiripă o orientare comportamentală – interesul.

Astfel, **interesul** *constituie cauza (directă) a comportamentului criminal*, reprezentând o orientare a individului spre crearea prin acțiuni criminale a condițiilor necesare satisfacerii necesităților sale.

De aceea, se poate afirma că cauza comportamentului criminal este de natură psihică, iar pe măsură ce gândirea individului se dezvoltă, ea capătă un caracter tot mai rațional, ceea ce nu înseamnă deloc că putem reduce explicația criminologică a comportamentului criminal la factorii psihici (psihologici, raționali etc.) și să prevenim manifestările criminale exclusiv prin măsuri îndreptate spre ei, după cum vom arăta în continuare, fiind obligatorie elucidarea întregului sistem de factori determinanți. Ținem să precizăm foarte clar un aspect fundamental: natura psihică sau chiar rațională a interesului nu justifică considerarea cauzei acțiunilor criminale ca fiind de natură subiectivă, arbitrară. Dimpotrivă, în lumina rezultatelor obținute în cadrul acestei cercetări se impune cu și mai multă pregnanță o reconsiderare a ideilor privitoare la liberul arbitru, ce au persistat în fundamentările teoretice ale măsurilor punitive, în ciuda afirmațiilor nenumărate privind caracterul obiectiv al factorilor determinanți ai crimelor. O serie de constatări au lăsat deja un spectru de lumină în această problemă, ca urmare a unor cercetări anterioare²⁸.

²⁸ Vezi lucrarea noastră *Principiul de acțiune și funcția socială a pedepsei penale*, Revista de criminologie, drept penal și criminalistică, nr. 1-2 din 2004.

Organismul uman are formă sistemică de organizare, iar în entitățile sistemice organul de comandă deține rol de cauză declanșatoare a unei modificări în starea sistemului, mijlocind acțiunea agentului exterior (semnal) transmițător de informație în sistem. Acțiunea acestui agent (semnal), cu rol de cauză externă, este mijlocită de acțiunea comenzii, cu rol de cauză internă. Aceasta din urmă se constituie pe seama cauzei externe, pe a cărei acțiune o subordonează sieși, menținându-și astfel o anumită autonomie. De aici posibilitatea comenzii de a declanșa efecte menite să asigure funcționarea sistemului potrivit legilor lui interne, nevoilor de autoconservare. Cu alte cuvinte, comanda permite efecte *orientate* (= finalitate), ce apar conform unui program.²⁹

Întrucât conceptul de motiv se regăsește în mai toate explicațiile științifice actuale ale conduitei criminale, se cere o precizare a acestuia, prin prisma concepției noastre asupra comportamentului criminal. **Motivul (mobilul)**³⁰ constituie *stimulus intern* al comportamentului criminal și cauza lui imediată, ultimă a acestuia. El nu formează însă, după cum ar părea, o entitate psihică propriu-zisă, un fenomen de sine stătător, abstract, acauzal, în definitiv, o emanație pură a spiritului omenesc. În rol de motiv acționează, după caz, necesitățile, interesele, instinctele etc., interesului revenindu-i o pondere prevalentă în comportamentul criminal, dar și în cel general-uman. Anume acestea sunt denumite generic motiv (motive) atunci când exercită o influență declanșatoare asupra conduitei omului. Termenul de motiv (mobil) indică, de fapt, calitatea activă și actualizată a diversilor stimuli interni: necesitate, interes etc. Acțiunea motivului, eventual a motivelor, conduce la formarea „*motivației*”, adică a unei stări interne de mobilizare, activare și direcționare a resurselor fizice și intelectuale ale individului spre satisfacerea unor trebuințe, realizarea unor interese sau a unor comandamente instinctuale etc., prin intermediul sistemului de *motivare*, adică al proceselor și mecanismelor interne prin care se realizează o asemenea stare”³¹. Este de menționat că „*motivația nu trebuie redusă la condiția unui act, ea este de ordinul duratei și al procesului. Aceasta nu numai pentru că ea necesită o*

²⁹ O. Băncilă, *Cauzalitatea în filozofie și știință*, Editura științifică, București, 1969, p. 209.

³⁰ În psihologie există tratări diferențiate ale conceptului de motiv și mobil: unii cercetători deosebesc aceste noțiuni, alții le identifică, folosind termenii ca sinonime, iar ceilalți optează pentru excluderea, în genere, a unuia dintre termenii în discuție. Disputa din psihologie s-a extins și în criminologie. Deoarece această problemă depășește obiectul cercetării noastre, am evitat-o, fără a nega însă semnificația ei, preferând a utiliza termenii de „motiv” și „mobil” sub formă de îmbinare liberă. A se vedea o tratare amplă a problemei la Valerian Cioclei, *Mobilul în conduita criminală*, Editura „All Beck”, București, 1999.

³¹ Silvia Florea, *Interesul ca motivație a acțiunii*, în „Determinarea și motivarea acțiunii sociale”, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981, p. 137.

realizare în timp, o conectare treptată a mecanismelor fiziologice și psihologice ale individului pentru realizarea unei mobilizări a resurselor interne ale acestuia, dar și pentru că ea nu este numai anterioară acțiunii, ci și contemporană cu aceasta; cu alte cuvinte, motivația nu se consumă ca etapă premergătoare acțiunii, constituind doar impulsul care o declanșează, ci durează și se manifestă ca proces subiectiv pe tot parcursul acțiunii, susținând și justificând în permanență realizarea ei, amplificând (în cazul motivației pozitive) performanțele acțiunii, sau – dimpotrivă – diminuându-i performanțele, determinând evitarea ori abandonarea acțiunii (în cazul motivațiilor negative)³². Privitor la motiv și crimă Paul Henri Holbach surprindea cu o deosebită profunzime următorul aspect: „motivele care-i determină pe cei desfrânați să-și pună în primejdie sănătatea sînt tot atît de puternice, iar faptele lor sînt tot atît de necesare, ca și acelea care îl determină pe un om înțelept să și-o cruțe. Dacă veți stărui că putem să izbutim a-l hotărî pe un desfrînat să-și schimbe purtările, aceasta nu înseamnă că este liber, ci că se pot găsi motive destul de puternice pentru a paraliza efectul acelor care lucrau mai înainte asupra lui, astfel că aceste noi motive îi determină voința în mod tot atît de necesar ca cele dintîi, impunîndu-i purtarea pe care o va avea de acum încolo”³³.

De observat că acțiunile criminalului nu sunt îndreptate de cele mai dese ori direct spre satisfacerea nevoilor sale, ci spre crearea condițiilor adecvate. A satisface nevoia de hrană, de exemplu, poate fi identificată cu acțiunea de a mânca, nu și cu obținerea alimentelor, care ar putea fi directă (sustragerea unor produse alimentare) sau indirectă (sustragerea banilor și, ulterior, procurarea produselor alimentare). Un exemplu contrar îl constituie satisfacerea necesității sexuale printr-o relație sexuală cu o minoră, act care constituie în sine o crimă, dar astfel de modalități de satisfacere a nevoilor avînd caracter inerent criminal sunt minoritare. Potrivit calculelor noastre, 8% din articolele și 10% din alineatele Codului penal al României³⁴ incriminează conduite ce constituie satisfaceri directe ale unor necesități, în timp ce 16% din articole și 20% din alineate incriminează comportamente prin care se pot satisface direct unele trebuințe sau se pot doar crea condițiile necesare unor astfel de îndestulări, majoritatea dintre cele menționate referindu-se la necesitățile psihologice. Situația este similară în ceea ce

³² Ibidem, p. 138.

³³ Paul Henri Holbach, *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale*, Editura științifică, București, 1957, p. 187.

³⁴ Codul penal al României, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1969, cu modificările de la data de 31 decembrie 1994.

privește Codului penal al Republicii Moldova³⁵ (probabil și în privința tuturor legilor penale, indiferent de societate și perioadă): numai 3% din articolele și tot atâtea procente din alineatele prevăd conduite prin care se pot satisface direct unele necesități, în timp ce 18% din articole și tot atâtea procente din alineate prevăd comportamente prin care se pot atât satisface unele nevoi, cât și numai crea condiții pentru o eventuală satisfacere a unor nevoi, majoritatea dintre ele, în toate cazurile menționate, vizînd îndeplinirea unor trebuințe psihologice.

În afara necesităților și intereselor, comportamentul uman poate fi cauzat numai de: instincte, reflexe condiționate și impulsuri necontrolate. Ceea ce ar putea lipsi din această enumerare este ceva mai curînd de același ordin.

Instinctele (reflexele necondiționate) și reflexele condiționate constituie mecanisme de reacție automată, predeterminată, concepute astfel de către natură, încît să permită existența organismului în interacțiune cu celelalte fenomene (inclusiv vietăți) care populează natura. Ele sunt înscrise genetic în constituția organismului uman. Individul se naște cu ele. Instinctele și reflexele condiționate sunt declanșatori de acțiuni adaptați unei interacțiuni fizice între indivizi și între indivizi și celelalte vietăți sau fenomene ale naturii. Este vorba despre un proces mecanic ce rezidă într-o reacție automată la stimulii, acțiunile suportate din exterior, fără o analiză mintală, nici măcar una elementară. La ființele sălbatice, lipsite de discernămint, aceste mecanisme de dirijare a comportamentului predomină în mod covîrșitor. Situația e diferită în cazul ființelor sociale, adică a omului înzestrat cu rațiune. O dată cu dezvoltarea gîndirii și evoluarea creierului, ele și-au pierdut considerabil din importanța reglatoare, cedînd pîrghiile de dirijare rațiunii.

Instinctele și reflexele condiționate sunt fenomene cu finalitate identică, dar cu principii de funcționare parțial diferite, în ceea ce privește formarea reflexelor condiționate, care se caracterizează prin maleabilitate în raport cu condițiile externe, ceea ce permite o „programare” sau „reprogramare” a lor. Altfel spus, în privința reflexelor condiționate este posibilă o intervenție voită cu caracter de transformare, în funcție de diverse imperative.

Din vedere nu trebuie să ne scape însă aspectul esențial în caracterizarea instinctelor și reflexelor condiționate. Esențial este că ambele sunt orientate tot spre asigurarea viabilității organismului și presupun

³⁵ Codul penal al Republicii Moldova din 18 aprilie 2002, cu modificările de la data intrării în vigoare – 12 iunie 2003.

satisfacerea unor necesități. Să-l luăm, de exemplu, pe cel mai puternic dintre ele – instinctul de autoconservare. El răspunde necesității organice supreme de supraviețuire în interacțiunea cu alte fenomene, capabile să distrugă organismul. În virtutea caracterului său suprem el dispune de o forță enormă de control asupra organismului, inclusiv asupra manifestărilor sale externe.

Cu siguranță, rațiunea a marginalizat în mare măsură rolul instinctelor și al reflexelor condiționate, dar nu le-a anihilat integral, ele au subzistat în ciuda voinței de a le stăpâni în totalitate, căci sunt constitutive organismului uman, manifestându-se în condiții adecvate. Ele se impun în situațiile deosebit de critice, ce implică neapărat o interacțiune fizică. În asemenea situații, pe care omul le percepe ca pe niște amenințări iminente și extrem de grave, instinctele și reflexele condiționate îi estompează gândirea, preluând controlul asupra acțiunilor sale. Cîteva exemple vor fi edificatoare în acest sens. O mamă percepe drept sigură moartea copilului său din cauza lovirilor aplicate de tatăl beat al acestuia, instinctul matern intră în acțiune, iar ea pune mîna pe un obiect percutant sau contondent aflat la îndemîna (cuțit, tigaie, vătrai etc.) și lovește în el, cauzîndu-i moartea. O persoană lucrează cu fire electrice, la un moment dat este lovit de curentul electric din ele, retrage brusc mîna, din reflex, lovind cu cotul în ochi o altă persoană de lîngă el, căreia îi provoacă distrugerea iremediabilă a ochiului. Situațiile de aceste genuri sunt diverse în realitate, în timp ce mecanismul de declanșare a comportamentelor este similar.

În temeiul considerentelor prezentate, unele înrîuriri externe ar putea fi, într-adevăr, socotite, din punct de vedere preponderent practic, în măsură a provoca direct manifestări comportamentale.

O seamă dintre astfel de acte sunt exceptate de la interdicția socială, fiind catalogate drept legitimă apărare sau extremă necesitate, atitudine socială pe deplin justificată, ținînd cont de faptul că atingerea suportată este disproporționată în raport cu capacitatea medie umană de a rezista unei reacții de autoprotecție. În această privință, legislatorul stabilește că orice faptă identică cu cele prevăzute în legea penală sunt liberate de răspundere penală, în cazul în care întrunește și semnele de extremă necesitate sau legitimă apărare. De exemplu, un polițist atacă, depășindu-și vădit atribuțiile de serviciu, cu o forță periculoasă pentru viața persoanei atacate, din care motiv aceasta din urmă ripostează în așa mod, încît îl rănește grav s-au chiar îl ucide; un individ este pe cale de a incendia casa altuia, care în disperare de cauză îl lovește, rănindu-l grav; o persoană suportă un traumatism ce îi amenință viața, ca urmare a unui accident rutier, de aceea ruda sa răpește un autoturism pentru a-l transporta de urgență la spital, provocînd și alte

stricăciuni materiale, poate chiar considerabile, în cursul deplasării. Desigur, unele persoane ar putea, în anumite circumstanțe, să fie conștiente de acțiunile sale în pofida gravității situației date, dar nu se poate vorbi deocamdată despre o regulă generală sau cel puțin dominantă.

Afirmații similare se pot face și în privința inacțiunilor umane, determinate de inhibări provocate de factori exteriori de o mare putere, condiție în care individul nu este în stare să acționeze asupra mediului extern, ca reacție la situația defavorabilă apărută. O seamă de astfel de fapte sunt și ele scoase de sub interdicția socială, deoarece sunt săvârșite sub imperiul unei constrângeri fizice sau psihice de neînvinc.

Totuși, rigorilor actuale le corespund puține dintre comportamentele umane posibile, fapt despre care ne mărturisesc datele statistice. De exemplu, potrivit datelor oficiale, în perioada 1993-1997, în Chișinău au fost înregistrate numai 2 fapte săvârșite sub impactul unor cauze care înlătură caracterul criminal al faptei (legitimă apărare, stare de extremă necesitate, constrângere fizică sau psihică, riscul întemeiat ori reținerea unui criminal), tot 2 cazuri din această categorie au fost înregistrate la Bălți. În perioada 1998-2002, au fost înregistrate 2 asemenea cazuri atât în Chișinău, cât și la Bălți. În perioada 2003-2007, au fost înregistrate 14 cazuri din categoria în discuție la Chișinău și 3 la Bălți.

Astfel, o serie de fapte comise sub imperiul instinctelor sau reflexelor condiționate continuă a fi taxate „crime”, iar făptuitorii sunt supuși pedepselor penale. Drept exemplu pot fi invocate cazurile examinate de Jacques Verhaegen, referitor la care autorul oferă o excelentă tratare criminologică³⁶. Este adevărat că ele sunt deosebite de către legislator de faptele intenționate și chiar sunt stabilite sancțiuni mai blânde pentru acestea. Însuși legislatorul recunoaște că astfel de fapte sunt comise în condițiile în care făptuitorul nu-și dădea seama de caracterul prejudiciabil al acțiunii sale, nu a prevăzut posibilitatea survenirii urmărilor ei prejudiciabile, doar că precizează că criminalul trebuia și putea să le prevadă. Teza precum că autorul unor fapte comise sub imperiul instinctelor sau reflexelor condiționate *putea și trebuia* să prevadă consecințele socialmente periculoase este însă, în viziunea noastră asupra cauzelor comportamentului uman, discutabilă. Noi am cataloga-o mai curînd ca pe o justificare socială. Rațiunea adevărată a persistenței unor astfel de încriminări consistă în incapacitatea actuală a științei de a distinge într-o serie de circumstanțe acțiunile voluntare de cele involuntare. Cunoștințele științifice existente nu

³⁶ Jacques Verhaegen, *Les impasses du Droit international pénal*, Revue de droit pénal et de criminologie, nr. 1, octombrie, 1957.

permit, pur și simplu, stabilirea cu precizie a stării individului în momentul producerii acțiunilor necontrolate de voință de orice fel. Din acest motiv, societatea recurge la interzicerea lor, urmărind să evite posibilitatea ca indivizii cu orientare criminală să profite de situația în cauză, perturbând în așa mod viața socială. În plus, puterea de impunere a reflexelor necondiționate și a celor condiționate diferă de la un individ la altul, uneori semnificativ, în funcție de puterea de rațiune și volitivă a acestora, motiv pentru care aprecierea după media umană suferă automat de o marjă de inexactitate, de eroare.

După cum am indicat, instinctele și reflexele condiționate constituie mecanisme de declanșare a comportamentelor adaptate mediului natural, în timp ce viața socială diminuează covârșitor interacțiunea directă a omului izolat cu natura, iar coexistența socială creează condiții ce nu necesită, de regulă, o interacțiune fizică între indivizi, predominând o interacțiune de tip social. Mai mult decât atât, factorii sociali, definatorii pentru viața în societate, au o natură impersonală. Bineînțeles că lumea socială este inseparabilă de lumea naturală, de aceea o gamă de interacțiuni sociale se realizează printr-un contact nemijlocit între indivizi, ceea ce implică în mod implacabil substanță psiho-fizică. Numărul relativ redus de interacțiuni psiho-fizice determină, în consecință, puține oportunități de utilizare a mecanismelor comportamentale bazate pe instinct sau reflex condiționat.

Impulsurile necontrolate sunt fenomene din altă categorie. Definim impulsurile necontrolate drept imbolduri cauzate de dereglările din sistemul psihic uman, a căror stăpânire volitivă este imposibilă. Cercetările în domeniu denotă că ele sunt cauzate, la rîndul lor, fie de factori biologici (disfuncții ale creierului, infecții etc.), fie sociali (presiune socială, educație inadecvată, alcoolism etc.)³⁷. Pentru criminologie prezintă interes faptul că, în plan exterior, impulsurile necontrolate constituie cauza (directă) a actelor de conduită ale individului și că, în plan interior, ele scapă plenar voinței lui. Asemenea exemple sunt multiple, dintre care vom menționa bolile psihice incurabile, dezvoltarea intelectuală rudimentară, tulburările psihice temporare, cleptomania și piromania.

Persoanele care suferă de asemenea perturbări psihice sunt capabile să săvârșească acțiuni cu caracter criminal, și anume: să omoare o altă persoană, să fure obiecte, să incendieze sau să distrugă în alt fel bunuri produse de om sau resurse naturale. Societatea nu poate tolera astfel de manifestări distructive, de aceea întreprinde măsuri de prevenire. Deoarece nu sunt

³⁷ Vezi mai detaliat aceste aspecte la Roland Jaccard, *Nebunia*, Editura de Vest, Timișoara, 1994.

capabile să conștientizeze sau dirijeze acțiunile sale, față de ele sunt aplicate nu pedepse, care își produc efectul numai asupra persoanelor cu discernământ și autocontrol suficient, ci măsuri specifice, constând în tratament medical, izolare (în instituții specializate) sau supraveghere (efectuată de rude sau de alți tutori). Totuși, nu a fost întotdeauna așa. Au existat vremuri când persoanelor din categoria în cauză li se aplicau aceleași pedepse care erau aplicate criminalilor conștienți. Doar cunoașterea corectă a fenomenelor în discuție, grație dezvoltării științifice, a condus la modificarea reacției sociale. Se pare însă că cunoașterea actuală nu a epuizat pe deplin subiectul, luând în considerare recent izbucnitele dezbateri și afirmații contradictorii ale specialiștilor privitoare la unii violatori irecuperabili, care prezintă semne de comportament incontrollabil. Dincolo de dificultatea evidențiată, sub aspect criminologic nu există probleme deosebite de prevenire a manifestărilor criminale ale persoanelor ghidate de impulsuri necontrolabile. Problematică este asanarea biologică sau psihică, precum și înlăturarea ori atenuarea factorilor sociali care provoacă consecințe de acest gen, sarcină ce revine cercetătorilor din alte ramuri ale științei. În această ordine de idei vom menționa, că, potrivit datelor oficiale, în perioada 1993-1997, la Chișinău, de exemplu, a fost înregistrat un singur caz de săvârșire a acțiunilor cu caracter penal de către persoane declarate irresponsabile prin expertiza medico-legală, în timp ce la Bălți nici unul, în perioada 1998-2002 – 7 la Chișinău și nici unul la Bălți, iar în perioada 2003-2007 – 19 la Chișinău și, de asemenea, nici unul la Bălți.

În concluzie, în rol de cauză a comportamentului uman evoluează necesitatea, instinctul, reflexul condiționat, impulsul necontrolat sau interesul, iar cauza comportamentului criminal o constituie invariabil interesul.

Să redăm acum succint, dar sub formă liniară, întregul proces genetic al comportamentului criminal, pînă la producerea efectelor sale în realitate. Constituția organismului uman presupune existența unor nevoi organice (înnăscute), la care se adaugă o seamă de necesități formate în cursul vieții (achiziționate), datorită capacității organismului de a-și cultiva necesități neînnăscute sub impactul factorilor externi – condițiilor de trai. Necesitățile constituie factorul intern activ al organismului uman care impulsionează comportamentul uman. Nevoia acționează asupra sistemului nervos al organismului, impunînd, prin intermediul disconfortului psiho-somatic sau al durerilor, uneori extrem de greu de suportat, rațiunea să conștientizeze, mai întîi de toate, trebuința ce necesită a fi satisfăcută, iar apoi să caute căile optime de îndeplinire a ei. Necesitatea se reflectă în mintea omului sub formă de idee (impuls neural), imagine (reprezentare asociativă) sau cuvînt,

conectat la stocul de informații legate de necesitate (o caracterizează sub diverse aspecte). Gândirea efectuează o reactualizare a acestor informații, căutând informațiile ce vizează registrul modalităților de satisfacere anume a acestei nevoi. Modalitățile de satisfacere a unei nevoi reprezintă tipare comportamentale, elaborate în temeiul unor situații tipice de viață, adică care țin cont de factorii interni (capacitățile intelectuale, psihologice și fizice ale organismului) și factorii externi (condițiile sociale și cele naturale care formează mediul lui de acțiune). Totodată, gândirea examinează, cu ajutorul organelor de simț (văz, auz etc.) situația exterioară organismului, cu scopul de a stabili dacă modalitățile cunoscute sunt aplicabile în conjunctura concretă, existentă în mediul în care se află organismul la acel moment. În cazul în care rațiunea nu găsește în registrul curent o modalitate adecvată de îndeplinire a nevoii, atunci el începe raportarea informației despre necesitatea activă la celelalte informații (despre lume și organismul său) stocate în memorie, încercând să extragă de acolo noi soluții de îndeplinire a ei. Are loc o căutare mai mult sau mai puțin activă, în funcție de gradul de dezvoltare intelectuală, a soluțiilor, în cadrul căreia rațiunea încearcă să înțeleagă mai bine necesitatea, pentru a putea s-o raporteze cu mai mult succes la entitățile din care este alcătuită lumea, și, viceversa, încearcă să înțeleagă mai bine celelalte entități din lume, pentru a le putea folosi la satisfacerea necesității. În paralel, mintea colectează noi informații empirice (din realitatea dată) sau teoretice (din sursele sociale de informație), valorificându-le potrivit scopului urmărit. Procesul de căutare a soluției de îndeplinire a nevoii presante se supune legii conservării energiilor, ceea ce înseamnă că este aleasă calea cea mai scurtă de soluționare a sarcinii puse în fața rațiunii, dar nu poate depăși termenul critic de rezistență la imperativele și, respectiv, presiunile necesității, durând clipe, minute, ore, zile, săptămâni, luni sau chiar ani. S-ar putea ca rațiunea să fie conștientă de faptul că soluțiile disponibile nu sunt cele mai bune, dar dacă timpul nu permite continuarea căutărilor, atunci va fi adoptată totuși o soluție – cea mai indicată dintre toate, după principiul răului minim. La capătul acestui proces, se conturează interesul criminal, adică o orientare spre acțiuni criminale de modificare a mediului existențial sau, eventual, de menținere a stării lui actuale, în vederea creării și, respectiv, menținerii condițiilor necesare de îndeplinire a nevoii/nevoilor active. Interesul devine astfel cauza (directă) a comportamentului criminal (mobilul, motivul), dirijându-l pînă la consumare și mobilizînd resursele interne necesare: intelectuale, energetice, funcționale etc. El constituie o linie directoare, în timp ce actele de conduită se modifică în funcție de circumstanțele concrete în care se derulează comportamentul criminal. Manifestările exterioare ale organismului provoacă o serie de

transformări în lumea fizică, dar mai ales în lumea socială, care suscită, la rândul lor, o reacție a societății la comportamentul criminal în cauză.

Explicația prezentată este generală, este una criminologică. La ea ar putea fi adăugate multe alte detalii. De exemplu, necesitatea de lichid poate trimite impulsul său sub formă de dorință (de a-și potoli setea), sub formă de disconfort somatic (slăbiciuni generale, gât uscat etc.) sau sub formă de durere psihică. Nevoia de autoafirmare socială își poate trimite impulsul sub formă de aspirație (de a deține o anumită poziție socială, de a fi respectat de membrii societății etc.), sub formă de disconfort somatic (apatie) sau sub formă de emoție (dezamăgire). De altfel, trebuințele se pot manifesta atât în mod pozitiv (bunăoară, flux puternic de energie care îl poartă pe individ spre anumite finalități), cât și în mod negativ (de exemplu, insuficiență resimțită ca neputință). Cunoașterea proceselor în discuție poate fi aprofundată în continuare: necesitatea își trimite impulsul prin canale interne specifice ce conduc spre celelalte organe, însuși impulsul presupune o anumită reacție chimică în lanț etc.; alt exemplu, dirijînd acțiunile, interesul impune rațiunea să execute comenzile sale, chiar dacă interesul formează o reprezentare aflată în mintea omului, folosind anumite canale de transmise, în interiorul cărora au loc procese chimice specifice etc. Explicarea acestor componente ține însă de domeniul altor științe, cum ar fi biologia, chimia, psihologia sau fizica, din care motiv nu le vom acorda mai multă atenție. După ce științele respective vor obține cunoștințele în discuție, criminologii vor trebui numai să le integreze în sistemul cunoștințelor despre criminalitate.

În conformitate cu cele stabilite, putem cataloga comportamentul criminal drept un fenomen dependent, căci el se manifestă atît timp cît este activă cauza lui, adică interesul criminal. Întrunirea unor condiții de natură a suprima existența interesului criminal, conduce cu necesitate la încetarea comportamentului criminal.

Astfel, interesul criminal răspunde plener exigențelor fundamentale înaintate față de cauza unui fenomen, și anume: (1) este capabil să genereze comportament criminal, (2) exercită o acțiune directă asupra comportamentului criminal și (3) este prezent în cazul tuturor comportamentelor criminale. Nici un alt fenomen, indiferent de natura lui (biologică, psihologică, socială etc.), a cărui interacțiune cu comportamentul criminal a fost depistată de cercetarea criminologică, nu răspunde acestor cerințe generale ale explicației științifice.

Încă o calitate însemnată se cere a fi atribuită interesului – cea de a face comprehensibil modul de interacțiune dintre diferitele forme ale materiei: biologică, psihică, socială, fizică etc. În ciuda evidenței faptului că omul este alcătuit din carne și oase, că îi este proprie o activitate ideatică

relativ intensă, că își duce traiul deopotrivă în sînul unei societăți și a naturii, că acțiunile lui produc modificări fizice ale realității etc., explicațiile criminologice suferă de un pronunțat clivaj și unilateralitate, încercînd zadarnic să explice crima și criminalitatea printr-o singură dimensiune. Ființa umană într-adevăr reprezintă, din cîte se cunoaște, cea mai complexă entitate a realității, înglobînd materia chimică, biologică, fizică, psihică, informațională și socială, care interacționează în mod continuu. Iată de ce o explicație completă a comportamentului criminal este de nerealizat numai prin prisma fenomenelor biologice, sau numai prin prisma fenomenelor psihice, sau numai prin prisma fenomenelor sociale. O asemenea delimitare este nefirească pentru realitate, ea își are rostul în cadrul specializării unor cercetări criminologice concrete, însă nu poate fi acceptată ca regulă generală pentru cunoașterea criminologică. În consecință, abordarea unilaterală în cercetarea criminologică a favorizat studiul detaliat al fenomenelor dintr-o categorie dată, dar a anulat perspectiva unei înțelegeri depline și profunde a fenomenelor criminale.

Plecînd de la cauza comportamentului criminal putem reconstitui cu precizie întregul sistem de factori determinanți ai comportamentului criminal, ceea ce este indispensabil atît sub aspect teoretic – explicație criminologică, cît și practic – elaborarea și aplicarea măsurilor de prevenire a manifestărilor criminale. Aceasta deoarece, după cum precizează Băncilă, în sistemele integrale deosebit de complexe (vii, sociale) crește ponderea condițiilor și cauzelor interne, dar mișcarea unui sistem nu poate fi explicată doar din el însuși, ci și din legătura cu celelalte, urmare a existenței intercondiționării universale, fiecare sistem reflectînd acțiunile altor sisteme declanșatoare de reacții de reflectare în celelalte³⁸.

Condițiile comportamentului criminal

Formarea interesului criminal, adică a orientării criminale, este succedată de o etapă distinctă ce rezidă în manifestarea comportamentului criminal. Dacă orientarea criminală constituie un fenomen intern, insesizabil prin el însuși din exterior, atunci comportamentul criminal constituie

³⁸ O. Băncilă, *op. cit.*, p. 207-208.

manifestarea externă a acesteia, ce produce modificări ale realității și este susceptibilă de o percepere din exterior³⁹.

Deoarece este vorba despre două etape distincte, se impune o diferențiere a factorilor care acționează în procesul de formare a orientării criminale de cei specifici procesului de realizare a interesului criminal. Factorii care au putere de acțiune asupra realizării interesului criminal sunt neputincioși în raport cu formarea sau suprimarea orientării criminale, ei sunt capabili numai să modifice interesul, fără a-i schimba caracterul. În cadrul acestui paragraf vom examina anume factorii care determină procesul de realizare a interesului criminal, urmînd ca factorii care determină formarea interesului criminal să fie examinați în capitolul următor.

În mod firesc, natura necesității care se află la temelia interesului criminal constituie principalul factor care determină realizarea acestuia, deci acțiunile criminale. Nu poate exista o diferență esențială între aceste laturi, numai dacă criminalul nu se înșeală în privința mijloacelor adecvate de realizare a interesului, altfel spus, în privința condițiilor necesare îndeplinirii nevoii în cauză.

Totuși, de regulă există un evantai larg de căi ce duc spre satisfacerea unei trebuințe. De exemplu, elementara nevoie de subzistență poate fi satisfăcută procurînd direct mijloace alimentare, sau bani cu care ele să fie procurate, sau alte obiecte susceptibile a fi lesne desfăcute contra bani. Însăși modul de dobîndire a tuturor acestor bunuri poate fi foarte diferit: furt, jaf, tâlhărie, înșelăciune, delapidare, omor, trafic de droguri, coruperea unui responsabil pentru a accede la un loc de muncă, prostituarea propriilor copii sau vînzarea lor etc. Să examinăm un alt exemplu ce se referă la trebuințe spirituale. Un individ este hotărît să-și satisfacă, inclusiv prin mijloace criminale, nevoia de a fi un om de știință recunoscut. Pentru atingerea scopului propus el poate plăti o altă persoană să-i scrie teza de doctorat, el poate corupe membrii instanțelor științifice pentru a accepta o teză lipsită de valoare științifică, poate folosi funcția ocupată pentru a influența factorii de decizie din procesul de susținere a tezelor de doctorat etc.

Între momentul de început al acțiunii cauzei criminogene și momentul începutului manifestării propriu-zise a comportamentului criminal poate exista un interval infim de timp sau o perioadă mai lungă (zile, săptămîni, luni sau chiar ani). Cu cît este mai extins acest interval, cu atît există mai multe acțiuni intermediare, de pregătire a actelor care vor produce efectele negative în mediul social.

³⁹ Desigur, am putea, de exemplu, dezvolta orientarea criminală a unui individ după exprimările sale verbale, provocate sau spontane.

Silit puternic de timp, criminalul va trece instantaneu de la gînd la faptă, din care cauză acțiunile lui vor fi mai degrabă spontane, nehibzuite. În situația în care rațiunea este impusă să lucreze într-un ritm de urgență, eficacitatea ei scade drastic. Acțiunile înfăptuite de criminal sunt ghidate nu atît de rațiune, cît de stereotipuri comportamentale și clișee de gîndire. Privite dintr-o parte, o serie dintre actele lui de conduită ar putea fi considerate drept absurde sau vădit neinteligente. Este o impresie alimentată de perceperea inteligenței ca pe un dat invariabil, în realitate însă eficacitatea rațiunii depinde într-o mare măsură anume de timpul avut la dispoziție. Pînă și viteza de activitate a unui calculator este condiționată simțitor de complexitatea sarcinii adresate. Este o stare de lucruri obiectivă.

Dimpotrivă, în cazul în care criminalul dispune de suficient timp, acțiunile lui vor fi relativ migălos calculate, iar săvîrșirea crimei va fi pregătită cu minuțiozitate. El va reflecta îndelung asupra modalităților optime de înfăptuire a crimei (de exemplu, elaborarea unui plan detaliat sau informarea suplimentarea asupra diverselor aspecte relevante), va crea condiții propice de derulare a faptei criminale (de exemplu, va lăsa o fereastră deschisă din coridorul întreprinderii la care lucrează, nu va încuia un safeu cu documente sau va sparge becul de la un depozit), să confecționeze ori să procure mijloacele necesare săvîrșirii crimei (de exemplu, va cumpăra un pistol, va confecționa un șperaclu sau va împrumuta un instrument de tăiat gențile), se va preocupa de aspectele de siguranță (de exemplu, va încerca să-și însceneze un albi, va fixa apelative (prenume) false pentru sine și partenerul său sau va căuta un obiect nesupravegheat cu camere video), precum și va planifica modul de nimicire a elementelor demascatoare (martori, urme ale crimei săvîrșite etc.). Mai mult decît atît, el s-ar putea să aibă răbdarea necesară pentru a așteptat momentul oportun realizării intenției sale criminale.

Nu este exclus ca condițiile lui de existență să se schimbe, între timp, în așa măsură încît să dispară interesul criminal, grație apariției unor condiții ce permit satisfacerea prin acțiuni noncriminale a nevoii ce a stat la temelia interesului criminal. Bunăoară, individul și-a găsit un loc de muncă și a renunțat la intenția de a procura mijloace de trai prin metode criminale, de exemplu printr-un furt dintr-un magazin avut în vizor. De asemenea, este posibil ca timpul avut la dispoziție de individ să-i permită o meditare îndelungată asupra perspectivei criminale, iar evenimentele pozitive care i s-au întîmplat, cum ar fi vizionarea unui film despre moralitate sau discutarea pe marginea problemelor moralității cu o persoană de încredere, să-l determine a încerca în continuare să-și creeze prin pe căi socialmente acceptabile condiții de satisfacere a trebuințelor, ca în cele din urmă el să

reușească și să renunțe la proiectele criminale aflate în curs de elaborare sau chiar implementare.

Un factor determinant al modului de realizare a interesului criminal îl constituie capacitățile fizice, psihice și intelectuale ale criminalului. Nu orice faptă criminală este pe măsura puterilor criminalului. În plus, individul tinde să facă ceea ce poate face mai bine. La alegerea modalităților de săvârșire a crimei el va folosi capacitățile sale în calitate de criteriu de selecție. De exemplu, nu fiecare individ este capabil să realizeze o escrocherie. Individul care nu știe cum să opereze cu șperaclul va căuta o altă modalitate de a pătrunde într-o încăpere. Un individ firav și neantrenat nu va îndrăzni să atace fizic niște gardieni de meserie. Desigur, contează și circumstanțele, astfel un individ care nu ar îndrăzni să-l atace pe altul cu un cuțit, poate să-lucidă tocmai cu un asemenea obiect în toiul unei încăierări la o ocazie deosebit de favorabilă: vizibilitatea redusă a adversarului și existența unui cuțit la îndemână. Poate interveni și factorul săvârșirii în grup a crimei, caz în care un individ își poate găsi locul în schema criminală, deși nu ar fi în stare să înfăptuiască o asemenea faptă de sine stătător.

Nu vom insista în această direcție în cadrul prezentei lucrări. Aspectele prezentate sunt cunoscute, iar studierea lor suplimentară o vor face cu siguranță colegii noștri în cadrul cercetărilor specializate. Esențială este demarcarea factorilor care concură la formarea orientării criminale de cei care intervin în procesul de realizare a interesului criminal.

Unii criminologi, analizând datele faptice, au ajuns la concluzia că situația este susceptibilă a juca un rol declanșator în producerea comportamentului criminal, înțelegând prin situație o împrejurare favorabilă săvârșirii unei crime⁴⁰. De exemplu, o persoană pune telefonul său mobil, foarte performant, pe geanta ce stă în spatele lui, iar un alt individ, aflat în trecere pe acolo, sesizează faptul că îl poate lesne sustrage fără a fi văzut și îl fură. Să luăm un alt exemplu din aceeași categorie, un individ este venit pentru prima dată într-o localitate, locuința lui aflându-se la o distanță impunătoare, se află la un moment dat într-un loc pustiu, fără lume, și vede o tînără, pe care o violează sau chiar o omoară, profitînd de lipsa martorilor, de probabilitatea infimă de a fi împiedicat de cineva și de probabilitatea

⁴⁰ K. N. Florea, *Naznacenie nakazania s uctom pricin soversennogo prestuplenia*, Editura „Știința”, Chișinău, 1980; V. N. Kudreavțev, *Pricinnosti v kriminologhii*, Moskva, 1968; L. E. Cohen, M. Felson și K. C. Land, *Property crime rates in the United States: a macrodynamic analysis 1947-1977, with ex ante forecasts for the mid – 1980*, American Journal of Sociology, 86; M. Cusson, *L'analyse stratégique et quelques développements récents en criminologie*, Criminologie, vol. 19, nr.1 din 1986. Vezi totodată: Octavian Bejan și Valeriu Bujor, *Interes și crimă*, Chișinău, 2004, capitolul „Interesul în cadrul mecanismului comportamentului criminal”.

precumpănitoare de a putea evita, o perioadă îndelungată, prezența în această localitate.

Cercetările criminologice empirice atestă cu certitudine prezența unor asemenea situații, problema însă constă într-o interpretare teoretică corectă a materialului empiric colectat. Deși pare că datele empirice sunt transparente, iată că ele ascund bine adevărul. La interpretarea justă a statutului determinativ al factorului în discuție conduce desprinderea din noianul de trăsături învederate de fapte a elementului cheie.

În primul rând vom sublinia că în astfel de situații se pomenesc toți indivizii, dar numai unii indivizi dau curs oportunității în cauză. Prin urmare, reieșind din principiile generale ale determinismului, trebuie să conchidem că situația nu are nici forță de cauză, nici măcar forță de condiție declanșatoare, adică nu este absolut necesară pentru producerea actului genetic al cauzei. De unde rezultă că are de jucat un rol destul de periferic în sistemul factorilor determinanți ai comportamentului criminal, fără a susține că este un factor ce poate fi neglijat. Situația favorabilă intră în acțiune în momentul în care la criminal s-a format deja orientarea criminală, urmînd ca el să dea curs practic interesului său criminal, să acționeze.

Există încă un caz în care situația (oportunitatea) lasă o amprentă pronunțată asupra procesului genetic al conduitelor criminale. Anume el i-a indus în eroare pe mulți criminologi. Formarea interesului criminal reprezintă un proces ce durează, orientarea criminală nu se naște niciodată subit. În cadrul acestui proces există un moment în care individul pendulează între a-și menține orientarea socială intactă ori a adopta o orientare criminală, inclusiv în raport cu un caz concret. Înfățișarea unei oportunități majore, percepută de individ drept deosebit de propice, se poate implica în procesul de formare a interesului criminal, în calitate de condiție externă, favorizantă. În contextul dat, se cere a lua în considerație faptul că orientarea socială și-a pierdut deja într-o mare măsură din consistență și că influențele externe, incapabile anterior a produce repercusiuni, în noile condiții capătă o forță sporită, semnificativă. După cum am arătat clar în paragraful precedent, condițiile externe concură semnificativ la formarea interesului, ele constituie o componentă inalienabilă. Confuzia este provocată de situațiile cărora le este caracteristică calitatea de a putea influența atît în stadiul formării interesului criminal, cît și în cel al punerii lui în aplicare. Doar atunci cînd se formează interesul criminal individul ea în calcul și condițiile existențiale imediate ce fac posibilă acțiunea criminală. Deseori formarea interesului criminal are loc anume în contextul unor situații de viață concrete sau modele comportamentale care întruchipează posibilitatea reală a satisfacerii nevoilor prin acțiuni criminale. Majoritatea indivizilor nu posedă o gîndire

abstractă, ci una concretă, a cărei activitate este bazată pe elemente concrete, particulare, deci situații reale din viață. Mai mult decât atât, în această ecuație pot fi incluși și alți factori precum starea de ebrietate ce reduce considerabil puterea de gândire și autocontrol rațional. În consecință are loc, și pe această cale, o anumită întrepătrundere între fazele de formare a interesului criminal și cea de înlăturare a lui. Până la șubrezirea orientării sociale și avansarea semnificativă a procesului de formare a interesului criminal, același individ a trecut impasibil în repetate rânduri prin situații favorabile actelor criminale. Totuși, în lipsa tuturor celorlalte elemente ale interesului criminal, printre care și o seamă de alte condiții exterioare, situația favorabilă ar fi fost privată de orice impact determinativ, iar acest element este decisiv deopotrivă în procesul de geneză al comportamentului criminal și în cel de explicare științifică a lui. De aceea, absența unei situații favorabile nu garantează înlăturarea crimei, în condițiile în care ceilalți factori se mențin, orientarea criminală se va înfiripa treptat, determinându-l pe individ să-și creeze, pe cont propriu, oportunități de înlăturare a actelor criminale.

Putem deci trage concluzia că cazurile examinate se deosebesc în mod fundamental unul de altul prin faptul că în primul caz conjunctura favorabilă contribuie exclusiv la realizarea lui, iar în al doilea caz ea contribuie la formarea interesului criminal, fără a fi indispensabilă.

De altfel, factorii determinanți ai interesului și, respectiv, ai comportamentului criminal pot fi clasificați astfel: (1) factori ce manifestă o influență permanentă (ei explică activitatea criminală continuă a unor indivizi, de exemplu, traficanții de droguri), (2) factori care împing individul la comportament criminal în situații tipice (ei explică săvârșirea sporadică de acte criminale, de exemplu, acte de huliganism) și (3) factori ce acționează în mod singular (ei explică săvârșirea în mod excepțional a crimei de către unii indivizi).

Diferențierea factorilor determinanți din cadrul procesului de formare a interesului criminal de factorii determinanți din cadrul procesului de realizare a lui, indiferent că unii dintre ei acționează la ambele etape, este deosebit de importantă nu numai sub aspectul explicării comportamentului criminal, ci și sub aspectul prevenirii lui.

Elaborând măsuri de prevenire, criminologul va trebui să țină cont de faptul că acțiunile îndreptate spre factorii ce influențează realizarea interesului criminal, nu pot opri comportamentul criminal, ei pot numai să-i modifice forma de manifestare ori să-i amâne momentul materializării. De exemplu, lacătele sigure, sistemele de alarmă, camerele video de supraveghere, polițiștii patrulând pe străzi și agenții de securitate criminologică în incinte toate nu pot stopa producerea crimei, ele pot doar să

întârzie momentul producerii și, eventual, să-i schimbe modul de operare, de înfăptuire, deoarece există o orientare criminală care tinde să se materializeze într-un fel sau altul. Pentru a opri crima este nevoie de a suprima orientarea criminală a individului. Unica excepție constă în dispariția, pînă la materializarea intenției criminale, a factorilor determinanți ai interesului criminal. Există însă o probabilitate infimă să se întîmple așa ceva, dovadă fiind nivelul constant înalt al criminalității în ciuda atîtor măsuri de siguranță, inclusiv de maximă siguranță (de exemplu, băncile).

În fine, vom preciza că factorii determinanți ai interesului criminal nu își stopează acțiunea după formarea orientării criminale, ei continue să-și exercite puterea de influență pînă la încheierea acțiunilor criminale, de aceea putem vorbi despre o acțiune paralelă a celor două grupuri distincte de factori, fiecare înrîurind fenomene distincte ale procesului criminogen.

3

CAPITOLUL

FACTORII CARE DETERMINĂ CAUZA COMPORTAMENTULUI CRIMINAL

Evidențierea cauzei reprezintă punctul de plecare în vederea unei fidele reconstituiri științifice a sistemului factorilor determinanți al comportamentului criminal. Pasul următor trebuie neapărat să constea în studierea factorilor determinanți ai cauzei înseși, pentru a maximiza posibilitățile practice de prevenire a crimelor, a cărei eficacitate depinde anume de capacitatea de influențare asupra cauzei conduitelor criminale și, deci, asupra factorilor ei determinanți. Întrucât cauza comportamentului criminal se compune din mai multe elemente, elucidarea modului de interacțiune a acestora devine, de asemenea, imperioasă.

Formarea necesităților criminalului

Omul vine pe lume în primul rând cu necesități biologice, constitutive organismului său, de natură biologică. Trebuințele biologice decurg din rațiunea de a-i asigura funcționalitate organismului, altfel spus, existență. Dintre acestea face parte nevoia de: hrană, apă și aer de o anumită compoziție chimică, odihnă, inclusiv somn, o anumită temperatură a corpului, mișcare, funcționare sănătoasă a organelor și integritate corporală, lumină de o suportabilitate determinată, satisfacere sexuală. Cu asemenea necesități sunt înzestrați toți oamenii, fără deosebire, excepție făcând unele anomalii constituționale.

Omul se naște cu necesitățile biologice, ele fiind cauzate de constituția lui fizică și de modul de funcționare a organismului. Astfel, organismul unui individ poate necesita o cantitate de hrană mai mare decât cel al altuia, la fel cum un organism poate avea nevoie de numai 6 ore de somn pentru o recuperare deplină, în timp ce altul – de cel puțin 8 ore de somn. De aceea, la evaluarea rolului necesității în formarea interesului criminal este obligatorie abordarea diferențiată.

Suprimarea acestor necesități se răsfrânge direct asupra stării de sănătate a organismului, slăbindu-l, extenuându-l sau chiar cauzându-i

moartea – încetarea funcționării. Nesatisfacerea trebuințelor îi provoacă totodată individului un disconfort psihic chinuitor, resimțit ca o durere de o acuitate crescândă, care îl împinge să acționeze pentru a schimba situația neprielnică în care se află organismul său. Nevoile acționează permanent pînă nu sunt îndeplinite și cu cît este amînat momentul satisfacerii, cu atît se întetește presiunea lor, care se manifestă prin dureri, slăbiciuni fizice și incapacitate de concentrare intelectuală. De observat că diferiți indivizi rezistă în mod diferit la presiunea necesităților, această aptitudine fiind determinată primar de sensibilitatea psihică a organismului.

Prin urmare, este nejustificat a aștepta ca un individ să nu săvîrșească crime în vederea satisfacerii nevoilor sale în cazul în care condițiile sociale nu-i permit, în mod obiectiv, să o facă prin acțiuni socialmente acceptabile. Istoria aplicării pedepselor demonstrează într-un mod categoric că nici cele mai abominabile pedepse nu sunt în stare a stăvili talazurile criminalității⁴¹. Acest fapt este, de asemenea, confirmat inextricabil de persistența crimelor chiar și în societățile în care este utilizată pedeapsa cu moartea.

În astfel de situații omul se vede silit să aleagă între a sucomba din cauza imposibilității de a-și procura cele necesare subzistenței organismului său ori a recurge la crimă, mizînd pe faptul că există o probabilitate, fie și infimă, de a reuși evitarea represiunii sociale. Într-adevăr, unii indivizi se pot abține de la acte criminale în situații extrem de dificile de acest gen pînă la ultima răsuflare în speranța survenirii unui eveniment subit de natură a schimba starea de lucruri. Este relevantă în acest sens remarcă lui Schopenhauer referitoare la suicid, potrivit căreia „cel care se sinucide ar vrea să trăiască, el nu este mulțumit decît de condițiile în care îi este dat să-și ducă viața. Prin urmare, distrugîndu-și corpul, el renunță nu la voința de a trăi, ci, pur și simplu, la viață. El ar vrea viața, el ar vrea ca voința sa să existe și să se afirme fără nici o piedică, dar conjuncturile prezente nu-i permit nicidecum acest lucru și el resimte, din această cauză, o mare durere”⁴².

Problema nu constă numai în supraviețuire, ci și într-o viață normală, lipsită de supliciile greu de suportat ale insuficienței acute și cronice, resimțite din cauza nesatisfacerii adecvate a nevoilor organice, care tulbură puternic și viața psihică a omului. Durerea are efectul de a reduce drastic

⁴¹ O interesantă și elocventă analiză a pedepselor în diferite perioade a realizat Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Editura „Humanitas”, București, 1997. Considerații similare au fost exprimate și de Beccaria în deja antologica filadă *Despre infracțiuni și pedepse*, Editura „Rosetti”, București, 2001.

⁴² Arthur Schopenhauer, *Lumea ca voință și reprezentare*, Editura „Moldova”, Iași, 1995, vol. I, p. 428.

capacitatea de a raționa a omului, ceea ce îl aruncă din condiția umană în cea sălbatică, animalică.

De aceea, **pasul primordial în realizarea prevenirii criminalității rezidă în organizarea societății în așa mod, încât toți indivizii să aibă posibilitatea de a-și îndeplini nevoile existențiale prin comportamente permise în societate.**

Dincolo de necesitățile biologice, omul este supus și unor necesități spirituale (psihologice). Dintre trebuințele spirituale ale ființei umane menționăm nevoia de: libertate, comunicare, afecțiune (a iubi și a fi iubit), demnitate, activitate intelectuală, apreciere (a celor din jur și a sa proprie), realizare de sine (a conferi sens propriei existențe), onestitate, identitate spirituală, precum și cea de afirmare socială (a obține confirmare a utilității sale sociale).

Unele dintre necesitățile spirituale sunt înnăscute (necondiționate), iar altele se formează în timpul vieții (condiționate). Bunăoară, libertatea reprezintă o nevoie psihologică înnăscută, deoarece este proprie tuturor, indiferent de condițiile de viață. Nevoia de afirmare socială este în schimb formată după naștere, sub impactul condițiilor sociale de existență. Ambele tipuri de necesități spirituale derivă în primul rând din modul de alcătuire al psihicului uman.

Ca și în cazul nevoilor biologice, necesitățile spirituale diferă de la un individ la altul prin prezență și prin putere de acțiune. De exemplu, femeile dispun de o nevoie mult mai pronunțată de comunicare decât bărbații. O persoană poate fi lipsită de necesitatea de a comunica cu semenii săi, preferând să se retragă în desigururile sălbăticiei pentru o viață solitară. Pentru unii indivizi activitatea intelectuală este vitală, în timp ce pentru alții ea reprezintă un simplu apendice.

Deși persistă incertitudini importante asupra modului de formare a nevoilor spirituale, câteva *fapte fundamentale* sunt certe: (a) necesitățile psihologice constituie un dat, (b) existența necesităților spirituale este predeterminată de un anumit nivel de dezvoltare rațională și (c) necesitățile spirituale exercită o putere irezistibilă asupra organismului uman. Prima și a treia trăsătură sunt identice cu cele ale necesităților biologice, iar cea de-a doua constituie o însușire distinctivă, toate însă formează o caracteristică esențială a organismului uman, de fapt, forța lui motrice, ceea ce îi caracterizează natura internă de acțiune externă.

La formarea nevoilor spirituale concură factori destul de eterogeni. Să examinăm, de exemplu, formarea necesității de activitate intelectuală. La originea ei se află creierul uman cu funcția sa cognitivă, care îl impune pe individ să-i dea curs. Devenind conștient de faptul că utilizarea gândirii îi

oferă posibilități sporite de asigurare a existenței sale, adică de satisfacere a celorlalte nevoi, individul tinde să se prevaleze permanent de ea. După ce omul remarcă că se deosebește de alte viețuitoare prin facultatea sa intelectuală, începe să se identifice cu ea, conferindu-i astfel o însemnătate accentuată și, deci, o forță sporită. Vigoarea acestei necesități poate fi fortificată substanțial de importanța pe care i-o acordă societatea, prin faptul că o taxează drept un atribut dorit.

Orice necesitate spirituală condiționată provine dintr-o nevoie constitutivă, organică, necondiționată (biologică sau psihologică), dar nu se reduce și identifică cu ea. Mecanismul de formare a necesităților spirituale condiționate este, în viziunea noastră, următorul: (1) o necesitate necondiționată, constitutivă acționează; (2) creierul sesizează impulsul și îl transformă sub influența factorilor psiho-raționali și externi, în special sociali; (3) produsul acestui proces este o necesitate psihologică relativ autonomă, în sensul că participă direct la formarea intereselor.

Odată formate, trebuințele psihologice condiționate utilizează aceleași pîrghii de acțiune ca și necesitățile necondiționate, deci disconfortul, durerea, plăcerea etc.

Deoarece sediul necesităților spirituale se află în psihicul uman, orice alterare a acestuia își lasă amprenta asupra lor, distrugîndu-le sau perturbîndu-le funcționarea. De exemplu, perturbarea activității creierului uman din cauza unor leziuni serioase, poate conduce la dispariția necesității de a iubi ori de a comunica).

Există două tipuri de necesități spirituale: dependente și independente. Dependente sunt cele care continuă să depindă de necesitatea de la temelie după constituirea lor, chiar dacă capătă o anumită autonomie funcțională, iar independente sunt cele care nu mai pot fi influențate de necesitatea de la temelie după încheierea procesului genetic.

De exemplu, necesitatea biologică de hrană dă naștere necesității psihologice de a consuma mîncare de un anumit fel (anumite produse alimentare, anumite moduri de preparare a lor etc.) sau chiar de a se alimenta în condiții specifice (în poziție de șezut sau, dimpotrivă, în picioare, în auzul unei melodii etc.). Din clipa formării necesității psihologice în hrană specifică, ea se interpune între necesitatea biologică și comportamentul uman, individul chiar poate să îndure foame în așteptarea satisfacerii nu numai a necesității biologice, ci și a celei psihologice de hrană. Totuși, necesitatea biologică devenită deosebit de acută o suprimă pe cea psihologică, iar în cazul în care necesitatea psihologică rămîne fără ecou o perioadă îndelungată se poate, în genere, șterge din psihicul individului.

Dimpotrivă, trebuințele psihologice independente dispun de o autonomie deplină, din care cauză pot să se impună în fața necesităților biologice, inclusiv în fața celor care au stat la originea formării lor. De exemplu, necesitatea de a avea o viață eternă fericită, îl determină pe credinciosul pustnic la o inhibare pleneră a nevoii sexuale, în vederea respectării canoanelor religioase care prescriu modul de obținere a izbăvirii rîvnite. Patriotul care se sacrifică pentru țara sa reprezintă un alt exemplu de renunțare la cea mai importantă nevoie biologică – viața în numele unei nevoi spirituale a cărei forță este superioară – dragostea de țară.

La formarea necesităților spirituale își dau, de regulă, concursul cîteva nevoi, atît biologice, cît și psihologice. De exemplu, procurarea unui autoturism performant răspunde, pe lîngă nevoii de deplasare, și celei de căldură (deoarece ea dispune de un sistem considerabil îmbunătățit de încălzire), de securitate rutieră (datorită unei mai bune stabilități, sistem de frînare și rezistențe a carcasei ori dotării cu airbag-uri), iar dacă autovehiculul este blindat, atunci el permite și satisfacerea nevoii de securitate criminologică. Uneori este posibil ca o nevoie psihologică să nu fie predeterminată direct de o nevoie biologică, ci prin intermediul altei sau, eventual, altelor necesități psihologice. Acest fapt face extrem de dificilă studierea necesităților spirituale, spre deosebire de cele biologice. Numai corecta înțelegere a modului de formare a necesităților spirituale permite elucidarea unor procese atît de complexe.

Mai există o diferență remarcabilă între necesitățile necondiționate și cele condiționate. Trebuințele necondiționate includ doar ceea ce lipsește organismului uman, inclusiv psihicului, în timp ce nevoile condiționate includ sau reflectă deopotrivă o modalitate specifică de obținere a ceea ce îi lipsește organismului. Din aceste considerente factorii externi (mediul existențial) și cei raționali (aptitudine intelectuală, informație disponibile și structură de gîndire) dispun de un rol major în formarea necesităților condiționate.

Totuși, necesitatea spirituală nu trebuie, în nici un caz, să fie confundată cu interesul, deși ambele fenomene își au sediul în psihicul individului și, în plus, ele se înfiripă datorită acțiunii unor categorii similare de factori. În primul rînd, interesul este o formațiune circumstanțială, iar necesitatea este o formațiune persistentă, care există prin sine însăși, în timp ce interesul depinde permanent de necesitate, conjunctura externă și procesele raționale. În al doilea rînd, interesul reprezintă o orientare spre exterior, iar necesitatea reprezintă o orientare spre interior. În al treilea rînd, interesul este aservit necesității, în timp ce necesitatea psihologică se află în

serviciul necesităților formatoare, dar și în propriul său serviciu, autosuficient.

De exemplu, a face sistematic sport reprezintă un interes, predeterminat de necesitatea de mișcare fizică, de asigurare sau fortificare a sănătății, de menținere a unei capacități înalte de muncă ori de necesitatea de autoapărare sau de interesul de a dispune de o condiție fizică specială în vederea exercitării unei meserii specifice (polițist, militar, pompier, sportiv etc.). Caracterul permanent și puterea de acțiune a interesului în discuție depinde, de fapt, de persistența și intensitatea necesităților.

Privitor la autosuficiența necesităților psihologice, să examinăm o situație concretă legată de un comportament criminal – relațiile sexuale pedofile. Acest comportament criminal pornește de la un fenomen natural, absolut firesc, mai exact de la nevoia biologică de satisfacție sexuală. Nevoia sexuală ține de funcția reproductivă a organismului uman, ceea ce înseamnă că ea este deosebit de importantă, adică dispune o mare forță de acțiune, din care cauză satisfacția ei a fost fixată prin instinct. Sub imboldul nevoii sexuale biologice, individul caută orientat modalități de satisfacere. În cazul examinat tiparul satisfacerii sexuale prin relație sexuală cu un copil se fixează în psihicul individului ca o necesitate psihologică, pe care el încearcă să și-o îndeplinească, de fiecare dată când acționează nevoia biologică. Dacă nevoia sexuală biologică îl împinge pe individ pur și simplu la act sexual, indiferent de modalitate, atunci nevoia sexuală psihologică îl determină la un anumit act sexual – unul întreținut cu un copil. Puterea nevoii sexuale psihologice este alimentată de puterea nevoii sexuale biologice, însă capătă și autonomie, fiind în stare să acționeze și în absența imboldului biologic. Desigur, mulți alți factori se implică în astfel de procese, precum contactul cu tipare de satisfacere sexuală de acest fel, posibilitățile de satisfacere sexuală în alt mod, capacitatea lui de rezistență rațională la asemenea impulsuri sau de a înțelege natura lor. Tiparul de satisfacere pedofilă (ca și celelalte tipare) a necesității sexuale biologice este periodic descoperit în mod individual de unii indivizi care încearcă să afle cum își pot îndeplini nevoia sexuală sau se lovesc de așa oportunități de satisfacere efectivă, dar frecvența lui excesivă depinde actualmente în mare măsură de gradul de propagare a acestuia în societate, provocată și ea, la rândul ei, de factori exact determinabili.

După cum este lesne de observat din cele analizate, la constituirea unui interes poate participa, de rând cu o necesitate fundamentală, și o seamă de interese ce intermediază alte necesități importante ale individului. Prin urmare, mai multe necesități se reunesc uneori, direct sau indirect (prin intermediul intereselor), în vederea alcătuirii unui interes comun, integrator.

În această ordine de idei se impune o clarificare a raportului dintre necesitate, interes și celelalte fenomene psihice. Astfel, emoțiile, sentimentele, dorințele, aspirațiile, precum și alte manifestări psihice din această categorie nu constituie fenomene ce acționează paralel cu necesitățile și deci nu sunt cauze sau componente ale intereselor ori chiar motive (mobiluri) independente de comportament criminal. Toate fenomenele din categoria menționată sunt pîrghii psiho-fiziologice avînd funcția de a mobiliza energiile psiho-fizice ale organismului cu al căror ajutor necesitatea (direct sau prin intermediul intereselor) forțează individul să acționeze. Fără necesitate ele rămîn, de fapt, fără cauză.

Pîna și trăsăturile de caracter se înscriu în aceeași logică. Astfel, Alfred Adler constată prin cercetările sale asupra fenomenelor psihice: „Afectele reprezintă exacerbara acelor fenomene psihice pe care le-am denumit trăsături de caracter. Ele sunt forme de activitate delimitate în timp ale organului psihic, care, sub presiunea unei *necesități* conștiente sau inconștiente, se manifestă printr-o descărcare bruscă și, ca și trăsăturile de caracter, sunt *orientate spre un scop*. Nu sunt fenomene enigmatice, de neînțeles; ele apar totdeauna atunci cînd au un sens, cînd corespund metodei de viață, liniei de conduită a omului. Ele au scopul de a determina o schimbare în situația omului, care să fie în favoarea sa. Sunt manifestări *intense*, care nu pot avea loc decît la un om care a renunțat la alte posibilități de a-și realiza obiectivul său care, mai bine zis, nu crede, ori nu mai crede în alte posibilități”⁴³.

Fenomenele indicate vin să completeze arsenalul alcătuit din senzații (frig, foame, sete, oboseală-slăbiciune, vigoare etc.) instincte (alimentare, strigăt, închiderea ochilor, fugă, atac etc.) sau reacții condiționate (trezirea la o anumită oră, luarea poziției de gardă la auzul unor anumite sunete sau mirosuri etc.). Frica, de exemplu, este un efect provocat de necesitatea de autoconservare a organismului, ura și ranchiuna – de necesitățile neîmplinite din cauza obiectului urii, perceput ca un obstacol, aspirația și dorința – de necesitățile ce așteaptă a fi împlinite, mila – de necesitatea de protecție din partea semenilor sau chiar a altor ființe, supărarea – de necesitățile a căror satisfacere a eșuat, plictiseala – de necesitățile ce nu-și găsesc obiectul satisfacerii sau cele suprasaturate etc.

Nevoile umane interacționează permanent, alcătuiind un sistem, după criteriul priorității, definit prin forța de acțiune a necesităților concrete. Se formează o ordine, potrivit căreia necesitățile mai puternice (mai importante) se impun în fața celor mai slabe (mai puțin importante). Sistemului de

⁴³ Alfred Adler, *Cunoașterea omului*, Editura „IRI”, București, 1996, p. 251.

necesități îi este proprie o structură bidimensională: pe *axa absolută*, necesitățile se plasează în funcție de puterea lor intrinsecă, iar pe *axa relativă*, necesitățile se plasează în funcție de puterea lor de moment. Bunăoară, nevoia de a respira este mai puternică decât cea de a mânca, dar în condiții obișnuite, omul nici nu se gândește la ea, nici nu este conștient de existența ei, ea va da de știre imediat ce casa i se va umple de fum și, cât de flămînd ar fi, omul va zbughi afară; alt exemplu, necesitatea de a mânca o depășește după gradul de imperativitate pe cea sexuală, însă, odată satisfăcută prima, în prim-plan iese cea de-a doua. Nu este imuabilă nici ordinea lor de pe axa absolută, datorită naturii versatile a necesităților psihologice. De-a lungul vieții ele își schimbă în mod semnificativ puterea de acțiune, ceea ce conduce la modificarea structurii sistemului necesităților de pe axa absolută. Diferența dintre cele două axe structurale este dată de viteza transformărilor, cea de-a doua caracterizîndu-se printr-o dinamică net superioară.

În mod corespunzător se ordonează și interesele într-un sistem, criteriul de prioritate fiind dat de puterea necesităților din care sunt formate fiecare interes. Spre deosebire de sistemul necesităților, cel al intereselor dispune și de o a treia axă structurală – *axa circumstanțială*, determinată de conjunctura de moment al individului. Ca urmare, individul va acorda, într-un moment dat, prioritate unor interese mai puțin arzătoare, exclusiv cu scopul de a profita de o situație propice realizării acestora, ivită în mod fericit.

Din punctul de vedere al prevenirii comportamentelor criminale, sunt relevante următoarele proprietăți ale trebuințelor umane: (a) necesitățile condiționate pot fi cultivate orientat din exterior; (b) necesitățile condiționate nu sunt perene, ele născîndu-se și pierind sub impactul diversilor factori, inclusiv externi; (c) nevoile spirituale le pot înăbuși sau metamorfoza pe cele biologice; (d) poate fi influențată puterea de acțiune a diverselor nevoi și, respectiv, sistemul acestora, alcătuit în funcție de priorități (forță de acțiune). De aceea, cu cât este mai completă și exactă cunoașterea necesităților umane, cu atât se largesc posibilitățile de prevenire a comportamentului criminal prin acțiunea orientată asupra formării nevoilor.

Înainte de a trece la următorul element al interesului și la factorii săi determinanți, se cere a preciza că puterea necesității reglează sau influențează fluxul de energie alocat rațiunii pentru căutarea modalităților optime de satisfacere a ei. Rațiunea poate rezista doar în anumite limite acestui ordin al necesității, căci organismul resimte un disconfort puternic, o presiune nervoasă sau chiar dureri acute, din cauza faptului că necesitatea pune în mișcare toți nervii organismului.

Modelarea rațiunii criminalului

Facultatea intelectuală constituie o trăsătură distinctivă și esențială a ființei umane, tocmai ea o deosebește pregnant de restul vietăților. Ca orice proprietate esențială, rațiunea determină în mod fundamental viața omului. Fiind o trăsătură esențială, ea este indisociabilă de comportamentul criminal.

Din momentul formării gândirii umane, rațiunea a devenit un factor determinant major în viața omului. Toate impulsurile interne și externe acum acționează mijlocit, prin intermediul rațiunii. Ele se reflectă în gândire, unde suportă o transformare, mai mult sau mai puțin pronunțată, însă strict determinabilă și explicabilă, conformă stării exprese de raționalizare a situației date și forței ei de impunere. Anume rațiunea explică modul în care acționează factorii externi (separați) asupra individului.

Cunoștințele acumulate de știință în privința legăturii dintre rațiune și comportamentul uman sunt contradictorii, dând impresia falsă că omul oscilează în mod bizar, adică în mod incomprehensibil, între iraționalitate și raționalitate, iar acțiunile lui reflectă această dihotomie, versatilitate⁴⁴. O înțelegere exactă a modului de alcătuire și funcționare a gândirii umane, dar și a factorilor determinanți ai elementelor ei constitutive este în măsură a șterge această contranomie. De altfel, aprecierile condiției intelectuale a individului eșuează din cauza faptului că ele pendulează între două extreme abstracte, care au rol exclusiv de reper, unul necesar, dar nu și suficient pentru a pătrunde integral realitatea, nesocotind conținutul intermediar, cel concret și particular.

Gândirea umană este constituită din următoarele componente: (1) creierul, (2) simțurile, (3) structura de gândire și (4) supragândirea socială.

Creierul constituie organul de gândire al omului. El este în așa mod format, încât posedă capacitatea biologică de a gândi, iar în absența lui gândirea devine imposibilă. Dintre toate vietățile cunoscute, numai creierul uman dispune de o asemenea aptitudine. În cazul în care creierul suportă vătămări de natură a-l împiedica să funcționeze normal, gândirea omului este afectată deopotrivă, indiferent de gradul de dezvoltare anterioară a

⁴⁴ O prezentare amplă a se vedea la Sorin M. Rădulescu în lucrarea *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, Casa de edituri și presă „Șansa”, București, 1994.

facultăților lui mintale. Prin urmare, existența creierului, sau a organului de gândire, reprezintă un element indispensabil în gândire. Cu toate acestea, prezența lui nu este suficientă pentru producerea gândirii. Creierul prin sine însuși nu poate genera rațiune.

Simțurile constituie organul senzitiv al omului, cu ajutorul căruia el culege informații despre obiectele plasate în raza lui de percepție. Ele nu pot capta decât informația de o anumită dimensiune, accesibilă organului senzitiv în virtutea constituției lui. Simțurile au rolul de a conecta gândirea umană la mediu, la lume. În afara unei atare legături, gândirea nu poate funcționa. În primul rând, deoarece ea este orientată spre cunoașterea mediului de viață al omului, căci nu există cunoaștere fără obiect, tocmai aceasta constituie funcția rațiunii. În al doilea rând, deoarece gândirea se modelează după chipul realității, naturii. Ea reprezintă natura sub formă ideală, o reconstituie și îi urmează tiparul. Procesul de gândire se organizează după felul în care este organizată însăși natura, modificându-se odată cu cunoașterea mai amplă și mai profundă a ei. Regulile de gândire sunt și reguli ale existenței, ale modului de alcătuire și funcționare a naturii, pe care rațiunea și le însușește și după care se conduce. O dată ruptă de lume, gândirea își pierde brusc capacitatea de cunoaștere și eșuează în fantasmagorii de tot felul. Astfel se explică sterilitatea rațiunii speculative, detașată de realitate, și rezultatele remarcabile înregistrate după adoptarea spiritului pozitiv în gândire, conectat temeinic la lumea palpabilă. Chiar și în cazul în care gândirea plăsmuiește obiecte noi, inexistente în natură ea se conduce tot de legile acesteia, care stabilesc strict limitele și modul de existență, dincolo de care nimic nu poate exista, cu excepția imaginației omului.

Informația colectată este stocată în memoria creierului, de unde este extrasă și folosită fie în procesul de coordonare a acțiunilor umane, fie în procesul de dobândire pe cale rațională a unor noi cunoștințe (cunoaștere teoretică) sau de integrare a informațiilor proaspăt culese în sistemul de cunoștințe existent la moment. Organul senzitiv servește, de asemenea, la verificarea veridicității explicațiilor și cunoștințelor noi obținute teoretic, adică cu ajutorul rațiunii, prelucrând cunoștințele și informațiile stocate în memorie, prin raportarea lor la realitate.

Este adevărat că senzațiile și percepțiile noastre nu reflectă fidel realitatea, din cauza constituției organelor de simț, incapabile la așa ceva. Dar, această imprecizie ar fi fatală numai dacă simțurile ar funcționa în mod izolat. În schimb, prin contrapuneri ale diferitelor senzații și percepții, confruntări ale lor cu realitatea, examinări raționale, experiențe multiple sau chiar experimente, fie ele și rudimentare etc., toate efectuate în repetate

rînduri, individul ajunge să-și creeze o reprezentare tot mai exactă a realității, a obiectelor, ființelor, fenomenelor și proceselor din care ea este alcătuită. Orice individ trăiește experiențe de înșelare senzorială și totuși omul nu rămîne ostaticul lor pentru întreaga viață, experiențele ulterioare îl ajută să sesizeze eroarea și să o corecteze. Drept urmare, putem distinge, de exemplu, vederea senzorială de vederea rațională, ultima fiind mult mai exactă decît prima. De aceea, distincția pe care, de exemplu, o face Poincaré între „spațiul vizual” și „spațiul reprezentativ” sau, mai larg, între cel real și cel reprezentativ⁴⁵ nu constituie un impediment insurmontabil în cunoașterea lumii de către om, el doar îngreunează și lungeste acest proces.

Prin urmare, se poate aprecia că simțurile umane corespund cerințelor minime de alcătuire a sistemului mental și de funcționare eficace a lui. De precizat că, deși omul se prevalează într-un ritm susținut de multiple unelte de colectare a informațiilor, ele rămîn, cel puțin deocamdată, a fi niște mijloace de amplificare a puterii simțurilor și nicidecum un substitut al acestora.

Structura de gîndire constituie modalitatea de organizare interioară a rațiunii. Gîndirea nu poate exista în afara informațiilor și cunoștințelor, în afara lor există doar aptitudinea biologică a creierului de a gîndi, ca premisă organică a formării gîndirii. Gîndirea se formează odată cu acumularea primelor informații și interpretarea, explicarea lor, fie și într-o formă rudimentară. Cunoștințele obținute în consecință se (ori sunt) structurează într-un anumit fel, creînd o structură, tot mai complexă în funcție de volumul cunoștințelor calitativ distincte. O serie de cunoștințe reprezintă idei-cheie, ele joacă rolul de principii, care formează temelia structurii sau cadrul ei definitoriu. Celelalte idei, cunoștințe ocupă o poziție derivată și subordonată față de ideile-principii (fundamentale) și una față de alta, ramificîndu-se progresiv. În consecință se formează un sistem de idei, compus din subsisteme de idei de diferit nivel care derivă din aceleași idei-principii, se subordonează lor, subsistemele fiind și ele intim corelate. Ideile-principii sunt, de regulă, insesizabile pentru om, el nu le distinge de restul ideilor și nici nu surprinde importanța lor în determinarea gîndirii. Fiecare informație nouă trece prin prisma structurii de gîndire și este interpretată în acord cu aceasta. Astfel, un individ care are o structură de gîndire va interpreta o informație într-un fel, iar altul care are o altă structură de gîndire va interpreta aceeași informație într-un alt fel.

⁴⁵ Henri Poincaré, *Știință și ipoteză*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 72-77.

Structura determină modul de gândire. Un individ care posedă o structură de gândire va gândi într-un fel, iar cel care posedă o altă structură va gândi într-un mod deosebit, diferența fiind determinată de gradul de deosebire a structurilor de gândire. Cel puțin teoretic, dacă cunoaștem structura de gândire a cuiva, atunci putem prevedea, calcula și modul în care el va interpreta o informație sau va soluționa o problemă, în cazul în care restul condițiilor sunt invariabile.

După constituire, structura de gândire influențează substanțial reprezentarea, în detrimentul simțurilor. Reprezentarea unui fenomen nu se face exclusiv în funcție de percepția lui, ci și în funcție de structura de gândire, simplificat vorbind, în funcție de cunoștințele acumulate și sistemul lor. De exemplu, cineva neinițiat își reprezintă vântul drept o simplă adiere, mai puternică sau mai ușoară, așa cum este el perceput de simțurile lui, în timp ce meteorologul și-l reprezintă drept o deplasare pe orizontală a unei mase de aer provocată de diferența de presiune existentă între două regiuni ale atmosferei; omul primitiv sau copilul își reprezintă apa drept un lichid transparent lipsit de miros, așa cum o percepe văzul, atingerea și mirosul, în timp ce omul contemporan sau adultul își reprezintă apa drept un amestec între hidrogen și oxigen, iar specialistul știe că la ele se adaugă o multitudine de alte substanțe (bacterii, corpuri minuscule etc.).

Supragândirea socială constituie conexiunea cu gândirea și memoria socială. Omul este indiscutabil o ființă socială, după cum remarca încă în antichitate Aristotel⁴⁶, iar acest fapt lasă o amprentă decisivă asupra vieții lui. Fiind în permanentă interacțiune cu ceilalți indivizi care compun societatea, el realizează un uimitor circuit social al ideilor, informațiilor și cunoștințelor. Ca urmare a circuitului ideatic și informațional realizat, se înfiripă o gândire socială, relativ independentă în raport cu individul izolat. Ținem să precizăm că gândirea socială este imposibilă în afara gândirii indivizilor care formează societatea, în afara omului, din acest punct de vedere ea este posterioară ființei umane. Cu toate acestea, gândirea socială marchează profund gândirea indivizilor. Gândirea individuală devine, de fapt, subordonată într-o măsură covârșitoare gândirii sociale. Avem de a face cu un fenomen semnificativ pentru comprehensiunea interacțiunii materiei biologice și sociale în alcătuirea vieții umane: existența gândirii individuale face posibilă gândirea socială, fără de care ea n-ar putea, pur și simplu, exista, dar o dată născută, aceasta din urmă o determină substanțial pe prima. De observat că proporția în care gândirea socială predetermină gândirea

⁴⁶ Aristotel, *Politica*, Editura „Antet”, București, 1996.

individuală variază de la o societate la alta, în funcție de tipul acesteia și rolul conștiinței generale⁴⁷.

Gîndirea socială și gîndirea umană sunt relativ distincte și totuși inseparabile, de ne conceput una fără alta. Întreruperea unei asemenea conexiuni conduce la reducerea drastică a capacității umane de gîndire și cunoaștere, iar de aici și a celei de acțiune. Anume gîndirea socială amplifică extraordinar puterea de gîndire a omului și îi conferă o capacitate de dezvoltare de-a dreptul imensă. Dacă n-ar fi existat gîndirea socială, omul ar fi trebuit să înceapă cunoașterea lumii de fiecare dată de la început, ceea ce l-ar fi plasat permanent într-o condiție rudimentară. Datorită însă preluării cunoștințelor dobîndite de generațiile precedente și acțiunii gîndirii sociale în momentul vieții lui, la care sunt conectate numeroase creiere, de la sute în antichitate pînă la milioane în prezent, ființa umană este în măsură a-și dezvolta o rațiune și o putere de cunoaștere incomensurabil mai mare, una gigantică.

Pentru mai multă claritate, vom apela la o analogie, dintre care cea mai sugestivă pare a fi următoarea. Să ne imaginăm un computer. El este alcătuit din următoarele elemente de bază: mecanismul electronic, programele și datele. Chiar dacă avem o consolă, un monitor și o tastatură (mecanismul electronic) computerul nostru nu va funcționa, căci el are nevoie și de programe după care să ruleze, și de date după care să lucreze. Mecanismul electronic corespunde creierului, datele – simțurilor, iar programele – structurii de gîndire. Lipsa măcar a unuia dintre componentele enumerate face imposibilă gîndirea la om și procesarea datelor la computer. O analiză atentă dezvăluie o uimitoare similitudine între modul de constituire și funcționare ale computerului și cel al rațiunii umane. Se pare că proiectarea computerului a trebuit să urmeze același model de alcătuire ca și cel al gîndirii umane, tocmai de aceea computerul mai este denumit și inteligență artificială. Diferența dintre ele constă în schema de interacțiune a elementelor constitutive, la om simțurile avînd un caracter primar în raport cu structura de gîndire, spre deosebire de computer în care programele preexistă datelor. Această distincție este însă absolut firească, deoarece computerul este creația ființei umane, astfel încît programele beneficiază de un tipar preexistent în rațiunea umană și sunt incluse în memorie de la bun început, iar datele răspund deja unor sarcini concrete posterioare. De menționat că ceea ce constituie pentru ființa umană supragîndirea socială,

⁴⁷ Vezi în acest sens: Emile Durkheim, *Diviziunea muncii sociale*, Editura „Albatros”, București, 2001.

pentru computer este rațiunea umană, care îl modifică și reformează în permanență.

Omul nu-și formează conștient și de sine stătător gândirea, el o asimilează în procesul de învățare: în familie, la școală, în cercul de prieteni etc. În procesul de învățare, individul preia o serie de cunoștințe acumulate în societate și diseminate prin mijloacele specifice instituite sau existente și le însușește, dar nu o face haotic, ci după modelul structurii de gândire socială, care se află sub formă implicită în chiar cunoștințele preluate. În acest fel, structura de gândire a omului se modelează, sub influența directă a societății, a gândirii sociale prin intermediul supragândirii sociale. Tocmai de aceea, cercetările asupra modului de gândire relevă o similitudine uimitoare la indivizii care compun aceeași societate sau același grup social, în esență și în linii mari ei gândesc toți la fel.

Din momentul în care gândirea s-a cristalizat, omul nu vede lumea decît prin prisma propriei structuri de gândire, iar cunoștințele divergente sunt pentru dînsul pur și simplu incomprehensibile. Cît nu s-ar strădui el nu le poate înțelege și accepta, tocmai pentru că le trece prin prisma structurii sale de gândire. Structura de gândire reprezintă și etalonul adevărului, nu faptele. Dacă un enunț se potrivește structurii de gândire, atunci el este adevărat, în caz contrar el este respins ca fiind fals. Faptele, în schimb, sunt selectate și interpretate în funcție de sistemul de gândire, cele compatibile sunt integrate, în timp ce celelalte sunt ignorate ori considerate inexplicabile. Aceasta face ca omul să tindă a fi conectat la anumite surse de informații și de interpretare a faptelor, într-un cuvînt, la surse de gândire de un anumit gen. Tendința menționată se materializează prin preferința față de anumite ziare sau anumiți ziariști, anumite posturi de radio și televiziune sau anumite emisiuni, anumite cărți sau anumiți autori, anumite cercuri de comunicare etc.

Importanța supragândirii sociale în gândirea omului își păstrează ponderea și după cristalizarea structurii de gândire, înrîurind-o intens de-a lungul întregii vieți. Situația se explică prin faptul că societatea constituie, în general, și gândirea socială, în special, principalul izvor de cunoștințe pentru individ. El preferă să recurgă mai degrabă la preluarea cunoștințelor din memoria socială și mai ales din gândirea socială, decît să le obțină de sine stătător, din două motive: în primul rînd, deoarece individul mediu nu are capacitățile de dobîndire a cunoștințelor dezvoltate, iar în al doilea rînd, deoarece intuiește că mecanismele sociale de dobîndire a cunoștințelor sunt incomparabil mai puternice, iar gândirea socială este conectată mai bine la ele.

Am operat, în cunoștință de cauză, o delimitare între stocul social de cunoștințe (memoria socială) și gândirea socială, pe care nu le identificăm. Existența unor cunoștințe în societate nu este identică cu existența lor în gândirea socială. Cercetătorii, fie ei profesioniști sau nu, sau chiar unele persoane obișnuite, elaborează permanent cunoștințe noi, a căror existență are un caracter material, fizic, adică ele există sub formă tipărită în biblioteci (în cărți, ziare etc.) sau sub formă electronică în alte depozite informaționale (internet, videoteci etc.), dar ele nu formează, prin acest fapt, parte integrantă a gândirii sociale. Deși pare la prima vedere paradoxal, dar existența unor cunoștințe în societate nu înseamnă și caracterul lor activ în gândirea socială. Pentru a face parte din gândirea socială cunoștințele sociale trebuie încorporate în ea, lucru care nu este atât de simplu. Cunoștințele existente în memoria socială devin parte a gândirii sociale în momentul în care ele servesc la generarea unor noi cunoștințe sau la coordonarea acțiunilor sociale, într-un cuvânt, în procesul de gândire și activitate socială.

Gândirea socială este, de regulă, net superioară celei individuale. De menționat că puterea de gândire socială poate fi ea însăși amplificată cu ajutorul unui sistem social de producere a cunoștințelor, bine dezvoltat și optim conceput. Sistemul social de dobândire a cunoștințelor (sistemul științific) include instituții de cercetare, reviste științifico-informaționale, biblioteci, cercetători etc., dar și modul de organizare și de interacțiune dintre acestea, de circulație a informațiilor, de conjugare a eforturilor etc., precum și modul și gradul de conectare la viața socială, de implementare a rezultatelor obținute și deci de verificare practică a lor ș.a.m.d.

Un exemplu elocvent îl reprezintă sistemul științific din țările occidentale și, în special, cel din S.U.A. sau din Japonia, care excelează nu prin numărul de genii produși, ci prin complexitatea, eficacitatea și eficiența de care dă dovadă acesta. Sistemul științific din țările avansate este conceput ca o mașină socială gigantică de producere a cunoștințelor, capabilă a cataliza puternic gândirea socială. Dobândirea cunoștințelor a fost transformată în societățile dezvoltate într-o adevărată industrie, în care ele sunt produse la fel cum sunt produse oricare alte bunuri, iar persoanele antrenate aici nu mai sunt niște amatori entuziaști, ci adevărați profesioniști care practică cercetarea științifică în calitate de meserie. Mai mult decât atât, dacă în zorii acestei industrii producția științifică era destinată în mare parte consumului social, public, atunci în prezent se observă o diversificare a ei spre necesitățile și consumul individual, fapt care constituie, în opinia noastră, un salt revoluționar în cunoașterea și industria științifică. Saltul produs în sistemul științific va conduce la o subordonare sporită a gândirii

individuale față de cea socială, dar și la o particularizare accentuată a problemelor abordate, după cum susține Alvin Toffler⁴⁸.

Toate acestea confirmă o dată în plus că existența supragîndirii sociale este deosebit de benefică gîndirii umane și că nici un individ nu se poate rupe în totalitate de gîndirea socială, nu se poate, altfel zis, decupla de la supragîndirea socială.

Deși oamenii sunt dominați covîrșitor de gîndirea socială, ei sunt în stare a i se sustrage și a genera cunoștințe, idei calitativ sau principial noi, deosebite de cele compatibile cu structura de gîndire socială actuală. Asemenea reușite constituie, de regulă, opera cercetătorilor, a căror rațiune se caracterizează printr-o gîndire critică, relativ independentă. Nu toți cercetătorii însă izbutesc așa ceva, majoritatea dintre ei fiind încorsetați în chingile trainice ale gîndirii sociale și paradigmatelor științifice consacrate⁴⁹. De menționat în acest context că paradigmele științifice sunt în mare parte predeterminate de structura de gîndire socială, din care derivă, este vorba, în special, de științele socioumane. Activitatea științifică a multora dintre ei constă, de fapt, numai în particularizarea cunoștințelor fundamentale care alcătuiesc paradigmele științifice general acceptate și structura de gîndire dominantă în societate. Trăvialul lor se consumă, astfel, în realizări de ordin cantitativ, indiferent de nivelul de desfășurare a explorărilor științifice, adică în proliferarea cunoștințelor calitativ identice. Puținii cercetători sau oameni obișnuiți care generează cunoștințe principial noi sau fundamentale contribuie la modificarea sau chiar schimbarea structurii de gîndire existentă, din care fapt putem trage două concluzii semnificative: în primul rînd, că individului izolat îi stă în putere să influențeze gîndirea socială (numai în cazul în care ideile lui sunt încorporate în structura de gîndire socială), iar în al doilea rînd, că gîndirea critică reprezintă un beneficiu rațional imens și că ea trebuie să fie cultivată cu bună știință.

De precizat că în societățile cu sisteme științifice slab dezvoltate schimbarea vine adesea de la oameni obișnuiți familiarizați cu inovațiile din societățile avansate, oamenii de știință fiind în schimb destul de refractari față de cunoștințele preluate de aceștia. Pare paradoxal, dar savanții se dovedesc a fi la fel de conservatori ca societatea însăși, formînd astfel un impediment major în calea progresului, contrar menirii lor, și risipindu-și autoritatea și însemnătatea socială. Dacă starea de lucruri creionată continuă, atunci ei riscă să fie lipsiți de resursele disponibile, resurse care sunt direcționate spre sectoare de utilitate socială efectivă.

⁴⁸ Alvin Toffler, *Powershift: puterea în mișcare*, Editura „Antet”, București, 1995.

⁴⁹ Thomas S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, Editura „Humanitas”, București, 1999.

Caracterul critic al gândirii, sau cel creativ, sau oricare altul este determinat în mod fundamental tot de societate, mai exact de sistemul sociopolitic. Fiecare sistem sociopolitic cultivă la membrii societății acele facultăți intelectuale care corespund principiilor lui de alcătuire și funcționare. De exemplu, dacă sistemul politic este de tip totalitar, atunci membrii societății în cauză vor prezenta însușiri intelectuale precum dogmatism, inerție sau platitudine, deoarece oamenii de rând trebuie să dea dovadă de conformism, iar cei care râvnesc la funcții de conducere trebuie să se remarce prin îndochinare și loialitate; în același timp indivizii care fac parte dintr-un sistem politic concurențial vor avea o gândire creativă, critică, activă etc., deoarece oamenii de rând trebuie să manifeste o capacitate sporită de inventivitate, iar cei care aspiră la funcții de conducere trebuie să fie în stare a-i combate pe conducătorii actuali sau pe aspiranții rivali prin inovație și concepții superioare.

Sistemul educațional, a cărui funcție consistă în formarea membrilor societății, inclusiv a gândirii lor, este modelat și el după tiparul orînduirii social-politice existente, la fel ca materia de predat. Pînă și metodică adoptată urmează întocmai acest calapod social. Metodele didactice bazate pe interactivitate, creativitate, participare sau criticism nu pot să se dezvolte într-o societate totalitară, iar dacă sunt preluate din societățile democratice, atunci ele cunosc o aplicabilitate extrem de limitată și rudimentară. Metodele în discuție nu constituie rezultatul exclusiv al imaginației umane, după cum ar părea la o privire superficială, ci sunt condiționate (condiție absolut necesară) de sistemul socio-politic democrat și concurențial din societățile în care ele s-au dezvoltat. Într-o societate de tip totalitar sau comunist ele nu aveau cum să fie „inventate”, să iasă din mintea socială. Mai exact spus, unele forme elementare sunt generate de cîteva minți izolate, dar sunt respinse categoric de gândirea socială și, deci, rămîn fără solul fertil, necesar dezvoltării și implementării lor la scară socială. Prin urmare, gândirea umană este influențată considerabil atît de gândirea socială, cît și de sistemul de relații sociale, de corpul social.

De observat că este posibilă, din cîte se pare, o optimizare a gândirii umane nu numai pe cale socială, ci și pe cale biologică. Cercetările arată că omul își folosește potențialul creierului în proporție de doar 10-15 la sută, restul potențialului biologic al gândirii, adică cea mai mare parte, rămînînd deocamdată nevalorificat. De aici reiese că capacitatea de gândire a omului poate fi, teoretic, sporită de aproximativ 8-10 ori, prin utilizarea resurselor biologice ale creierului rămase neexploatate.

Dincolo de uniformitatea fundamentală a gândirii indivizilor care compun o societate, există aproape întotdeauna fie persoane, fie grupuri

sociale posesoare a unor structuri de gândire distincte într-un grad mai mare sau mai mic. Aceste structuri de gândire divergente coexistă în proporții diverse, de obicei există o structură de gândire dominantă și una sau câteva mai mici. Diferențierea sporește simțitor în privința unor componente particulare ale structurii de gândire. Astfel, substructuri de gândire identice la toți sau la un număr mare de indivizi, pot coexista cu substructuri de gândire diversificate la un număr extins de microgrupuri sociale în cadrul aceleași structuri de gândire.

Un asemenea clivaj al structurii de gândire se explică, în primul rând, prin acțiunea principiului universal al generalului și particularului. În măsura în care este vorba despre o societate unică, există o componentă comună tuturor membrilor (generală), iar în măsura în care acțiunea altor factori este localizată, există componente deosebite, care în divizează pe membrii ei în grupuri sociale distincte.

Printre aceste grupuri particulare se numără și membrii lumii interlope, posesori ai unui mod distinct de gândire. Totuși, gândirea criminală nu sălășluiește numai la membrii activi ai lumii interlope, ci se referă și la alte categorii de criminali. De exemplu, indivizii corupți din societatea noastră denotă un mod de gândire uimitor de asemănător, am spune chiar similar, sub aspectul justificării comportamentului lor criminal, dar și dirijării acțiunilor, într-o măsură considerabilă marcate de orientarea lor criminală, deosebit de activă⁵⁰.

Fiecare dintre componentele gândirii se formează și funcționează sub acțiunea unor cauze și condiții de ordin: (1) biologic, (2) psihic, (3) rațional, (4) social sau (5) universal. Să exemplificăm categoriile indicate. Printre *factorii biologici* care determină gândirea se află, în primul rând, vârsta (de unde reiese un tratament cu totul diferit al actelor criminale săvârșite de copii și a celor săvârșite de maturi), apoi capacitatea biologică a creierului de gândire (diferă de la om la om), fluxul de energie disponibilă (variază în funcție de gradul de istovire, somn etc.), precizia organelor de simț (vedere sau auz slab etc.), stare de ebrietate sau de boală. Dintre *factorii psihici* menționăm disconfortul psihologic, surexcitarea psihică sau capacitatea de concentrare mintală. Sunt *factori raționali* cunoștințele acumulate ori disponibile (a căror actualizare a fost posibilă la momentul actului concret de gândire) sau structura de gândire formată. Între *factorii sociali* se regăsesc sursele sociale de informație (de la cele din microgrupul în care își duce traiul individul (familia, prietenii, colegii de serviciu etc.) pînă la cele

⁵⁰ Despre fenomenul corupției vezi mai detaliat în monografia noastră *Corupția: noțiune, prevenire și contracarare*, Chișinău, 2007.

general-sociale, cum ar fi mass-media ori materia școlară), formarea gândirii individuale de către instituțiile sociale (gradul de școlarizare, accentul pus în școală pe dezvoltarea facultăților de gândire etc.), focalizarea gândirii sociale (cercetări științifice, dezbateri publice, discuții în sînul microgrupurilor sociale etc.) asupra problematicii criminologice sau educarea criminologică a populației. La *factorii universali* atribuim timpul, a cărui durată influențează semnificativ procesul de gândire, rezultatul abordării raționale fiind cu atît mai bun, cu cît mai mult timp are la dispoziție individul pentru a examina situația în care se află.

Esențial este faptul că gândirea și produsele ei nu constituie fenomene acauzale, rațiunea nu constituie un fenomen care există prin sine însuși, iar ideile generate de ea nu se iau din neant. Gîndirea și produsele sale sunt predeterminate de factori obiectivi susceptibili a fi cunoscuți cu exactitate, ceea ce face posibilă și anticiparea efectelor ei, adică a produselor gândirii – ideile. De aceea, procesul de gândire prin care criminalul examinează necesitatea ce trebuie să fie satisfăcută și mediul de viață în care se află posibilitățile de satisfacere a acesteia, ținînd cont de celelalte necesități și interese, la capătul căruia se formează interesul criminal, constituie un dat obiectiv, determinat de un sistem de factori obiectivi.

De aici reiese că afirmația despre libertatea de gândire este lipsită de conținut. Validarea ei echivalează cu acceptarea caracterului ei acauzal, ceea ce contravine rigorilor științifice fundamentale. Gîndirea umană nu constituie nicidecum o cutie neagră în care necesitatea și condițiile exterioare se pierd într-o incognoscibilitate și, deci, impredictibilitate cvasitotală.

Dar, ce înseamnă oare o gândire liberă, iar în consecință – libertatea comportamentului uman?

Din analiza problemei prin prisma modului de constituire și funcționare a gândirii umane prezentat anterior rezultă că două ipostaze s-ar putea preta la acest calificativ: (1) conștiința de sine și (2) rațiunea pură. *Conștiința de sine* este acea stare a rațiunii, acea cunoaștere a realității care îi oferă omului înțelegerea faptului că el constituie o entitate relativ de sine stătătoare care există prin sine însăși într-o lume plină de alte entități, unele asemănătoare, iar altele deosebite, și a factorilor care îl fac să fie ceea ce este și, respectiv, să se comporte așa cum se comportă. *Rațiunea pură* este acea gândire care se călăuzește exclusiv de raționalitatea universală. Deși sunt fenomene distincte, ambele conduc cugetul spre același efect rațional (idee-concluzie), susceptibil a deveni principiu comportamental și rațional.

Așadar, să zicem că conștiința s-a trezit și toate lucrurile, inclusiv corpul uman cu rațiunea sa, au fost privite dintr-o parte, în mod detașat. Ce va rezulta?

Într-o primă fază, omul va înțelege că el poate să-și dirijeze acțiunile în funcție nu de imperativele organismului său, adică necesitățile biologice, ci, eventual, de idealuri (în realitate, necesități spirituale (psihologice) sau principii raționale de realizare a condițiilor propice satisfacerii nevoilor psihologice sau biologice).

Într-o a doua fază, el va realiza că necesitățile spirituale sunt, de fapt, și ele un produs obiectiv, cu nimic superioare celor biologice. Ele nu constituie o creație pură a ființei sale și o manifestare absolut liberă de voință, lipsită de orice altă determinare. Dimpotrivă, ele ar putea fi chiar o absurditate în momentul în care ar ajunge să slujească nevoilor biologice ale altor indivizi sau unor necesități, porniri egoiste ale altor entități (ființe, fenomene, obiecte etc.) care populează universul. Altfel spus el se va întreba prin ce celelalte entități din univers sunt mai importante decât dânsul, în calitate de entitate egală a acestei lumi, chiar poate mai importantă pentru sine, datorită faptului că el există, poate conștientiza toate aceste lucruri, iar în consecință, poate acționa în cunoștință (conștiință) de cauză anume prin sine?

Într-o a treia fază, gândirea lui se va îndrepta spre o rațiune supremă ce există în fiecare element constitutiv al lumii și, astfel, are caracter suprem. Ulterior însă el își va da seama că, pe de o parte, nu prea înțelege acest fenomen, în orice caz nu într-o măsură suficientă pentru a i se înrobi, a i se supune cu desăvârșire, iar pe de altă parte, că el este o parte a lumii, o formă de existență a ei situată printr-o infinitate de alte forme, și, deci, nu o poate nicicum distruge, el poate numai să-i modifice formele ei concrete, atribuindu-le sau, mai exact spus, imprimându-le propria esență. Aceasta echivalează cu revenirea la propriile nevoi organice, deopotrivă biologice și psihologice, echilibrându-le de o manieră rezonabilă, în acord cu esența lor.

Raționamentul schițat nu trebuie să fie privit ca o creație „subiectivă”. El reflectă raționalitatea intrinsecă a lucrurilor și se impune gândirii în mod obiectiv. Gândirea nu face decât să-l sesizeze și astfel să și-l însușească, să-l încorporeze în propria structură de gândire și, eventual, să-l pună la temelia planului de acțiuni.

În genere, produsele gândirii sunt efecte obiective, deoarece reflectă logica lucrurilor, ele sunt determinate implacabil de datul obiectiv. Doar omul se naște fără cunoștințe și fără structuri de gândire, având numai structuri biologice, cerebrale, capabile a forma structuri de gândire din informațiile culese, intelectul lui este *tabula rasa*. Gândirea omului

reconstruiește realitatea, inclusiv invențiile, adică creațiile fără corespondent în realitate, sunt construite după principiile de organizare și funcționare a lumii, fiind determinate și ele de factori obiectivi (necesitățile individului, posibilul existențial al universului, cunoștințele disponibile, capacitatea de gândire etc.).

Acele produse ce nu corespund logicii obiective reprezintă, de fapt, niște recombinații inexacte ale cunoștințelor preluate tot din lumea obiectivă, inexactitate determinată de factori obiectivi, printre care și parțialitatea infinită a cunoașterii. Omul nu greșește haotic și inexplicabil, ci sub impactul unor factori concreți, exact determinabili. Analiza minuțioasă a oricărei plăsmuirii a minții omenеști, cît de absurdă ar părea ea la prima impresie, ne conduce la învederea limpede a factorilor obiectivi ce au determinat formarea ei, așa cum este ea.

Iluzia unei voințe libere a criminalului sau a persoanelor care nu au săvîrșit crime provine din falsa impresie lăsată, pe de o parte, de caracterul aparent imaterial al gândurilor noastre și astfel de aparența separației lor de corp și, pe de altă parte, de conștiință care ne face să credem că ne putem detașa de corpul nostru și să alegem liber între diverse alternative.

În primul caz, gândirea este categorisită ca un obiect ideal din simplul considerent că nu suntem capabili să percepem ideile cu ajutorul organelor noastre de simț, în timp ce știința nu a găsit deocamdată o modalitate tehnică (mijlocită) de depășire a acestui handicap, așa cum a reușit în multe alte situații, deși, în principiu, este posibilă descrierea și explicarea laturilor atît biologice, cît și chimice ale gândurilor, pe lîngă cele informaționale sau raționale.

În al doilea caz, conștiința este catalogată ca un obiect „subiectiv” pentru că nu s-a izbutit explicarea cauzalității ei și a procesului de alegere între diverse alternative, de unde se trage și falsa impresie de independență. Or, o alegere se efectuează invariabil în funcție de niște criterii, a căror existență nu se ia din senin, de nicăieri. Criteriile de alegere nu sunt decît o formă ideatică, reprezentarea mentală a unor factori obiectivi, dar și produsul gradului de cunoaștere a realității, inclusiv a nevoilor sale, la momentul efectuării opțiunii, determinate și ele în mod obiectiv, propriu unui individ concret. Conceptul de subiectivitate este în genere unul neștiințific, o dată ce postulează un fenomen acauzal, motiv pentru care nu a contribuit cu nimic la explicația criminologică. El a servit numai la umplerea golurilor din cunoștințele acumulate și continuarea cunoașterii criminologice, sărind peste dificultățile euristice de care s-au lovit cercetătorii.

Raționamentele precedente au vizat gândirea în sine, drept proces rațional independent. În realitate, gândirea nu există nici prin sine însăși, nici

pentru sine însăși. Ea are menirea de a contribui la finalitatea generală a organismului – viața, exercitând funcția de cunoaștere a posibilităților existențiale ale organismului și, respectiv, de asigurare sub aspect informațional a interacțiunii lui cu mediul de existență. Prin urmare, gândirea nu funcționează în mod autonom, ci execută comenzile organismului. Anume necesitățile pun sarcini în fața rațiunii, o impun să acționeze în sensul realizării sarcinilor stabilite, precum și îi asigură fluxul necesar de energie. De aceea, gândirea omului este orientată, efectuând activitatea sa cognitivă prin prisma unui scop prestabilit.

În rarele cazuri în care toate nevoile sunt satisfăcute, pentru moment bineînțeles, rațiunea funcționează în perspectiva atingerii unor scopuri pur raționale, motivată fiind de necesitatea organică a creierului într-o activitate continuă.

Așadar, trei tipuri de necesități pun în funcțiune gândirea individului: (1) necesitatea organică a creierului într-o funcționare continuă, (2) necesitatea curentă și (3) necesitatea strategică. Curente sunt nevoile care cer rațiunii soluții urgente pentru îndestulare, întrucât satisfacerea lor nu suferă amânare, la polul opus situându-se nevoile strategice, a căror îndestulare suportă o amânare, din care cauză rațiunea dispune de un răstimp mai îndelungat pentru a găsi căi de satisfacere a lor. Etiologiei comportamentului criminal îi sunt caracteristice ultimele două tipuri: nevoia curentă și cea strategică.

Multitudinea de factori ce concură la modelarea gândirii acționează atât în sensul optimizării, cât și al diminuării raționalității criminalului. De exemplu, în condițiile unui timp mult prea scurt gândirea poate, pur și simplu, să nu reușească să elaboreze decît o soluție criminală (deseori cea mai simplă, mai evidentă) de satisfacere a necesităților, în detrimentul uneia noncriminale, posibilă în condițiile unui timp suficient de lung pentru o analiză amănunțită a oportunităților. Șocul provocat de un sentiment puternic de frică blochează gândirea unor indivizi, din care cauză soluția aleasă de criminal poate părea chiar absurdă. De asemenea, nevoia de a controla concomitent cîteva acțiuni reduce drastic capacitatea de gândire, pentru că resursele intelectuale sunt divizate. Un scurt circuit biologic, survenit în mod spontan, poate avea ca urmare o soluție alogică, privită într-un context rațional mai larg.

Aceiași necesitate catalizează în unele situații gândirea omului, iar în altele, destul de numeroase, dimpotrivă, o pervertește, cît n-ar părea de paradoxal. Astfel, o trebuință activă deseori obligă rațiunea să se axeze pe argumentele favorabile satisfacerii ei, ignorînd sau contestînd argumentele contra, în favoarea unor necesități adormite în acel moment, dar nu mai

puțin importante pentru individ. Survine inevitabil o activitate unilaterală a rațiunii, subjugată justificării imperativului satisfacerii nevoii stringente, active. Uneori, individului i se prezintă la nivel de conștient numai o înșiruire de raționamente, perfect logice (caracterul lor logic este determinat de faptul că argumentele ce le discreditează nu sunt lăsate să iasă din inconștient), alteori conștiința lui se confruntă cu argumente contradictorii și totuși individul pledează, în ultimă instanță, pentru recursul la crimă. În pofida aparențelor, ceea ce îl determină pe individ în asemenea cazuri la crimă nu este raționalitatea superioară a argumentelor procrimă, ci dictatul orb al necesității ascunse în spatele proceselor mintale. Mai mult decât atât, caracterul ei arzător determină gândirea adesea să se oprească la prima soluție, de regulă, una proastă, în ciuda faptului că cugetul ar fi putut elabora o modalitate bună, una noncriminală, în cazul în care ar fi fost lăsat să-și continue nestingherit activitatea. Criminalul ajunge să regrete amar fapta sa, ce pare acum de-a dreptul nesăbuită, abia după ce urmările ei lovesc simțitor în alte necesități importante ale lui (de pildă, privațiunea de libertate îi reduce drastic posibilitățile de satisfacere a unui șir de necesități), inactive însă la momentul luării deciziei de a săvârși o crimă sau precumpănite de forța necesității ardente.

Să admitem că intelectul a reușit totuși să se sustragă influenței diverșilor factori perturbatori. Rămîne ca el să posede puterea de a prelua controlul asupra comportamentului. Or, necesitatea se dovedește a fi frecvent mult mai puternică decât rațiunea în ceea ce privește supunerea organismului și deci a acțiunilor lui exterioare, ne mai vorbind de procesele interne, în mică măsură stăpînite de minte.

Din constatările sus-prezentate putem deduce concluzia că gândirea cunoaște două ipostaze: (1) rațiune potențială și (2) rațiune efectivă. *Rațiunea potențială* consistă în capacitatea de gândire determinată de factorii stabili (aptitudinea biologică a creierului, informația stocată, structura de gândire etc.). *Rațiunea efectivă* rezidă în capacitatea de gândire determinată de factorii activi la momentul decurgerii actului de cugetare (durata procesului rațional, stresul, oboseala etc.), deopotrivă stabili și fluctuanți.

Astfel, în viziunea noastră este incorect a judeca comportamentul criminal în termeni de iraționalitate sau raționalitate (în cazul în care se face distincție între rațiune și moralitate). Tratarea aspectului intelectual al conduitei criminale prin prisma a două categorii strict delimitate conduce explicația criminologică în impas. În plan abstract, cercetătorul este obligat, în virtutea logicii firești a lucrurilor, să jaloneze inteligența prin două extreme (capete, limite): iraționalitate (totală) și raționalitate (totală), dar în plan concret raționalitatea reprezintă un dat situat undeva între aceste

extremități, indivizii concreți poziționându-se în locuri diferite. Totodată, se cere a ține permanent cont de faptul că diapazonul raționalității umane posedă, ca și toate celelalte fenomene, două dimensiuni, despre care tocmai am menționat: potențială și efectivă. Și dacă locul unui individ este relativ stabil în ceea ce privește dimensiunea potențială, atunci dimensiunea efectivă înregistrează o variație continuă.

Legislatorul însuși recunoaște existența unor limite obiective ale rațiunii umane (deopotrivă sub aspectele intelectual și volitiv), dovadă fiind prevederile referitoare la comiterea unor infracțiuni din imprudență, pe lângă cele săvârșite cu intenție, din codurile penale. De exemplu, legea penală a Republicii Moldova⁵¹ stabilește: „se consideră că infracțiunea a fost săvârșită din imprudență dacă persoana care a săvârșit-o își dădea seama de caracterul prejudiciabil al acțiunii sau inacțiunii sale, a prevăzut urmările ei prejudiciabile, dar considera în mod ușuratic că ele vor putea fi evitate ori nu își dădea seama de caracterul prejudiciabil al acțiunii sau inacțiunii sale, nu a prevăzut posibilitatea survenii urmărilor ei prejudiciabile, deși trebuia și putea să le prevadă”. Codul penal al României definește în mod similar asemenea situații, declarând că „fapta este săvârșită din culpă când infractorul: a. prevede rezultatul faptei sale, dar nu-l acceptă, socotind fără temei că el nu se va produce; b. nu prevede rezultatul faptei sale, deși trebuia și putea să-l prevadă”⁵². Pedepsele mai blânde stabilite pentru faptele infracționale săvârșite din imprudență (culpă etc.) confirmă o dată în plus atitudinea diferențiată a legislatorului față de condiția mentală a făptuitorului în diferite situații. De observat că legislatorul din Republica Moldova instituie, potrivit calculelor noastre, sancțiuni penale pentru un număr semnificativ de fapte săvârșite din imprudență, 15% dintre articolele codului penal incluzând astfel de prevederi, restul faptelor fiind pasibile de pedepse penale numai în cazul săvârșirii lor în mod intenționat, spre deosebire de cel din România care incriminează comportamente imprudente în 5% din articolele Codului penal.

În viziunea noastră însă calificativul „trebuia și putea să le prevadă” este aplicabil numai în raport cu rațiunea (dimensiunea) potențială și nicidecum cu cea efectivă. De aici reiese că pedepsele penale stabilite pentru fapte de imprudență au, în realitate, efect limitat de prevenire asupra conduitelor criminale, ceea ce înseamnă că o parte dintre condamnații pentru astfel de crime suportă inutil supliciile pedepsei și consecințele răspunderii sociale. Principala rațiune a menținerii lor rezidă în incapacitatea științei de a

⁵¹ Codul penal al Republicii Moldova, art. 18 „Infracțiunea săvârșită din imprudență”.

⁵² Codul penal al României, art. 19 „Vinovăția”.

elabora, deocamdată, instrumente de stabilire cu suficientă exactitate a condiției mintale a făptuitorului în momentul săvârșirii crimei, în cazurile în care manifestările lui exterioare nu trădează starea de spirit interioară, urmărindu-se evitarea săvârșirii de crime sub pretextul absenței interesului criminal.

Faptul că rațiunea criminalului constituie produsul unui sistem de factori determinanți obiectivi, interni și externi, nu trebuie să fie interpretat în sensul unei irelevanțe a elementului intelectual sub aspectul prevenirii comportamentului criminal. Dimpotrivă, el tocmai subliniază posibilitățile sporite de prevenire a conduitelor criminale, grație determinării obiective, exact determinabile, a rațiunii criminalului. Calitatea intelectului de element constitutiv al interesului criminal (deci al mobilului acțiunilor criminale) îi conferă o importanță și mai mare în planul prevenirii crimelor. Criminologul dispune de posibilitatea de a interveni în diverse modalități, și anume: (a) a include noi factori între factorii formatori direcți ai rațiunii, (b) a elimina unii factori formatori variabili, deja existenți, (c) a influența (metamorfozând, atenuând sau, viceversa, fortificând) factorii formatori, atât cei stabili, cât și cei variabili.

Succesele înregistrate de activitatea criminologică practică de prevenire a criminalității prin metode de educație criminologică⁵³ (sensibilizare, informare, conștientizare etc.) a populației demonstrează în mod pertinent veridicitatea enunțurilor anterioare. Astăzi sunt de neconceput programe (planuri, strategii etc.) de prevenire a criminalității fără o componentă educațională, al cărei loc este adesea unul central sau, în orice caz, îi revine o pondere semnificativă în acțiunea de prevenire criminologică.

Principalele direcții de prevenire a comportamentelor criminale prin acțiuni exercitate asupra componentei raționale a interesului sunt, în opinia noastră, următoarele: (1) explicare a caracterului socialmente distructiv al modalităților criminale (în general sau în particular – a celor concrete, la care recurg indivizii în momentul desfășurării acțiunii de prevenire) de satisfacere a necesităților sau, mai larg, de realizare a intereselor personale și, respectiv, a impactului negativ al unei societăți afectate de criminalitate (bolnave) asupra fiecărui individ; (2) explicare a importanței și posibilității de a schimba condițiile de viață vitrige pe căi sociale (opuse celor asociale), utilizând pîrghiile politice (de dirijare a societății), adică evitînd acțiunile criminale; (3) dezvoltare a capacității individuale de autoanaliză, orientată

⁵³ Vezi mai detaliat despre conceptul de educație criminologică în *Dicționar de criminologie*, Chișinău, 2009.

spre conștientizarea adevăratelor mobiluri comportamentale de către fiecare individ; (4) dezvoltare a puterii de raționare a indivizilor, avînd drept reper nivelul minim; și (5) dezvoltare a capacității de control rațional asupra comportamentului său la fiecare individ, în diverse situații, inclusiv cele de acțiune a unor factori perturbatori puternici asupra gîndirii.

Acțiunea condițiilor de existență ale criminalului

Condițiile existențiale ale criminalului se compun din numeroși factori, o parte considerabilă dintre care au fost relevați de cercetările criminologice. Bineînțeles că cadrul acestui studiu nu admite o trecere exhaustivă în revistă a lor. De aceea, ne propunem să-i examinăm pe cei dominanți, să-i ordonăm, precum și să facem o serie de precizări menite a conferi mai multă exactitate cunoștințelor criminologice actuale, precum și să le completeze.

Din capul locului este necesară clasificarea condițiilor de existență ale criminalului în (1) condiții interne și (2) condiții externe. *Condițiile interne* sunt alcătuite din însușirile personale ale criminalului: capacitățile lui fizice, intelectuale și psihologice. Or posibilitățile de îndeplinire a necesităților pleacă în primul rînd de la ceea ce este în stare să facă individul însuși, contribuind astfel la formarea interesului său criminal. *Condițiile externe* includ factorii ce formează mediul de viață al criminalului, ei sunt orice ființă, obiect, fenomen, proces etc. din realitate de care depinde existența lui, adică satisfacerea necesităților sale biologice și psihologice.

La rîndul lor, condițiile externe se divid în: (1) condiții naturale⁵⁴ și (2) condiții sociale.

Factorilor sociali le revine într-adevăr o pondere majoră în determinarea existenței individului, chiar dacă nu putem explica comportamentul criminal exclusiv prin acțiunea acestora. De altminteri, factorii sociali se regăsesc, după cum am văzut, în sistemele factorilor determinanți ale tuturor elementelor interesului criminal.

Factorul primar de natură a conferi comportamentului uman forme sociale de manifestare, opuse celor asociale – criminale⁵⁵, îl constituie

⁵⁴ Utilizăm termenul condiții naturale în sens îngust, căci în sens larg el include și condițiile sociale. Am recurs la el din lipsa unui termen potrivit. În plus, latura în cauză a problemei nu este principială în contextul acestei cercetări.

socializarea. Din momentul în care vine pe lume, individul este familiarizat cu modul social de viață, el este învățat cum trebuie să trăiască într-un mediu social de existență. **Socializarea** *consistă în formarea la indivizii născuți în sânul societății a orientării (acceptarea imperativului social) și capacității (cunoștințe, deprinderi și priceperi) de realizare a existenței sale în condiții sociale și prin acțiuni socialmente acceptabile.* Ea este realizată prin multiple modalități, inclusiv: exemplu (personal sau al altor persoane), practici colective (ritualuri tradiționale, obiceiuri etc.), comunicare (verbală sau scrisă a cunoștințelor în materie), norme sociale (morale, juridice etc.), constrângeri comportamentale, educație sociologică, opere literare și de artă. La activitatea de socializare participă, mai întâi de toate, părinții copilului, apoi rudele lui, vecinii, membrii societății cu care el vine în contact direct sau indirect (asistă la interacțiunea dintre alți câțiva membri ai societății), instituțiile sociale (școala, aparatul de dirijare a societății etc.) sau mass-media.

De precizat că conceptul de socializare poate fi definit atât în sens îngust, referindu-ne la necesitatea obiectivă de a renunța la unele conduite (criminale) în vederea asigurării unei conviețuiri sociale, cât și în sens larg, vizînd formele concrete de existență ale unei societăți (norme, tradiții, structuri sau practici sociale specifice), caz în care primul concept devine nucleul celui de-al doilea concept de socializare.

Zestrea ereditară activă îl dotează pe individ cu cele necesare unei supraviețuiri într-un mediu sălbatic, el fiind predispus astfel în mod natural la comportamente criminale, în timp ce conduitele sociale sunt învățate în cadrul societății, prin procesul de socializare. Ca să se abțină de la acțiuni criminale în realizarea intereselor sale, individul trebuie, mai întâi de toate, să știe care acțiuni au caracter criminal și să înțeleagă de ce ele sunt inacceptabile într-un mediu social de coexistență umană. De aceea, considerăm veridică afirmația potrivit căreia „a socializa înseamnă a transforma un individ dintr-o ființă asocială într-o ființă socială, inculcîndu-i moduri de gîndire, simțire și acționare”⁵⁶, însă nu orice tipare, ci cele de esență socială, altele putînd alcătui cel mult un apendice, cu condiția să nu anuleze efectul celor dintîi.

Prevenirea criminologică ar trebui deci să înceapă cu dezvoltarea modalităților de socializare a indivizilor sub aspectul înțelegerii profunde a fenomenului social și a necesității respingerii acțiunilor criminale în

⁵⁵ Vezi mai detaliat acest aspect în lucrarea noastră *Dicționar de criminologie*, Chișinău, 2009, articolele „Societate”, „Devianță socială”, „Crimă” și altele.

⁵⁶ Mohamed Cherkaoui, *Socializare*, în „Dicționar de sociologie”, Editura „Univers enciclopedic”, București, 1996.

desfășurarea existenței lor. Fortificarea socializării urmează a fi împinsă pînă în punctul în care să dispună de o forță superioară factorilor care îl determină pe individ la comportamente criminale. Dar, optimizarea procesului de socializare nu garantează eradicarea criminalității, ea numai contribuie în anumite limite obiective la acțiunea anticrimă. Există, în realitate, factori ce posedă o putere intrinsecă superioară socializării, iar manifestarea pleneră a acestei potenze este în măsură a contrabalansa acțiunea de socializare, ai reduce considerabil efectele.

Toate cele depuse în mintea individului (deopotrivă la nivelul conștientului și inconștientului) prin procesul de socializare evoluează pe post de mecanisme de control intern, care determină o reținere individuală de la conduite ce contravin normelor sociale, inclusiv de la acțiuni criminale. Întrucît aceste mecanisme nu sunt în stare să asigure prin ele însele frecvența minim necesară de interacțiuni socialmente admisibile, cel puțin la nivelul actual de raționalitate umană, controlul social include, de asemenea, mecanisme de control extern asupra comportamentului indivizilor, înfăptuit de chiar membrii societății. Anume în combinație, potențîndu-se reciproc, aceste mecanisme dau un randament maxim posibil de prevenire a criminalității.

Dacă **controlul social**⁵⁷ reprezintă un sistem de mecanisme interne și externe, socialmente formate, de determinare a individului să opteze pentru comportamente sociale de realizare a existenței sale, atunci **controlul social extern** rezidă într-o presiune psihică (avertizare, intimidare etc.) și fizică (îngrădire, opunere activă, evitare etc.) exercitată de membrii societății asupra individului în sensul menținerii comportamentului său în limitele socialmente permise. Această presiune externă provoacă o presiune internă la individ prin faptul că el o anticipează pe cea externă. De altfel, controlul social extern se poate interioriza, astfel încît indivizii i se supun inconștient, avînd impresia că îi urmează constrîngerile în mod spontan, benevol. Ținem să evidențiem o însușire a controlului social – aceea că el este o formă de influență care se realizează în și prin relații interpersonale⁵⁸.

Desigur, controlul social poate fi privit atît în calitate de activitate socială, cît și de efect al acesteia, în care caz controlul social se identifică cu starea indivizilor de orientare spre asigurarea existenței lor prin comportamente sociale, datorită influențelor exercitate de societate.

⁵⁷ Conceptul de control social a fost vehiculat în 1890 de sociologul american Edward Ross prin intermediul lucrării sale „Social control”, la creionarea căruia au contribuit numeroși sociologi, printre care și E. Durkheim, G. Gurvitch, R. E. Park sau T. Parsons.

⁵⁸ Maurice Cusson, capitolul „Devianța” din lucrarea *Tratat de sociologie*, Editura „Humanitas”, București, 1997, p. 460.

Potrivit lui R. E. Park, formele de control social pot fi divizate în trei categorii: există forme elementare (ceremonii, prestigiu, tabu, spirit gregar) care se prelungesc în moravuri, apoi opinia publică (zvonuri, „gura lumii”, aprobare, discreditare) și, în sfârșit, instituțiile (religioase, juridice, politice). Toate aceste aspecte ale controlului sunt acoperite de valori, idealuri sau prejudecăți. Mijloacele controlului social pot fi implicite sau explicite, pot consta în sancțiuni diverse, sugestii, acte de autoritate, efecte de prestigiu, propagandă sau publicitate⁵⁹.

Se disting două forme de control social: pozitiv și negativ. Controlul social pozitiv pleacă de la cunoașterea, interiorizarea și respectarea din convingere a valorilor, normelor. Controlul social negativ pleacă de la teama individului că va fi pedepsit dacă nu respectă valorile, normele, regulile sociale⁶⁰.

În funcție de intensitatea controlului social, indivizii recurg într-o măsură mai mare sau mai mică la comportamente criminale în vederea satisfacerii nevoilor, interesele lor reflectând în chip necesar această condiție existențială.

Ținem să evidențiem în mod special existența unor fenomene distincte: controlul social asupra comportamentelor membrilor societății și controlul criminologic asupra criminalității, care niciodată nu se suprapun în totalitate, dar care pot conlucra armonios în același scop.

Astfel, raportând fenomenele exprimate de conceptul de control social la realitate, constatăm câteva stări de fapt relevante din punct de vedere criminologic: (1) controlul social nu vizează numai comportamentul criminal, ci orice deviere de la normele sociale; (2) controlul social reprezintă un mecanism general-social de influențare a individului, distinct de mecanismul administrativ; (3) există acțiuni sociale anticrimă ce nu țin de pîrghiile din registrul controlului social.

Principala funcție a controlului social rezidă în uniformizarea conduitelor sociale și, în acest fel, asigurarea stabilității relațiilor sociale, precum și în menținerea coeziunii sociale. Existența acestui mecanism social nu a fost suscitată de necesitatea de a stăpîni criminalitatea, ci de a ordona viața socială în genere. Este adevărat că, în anumite situații, controlînd comportamentul membrilor societății, în mod automat sunt excluse sau este redus numărul crimelor, care constituie o formă particulară a comportamentului social deviant. Totuși, crimele se caracterizează printr-un

⁵⁹ Lissete Coandă și Florin Curta, *Mic dicționar de sociologie*, Editura „ALL”, București, 1993, articolul „Control social”.

⁶⁰ Ion Ionescu și Dumitru Stan, *Elemente de sociologie*, vol. 1, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, p. 140.

specific semnificativ. Crima reprezintă un comportament uman incompatibil cu conviețuirea socială, iar în consecință socialmente distructiv, spre deosebire de alte tipuri de devianță socială.

Starea de lucruri din societatea noastră de astăzi este edificatoare în acest sens. Astfel, în condițiile propagării enorme a corupției, pârghiile de control social sunt utilizate pentru a-i determina pe indivizii care se opun practicilor de corupție să se ralieze relațiilor sociale dominante, cu caracter de corupție, deși acest fenomen posedă o natură socialmente distructivă. Controlul social acționează în aceeași direcție de uniformizare a conduitelor, dar în loc să tempereze comportamentele criminale, el tocmai că le impune indivizilor.

În acest context, vom remarca un lucru esențial: controlul social are efect general numai și numai în societatea în care condițiile de existență ale indivizilor sunt similare, în timp ce diferențierea condițiilor de existență îi slăbește puterea de acțiune.

La origini controlul social era exercitat de membrii comunităților ca manifestare a unei voințe și tendințe colective, fiind, în așa mod, o manifestare pură a interesului general⁶¹. Odată cu formarea unui aparat de conducere, relativ independent, se creează o delimitare între modalitățile formale și cele informale de realizare a controlului social. Această diferență se accentuează după organizarea societății în stat și, respectiv, crearea unui aparat de stat ce preia exercitarea unor forme de control social, în special a sancționării indivizilor. De altfel, aparatul de stat preia o mare parte din sarcina de a reglementa relațiile din societate și pe cea de a stăpîni manifestările criminale. În consecință, efectuarea controlului social se împarte între societatea civilă și autoritățile publice, dacă e să folosim terminologia actuală, iar activitatea anticrimă tinde să depășească simplul control social. Deși acțiunile celor două componente sociale se suprapun în mare parte în procesul de exercitare a controlului social, ele nu coincid niciodată în totalitate, iar uneori chiar se contrapun⁶². Nici măcar într-o societate totalitară aparatul de conducere nu este în măsură să-și supună în totalitate societatea, să se identifice pe deplin cu ea⁶³.

⁶¹ Vezi, de exemplu, o prezentare a situației din acel stadiu de dezvoltare socială la Valeriu Bujor, *Proishojdenie gosudarstva i prava*, Chișinău, 2001.

⁶² Pentru o explicație a acestui fenomen a se vedea: Octavian Bejan și Valeriu Bujor, *Interes și crimă*, Chișinău, 2004.

⁶³ Vezi o analiză excelentă la V. Gozman și A. Etkind în lucrarea *De la cultul puterii la puterea oamenilor*, Editura „Anima”, București, 1990, p. 12 și altele, dar mulți dintre noi, care au cunoscut viața în asemenea condiții, cunosc bine acest fapt, din experiență directă.

Desfășurarea instituționalizată a activității anticrimă a condus la diversificarea mijloacelor de influențare a comportamentelor în vederea realizării unui control asupra criminalității. Spre deosebire de pîrghiile sociale de înfăptuire a controlului social, a căror acțiune se răsfrînge direct asupra individului, utilizînd contactul nemijlocit între membrii societății, mijloacele moderne anticrimă operează la scară largă și cu metoda modificării condițiilor sociale, exterioare individului. Exemplele sunt multiple: iluminatul străzilor, ridicarea nivelului de trai, reducerea birocrăției etc.

Potrivit concepției noastre, **controlul criminologic** reprezintă *o influență socială constantă exercitată de către autoritățile publice, cu ajutorul unor pîrghii formale de înrîurire socială, în vederea menținerii criminalității în limite socialmente tolerabile.*

Influența în discuție este rezultatul unei activități anticrimă instituționalizate, permanente și concertate, desfășurată de autoritățile publice. Ea a devenit, de fapt, o funcție oficială importantă a aparatului de dirijare a societății.

În cadrul acestei activități autoritățile publice utilizează o gamă largă de acțiuni: educația criminologică a populației sau a unor grupuri sociale, înlăturarea condițiilor fizice (iluminatul străzilor, amenajarea teritoriului etc.) și sociale (salariu minim pe economie, taxe rezonabile, debirocratizare etc.) ce favorizează criminalitatea sau unele forme de manifestare ale ei, presiunea juridică (sanțiuni), inclusiv penală, izolarea fizică a indivizilor cu comportament criminal deosebit de periculos sau inveterat (detenție de lungă durată) etc. Totodată, sunt finanțate cercetări științifice menite a cunoaște mai profund fenomenul criminal și a elabora remedii.

În cazul în care nivelul criminalității depășește limitele socialmente tolerabile și, deci, capătă proporții distructive, putem vorbi despre ieșirea criminalității de sub controlul criminologic.

Cu toate acestea, controlul social continuă să fie deosebit de util acțiunii anticrimă, iar sub unele aspecte este chiar inegalabil, din care rațiuni guvernării inteligente depun eforturi orientate de a antrena societatea civilă în activitatea de prevenire și contracarare a criminalității. Controlul social se bazează pe însăși materialitatea socială, adică acțiunea de la om la om, relațiile interumane, precum și exercită o influență psihică impresionantă.

Ceea ce înseamnă că cu cît este mai mare suprapunerea dintre controlul social și cel criminologic, cu atît este mai puternic controlul asupra criminalității.

Un fapt, manifest și deci ușor observabil, care confirmă realitatea suprapunerii, iar în cazul mai puțin reușit, paralelismului acestor mecanisme

sociale, îl constituie recentele incendieri ale taberelor de țigani din Italia. Ele constituie o reacție, aparent spontană, a comunității la conduitele criminale intolerabile ale acestora, în condițiile în care instituțiile de resort nu dau dovadă de prestața necesară. Totodată, evenimentele menționate denotă prezența unei puteri sporite de control social în societatea italiană⁶⁴.

Bineînțeles că autoritățile publice trebuie să ia măsurile de rigoare pentru a nu admite asemenea forme extrem de violente, nu suprimând sau reprimând, ci canalizând controlul social spre un făgaș nedistructiv.

Raporturile dintre controlul social și controlul criminologic sunt de trei tipuri: (a) de suprapunere (parțial, desigur), (b) de divergență și (c) de paralelism. De remarcat că aceste raporturi rezultă din diferența și, deci, independența fenomenelor vizate.

Dificultatea cea mare constă în faptul că mijloacele de control social depind considerabil de modul de organizare a societății, latura cea mai complexă a sistemului social ce se pretează cu greu schimbărilor sociale⁶⁵, implicând o mulțime de efecte sociale secundare sau perverse⁶⁶ pe care știința nu le poate deocamdată prevedea. Bunăoară, este incomparabil mai simplu a efectua controlul social într-o comunitate umană puțin numeroasă, cu cât însă crește numărul membrilor, cu atât devine mai dificilă, pe de o parte, conjugarea eforturilor sociale, iar pe de altă parte, supravegherea indivizilor, în special în condiții de mobilitate socială⁶⁷. Deopotrivă, posibilitatea exercitării controlului social cunoaște o diminuare drastică odată cu divizarea progresivă a muncii sociale⁶⁸.

Cît privește controlul criminologic, un factor permanent activ îl constituie represiunea penală. Riscul sporind de a suporta o pedeapsă penală ca urmare a comportamentului criminal manifestat în vederea satisfacerii

⁶⁴ *Romulus a aprins Italia*, Ziua, nr. 4079, vineri, 2 noiembrie 2007; *Arestați după ce s-au filmat cum incendiază tabere de rromi*, Adevărul, 4 decembrie 2008; *Represalii în Italia: cruciada anti-șatră*, nr. 5422, vineri, 16 mai 2008.

⁶⁵ Despre schimbările sociale vezi la Daniel Chirot, *Societăți în schimbare*, Editura „Athena”, 1996, și *Schimbarea socială într-o societate periferică*, Editura „Corint”, București, 2002.

⁶⁶ Despre efectele perverse vezi la Raymond Boudon, de exemplu în lucrarea *Efecte perverse și ordine socială*, Editura „Eurosong & Book”, București, 1998.

⁶⁷ Albert K. Cohen și James F. Short, *Research in Delinquent Subcultures*, Journal of Social Issues, vol. 14, nr. 3 din 1958; Frank G. Speck, *Ethical Attributes of Labrador Indians*, American Anthropologist, 35: 559-594, October-December, 1933 (date empirice), citat după Edwin H. Sutherland și Donald R. Cressey, *Criminology*, 9th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia/New York/Toronto, 1974, p. 93-94 (interpretare criminologică); Seymour M. Lipset and Reinhard Bendix, *Social Mobility in Industrial Society*, Berkeley, 1959; W. F. Ogburn, *Social Change*, 2^d edition, New-York, 1952.

⁶⁸ Vezi în această privință Emile Durkheim, *Diviziunea muncii sociale*, Editura „Albatros”, București, 2001.

nevoilor sale reduce relativ proporțional probabilitatea formării interesului criminal, și viceversa, o minimalizare a riscului de a fi pedepsit pentru eventualele acțiuni criminale favorizează relativ proporțional formarea interesului criminal.

Reprimarea crimelor de către societate, fie direct de membrii societății (control social), fie indirect – de către aparatul de conducere al societății, mai exact, de către instituțiile sociale constituite expres pentru această misiune socială (control criminologic), reprezintă o condiție permanentă, defavorabilă formării interesului criminal, dar impactul ei determinativ diferă sensibil în funcție de (a) puterea ei la moment, (b) puterea factorilor care acționează în același sens și (c) puterea factorilor care acționează în sens contrar. Dacă însă factorii din grupul „b” și „c” sunt invariabili, atunci efectul ei va depinde eminent de puterea ei de determinare la moment sau, eventual, de puterea absolută a represiunii, predeterminată de constituția sa, caracterul ei intrinsec.

Faptul persistenței crimelor în condițiile aplicării pedepsei cu moartea demonstrează existența unor factori favorabili comportamentului criminal ce nu pot fi contrabalansați nici măcar prin forța absolută a represiunii penale.

Trei caracteristici concură la compunerea puterii de inhibare a conduitelor criminale proprie represiunii penale: (1) asprimea pedepsei penale, (2) capacitatea socială de demascare a criminalilor și (3) accesibilitatea impunității.

Desigur, într-o serie de situații simpla discreditare morală este suficientă pentru a determina un individ să cedeze în fața amenințării cu mustrarea publică ce însoțește pedeapsa penală, indiferent de blîndețea ei, în schimb în alte situații sancțiunea își produce efectul numai printr-o anumită severitate (inclusiv prin consecințele sociale pe termen lung, precum neîncrederea cronică, marginalizarea socială sau interzicerea accesului la unele poziții sociale).

Posibilitățile actuale nu asigură o demascare a criminalilor prin chiar firea lucrurilor. De exemplu, un asasinat a fost săvîrșit într-un loc pustiu, iar urmele lăsate de criminal sunt indetectabile prin mijloacele criminalistice (științifico-tehnice) disponibile, în condițiile în care nu există nici o legătură între ucigaș și victimă și nici alte persoane care să denunțe asocierea dintre acesta și locul crimei. Sau alt exemplu, două persoane intră într-o relație de corupție, nimeni altcineva nu participă la transmiterea banilor sau nu știe nimic despre faptul criminal consumat, iar verificarea cheltuielilor (tranzacții înregistrate, bunuri depistate la criminal etc.) nu relevă un aflus nejustificat de venituri. Acest fapt face ca în construcția interesului să intervină factorul posibilității de a evita demascarea, căreia indivizii concreți îi conferă un grad

diferit de probabilitate, și deci pedeapsa penală. Capacitatea de demascare a criminalilor este influențată, de asemenea, de priceperea persoanelor însărcinate cu această misiune, resursele sociale alocate activității în cauză, sprijinul acordat de membrii societății etc.

Impunitatea, adică posibilitatea criminalului de a se sustrage represiunii penale chiar și în cazul demascării sale, este posibilă, la rândul ei, din cauza relațiilor de rudenie sau prietenie cu persoanele responsabile de actul de justiție ori cele care dispun de putere de influență asupra acestora (guvernanți, rude, prieteni etc.), poziției sociale privilegiate a criminalului (statut nobiliar, notorietate profesională, deținător al puterii politice etc.), coruptibilității funcționarilor din sfera justiției etc.⁶⁹

Viața indivizilor este ancorată trainic în realitatea concretă, cu care ei vin în contact direct. Normele sociale au pentru individ un caracter abstract și formal. În viața lui cotidiană el își construiește acțiunile plecând de la relațiile efective dintre membrii societății. Pentru el sunt definatorii anume interacțiunile reale din societate, cele declarate fiind mai degrabă un atribut al retoricii, al interacțiunii formale dintre indivizi. Individul observă sau percepe pe propria piele cum se procedează în diverse situații și tinde să adopte conduite similare sau adecvate. Este o atitudine bazată pe simțul practic al omului, produs de modul de organizare a organismului său, unul conceput de natură astfel încât în primul rând să reacționeze la mediu, în timp ce acțiunea perspicace este complementară.

Într-adevăr, o seamă de indivizi se conduc în viața lor de normele sociale, repudiind relațiile obișnuite ce contravin acestora, altfel spus, ei se conduc de „ceea ce ar trebui să existe” și nu de „ceea ce există”. Numărul lor variază însă considerabil de la o societate la alta și de la o epocă la alta, oscilând între infim și covârșitor. Grupul acestora se compune din două categorii de persoane: (a) cei pentru care respectarea normelor sociale a devenit o necesitate spirituală și (b) cei care dispun de o mare putere de abstracție, sesizează profund semnificația respectării normelor sociale și al căror comportament este subordonat în mare parte intelectului.

Or, realitatea denotă prezența generalizată a conduitelor criminale în societate, cel puțin în stadiul actual de existență. De exemplu, bătăile cad sub incidența interdicțiilor penale, cu toate acestea ele au loc la o scară largă, în fond oare câți dintre bărbați nu au fost implicați într-o încăierare ?, adăugând aici și violența fizică intrafamilială obținem o frecvență net superioară; aproape omniprezente sunt și micile furturi, în care sunt implicate, de

⁶⁹ Pentru alte aspecte ale pedepsei penale a se vedea lucrarea noastră *Principiul de acțiune și funcția socială a pedepsei penale*, Revista de criminologie, drept penal și criminalistică, nr.1-2 din 2004.

această dată, și multe dintre femei, deși ele preferă să-i împingă pe bărbați la acte criminale, urmînd numai să profite din beneficiile dobîndite prin astfel de acțiuni; evaziunea fiscală și alte crime economice sau financiare sunt destul de răspîndite pînă și în societățile cu un nivel relativ redus de criminalitate etc. De fapt, numărul indivizilor care nu au săvîrșit nici o crimă pe parcursul vieții lor este infim, în timp ce majoritatea absolută a membrilor societății săvîrșesc o serie, mai lungă sau mai scurtă, de crime, ce rămîn nepedepsite. Statistica oficială reflectă doar un număr situat puțin peste zero întreg din totalul crimelor produse realmente în societate. Toate aceste manifestări criminale formează un fundal criminogen, mai mult sau mai puțin impunător, al cărui impact nu trebuie să fie ignorat sau subestimat.

Conduitele criminale la care se dedau semenii din preajmă și propriile experiențe criminale reușite, adică rămase fără repercusiuni inacceptabile, reprezintă tot atîtea exemple de îndeplinire a necesităților, pertinente prin chiar realitatea lor tangibilă. Deseori individul este chiar chemat și încurajat să ia parte la manifestări criminale ocazionale, ceea ce îi conferă situației o conotație colectivă, deosebit de edificatoare sub aspect social pentru un membru al grupului. Conjunctura devine și mai categorică în cazul în care individul se pomenește încorsetat într-o comunitate în care interacțiunile de tip criminal capătă caracter de relație comună. Drept exemplu putem invoca societatea națională, caracterizată prin relații de corupție stabile și predominante, pe lîngă multe alte societăți cu un nivel comparabil al corupției. Mulți indivizi, (atenție!) inclusiv specializați în drept penal și în criminologie, au ajuns să considere practicile de corupție ca fiind o modalitate firească de existență, dictată de realitatea implacabilă, iar dispozițiile normelor penale – un atribut străin realității, aplicabile în alte condiții⁷⁰.

În același sens acționează și o serie de alte manifestări: nedreptățile, ilegalitățile de tot felul (disciplinare, contravenționale, civile, constituționale etc.), precum și imoralitățile. Ele constituie, *in corpore*, încălcări ale normelor sociale, fiind percepute de către indivizi drept esențialmente identice. Din ele individul învață că atît timp cît poți evita urmări inacceptabile, inclusiv datorită lipsei de reacție percutantă din partea victimei sau comunității, orice mijloc este valabil în vederea realizării intereselor. Astfel, lumea i se înfățișează individului ca un cîmp de luptă în care fiecare se descurcă cum poate în procesul de asigurare a existenței sale, în funcție de frecvența fenomenelor în discuție, un fel de *bellum omnium*

⁷⁰ Vezi o analiză cuprinzătoare în această privință în monografia noastră *Corupția: noțiune, prevenire și contracarare*, Chișinău, 2007.

contra omnes din *Leviathan*-ul lui Hobbes. Crimele se înscriu în mod firesc într-un atare decor al încălcărilor convențiilor sociale de diversă natură.

Omul își duce traiul în sînul unei societăți, din care cauză viața lui depinde în mod fundamental de sistemul social și, respectiv, de poziția lui în cadrul acestuia. Posibilitățile individului de îndeplinire a necesităților sale, adică de asigurare a vieții, sunt predeterminate anume de modul în care este organizată societatea, deci de viața comună. Desigur, în condiții similare un individ se poate descurca mai bine, iar altul mai prost, dar el este așa cum este și acest fapt contează, este un dat obiectiv ce nu poate fi aruncat din ecuația realității. Indiferent cum ar fi modelat un individ concret, el vrea să trăiască și tinde impetuos să-și împlinească existența. Mai mult decât atât, constituția sa biologică îl face să meargă pe calea cea mai scurtă, să-și atingă scopul cu eforturi minime, țintind un rezultat maxim, el fiind adesea lipsit de acea capacitate de perseverență și pricepere pe care i-o pretinde într-un mod general (ceea ce înseamnă că o parte dintre indivizi sunt automat defavorizați) societatea, prin condițiile sociale efectiv instituite.

Deoarece condițiile sociale sunt create cu ajutorul normelor sociale, acestea din urmă le reflectă. De aceea, criminalul nu încalcă pur și simplu normele sociale, săvîrșind o crimă, el trece dincolo de acele condiții sociale în al căror cadru nu-și poate desfășura viața, formînd alte condiții, în măsură a-i permite îndeplinirea necesităților. Prin urmare, o societate ce se îngrijește de necesitățile tuturor membrilor săi, punîndu-le la dispoziție condiții prielnice de trai, va fi răsplătită cu fidelitate față de normele sociale și, viceversa, o societate ce se limitează la condiții propice numai unor membri ai săi va fi zdruncinată de acte criminale, prin care indivizii înțeleg să-și asigure de sine stătător existența⁷¹. Firește noi am marcat capetele posibilității de organizare a societății, în realitate societățile se pot afla și undeva între extremități, mai aproape sau mai departe de situația perfectă.

Interacțiunea factorilor determinanți ai comportamentului criminal

Depistarea factorilor determinanți ai necesității, rațiunii și condițiilor existențiale ale individului constituie o etapă preliminară a procesului de

⁷¹ Un studiu amplu privitor la aspectul în discuție vezi la Octavian Bejan și Valeriu Bujor în monografia *Interes și crimă*, Chișinău, 2004.

edificare a sistemului factorilor determinanți ai comportamentului criminal. Ea trebuie să fie neapărat succedată de elucidarea modului de interacțiune dintre elementele constitutive ale interesului criminal, în funcție de stările lor, determinate de acești factori, asupra cărui aspect vom încerca să aducem puțină lumină în continuare, preocupându-ne, în principal, de laturile fundamentale.

Elementele constitutive (necesitatea, rațiunea și condițiile de existență) ale cauzei conduitei criminale interacționează într-un mod concret și exact. Cu toate acestea, cercetarea criminologică se limitează adesea la simpla constatare a raporturilor de determinare între diverși factori și elemente, fără a stăruie în sensul clarificării precise și detaliate a modului în care decurge o atare interacțiune sau acțiune (în cazul în care reacția este nesemnificativă) în cadrul acestor raporturi. Interacțiunea dintre componentele interesului criminal se produce, în realitate, într-un context spațio-temporal bine definit. În plan temporal, au loc o serie de acțiuni, stări și efecte succesive, în timp ce în plan spațial, acțiunea unui element asupra altuia are loc în condiții de contact direct, separarea lor spațială făcând imposibilă orice interacțiune. Toate aspectele menționate și cele implicite urmează a fi stabilite cu exactitate și în detaliu.

În viziunea noastră, descoperirea modului de interacțiune între elementele cauzei comportamentului criminal constituie *conditio sine qua non* a stabilirii cu maximă precizie a puterii lor de acțiune, deoarece forța unui element se măsoară în raport cu forța altuia, din perspectiva efectului, adică a conduitei criminale. Doar cunoscând modul de interacțiune al componentelor interesului criminal, dispunem de posibilitatea de a cerceta forța lor comparativă, separându-le de alte influențe.

În această ordine de idei, se cere o precizare importantă: deși vorbim despre numai trei elemente constitutive ale interesului criminal, avem în vedere o pluralitate de fenomene, dat fiind faptul că necesitățile individului sunt numeroase (biologice și psihologice), rațiunea cunoaște diverse stări și diferă de la individ la individ (diferite structuri de gândire, aptitudini biologice de gândire etc.), precum și condițiile de existență ale indivizilor includ o multitudine de factori (interni și externi, biologici, fizici, sociali etc.). Din aceste considerente vom utiliza, în rândurile următoare, termenul de factori inclusiv cu sensul de elemente constitutive ale interesului criminal, tratându-le ca atare, deci ca factori ce interacționează.

Întotdeauna există o succesiune strictă a fenomenelor, chiar dacă uneori ea nu este bine vizibilă. Timpul este acela care impune fenomenelor o asemenea ordine. Astfel, în ceea ce privește formarea interesului criminal, necesitatea întotdeauna precede rațiunea și condițiile de existență ale

individului, în pofida faptului că ele există simultan. Mai întâi acționează necesitatea, care îl face pe individ să se miște, îl împinge la acțiune, apoi intră în acțiune rațiunea, care reacționează la imboldul necesității, ca în cele din urmă gândirea să se îndrepte spre condițiile de existență ale individului, interne și externe, care le influențează, căci, pe de o parte, rațiunea este obligată să țină cont de ele, să conceapă acțiunile ulterioare ale omului în funcție de aceste condiții, iar pe de altă parte, necesitatea este constrânsă să țină cont de impactul condițiilor asupra altor necesități ale organismului.

Desigur, rațiunea ar putea să se răzvrătească și să ignore condițiile de existență sau necesitatea, însă acest fapt se va întoarce împotriva rațiunii prin durerea, mai mult sau mai puțin suportabilă, cauzată organismului și care are repercusiuni inclusiv asupra gândirii, prin faptul că o blochează ori o obligă să se supună imperativului organismului de a scăpa de calvarul suplicului. Gândirea se poate răzvrăti pentru că constituie o entitate distinctă (în virtutea principiului părții și întregului, conform căruia este alcătuit organismul uman), dar orice independență este relativă în univers (datorită principiului conexiunii universale), de aceea ea suportă consecințele de rigoare, ce dispun de o forță suficientă pentru a o modifica sau suprima.

Acțiunea factorilor determinanți sau, cu alte cuvinte, interacțiunea fenomenelor este totdeauna directă și materială. Ele nu interacționează de la distanță și într-un fel imaterial. Fenomenele vin în contact efectiv, material și direct unele cu altele, indiferent de natura lor: fizică, chimică, biologică, psihică sau socială. Este posibil ca acțiunea lor să fie mediată, însă ea include, în orice caz, o succesiune de fenomene ce se află în legătură imediată și care suportă această acțiune, transmițând-o pînă la ultimul fenomen receptor.

Oricare ar fi sorgintele lor, explicațiile criminologice elaborate pînă acum ne prezintă o asemenea interacțiune ca fiind mai curînd ideală decît materială, mai curînd abstractă decît concretă. Anume aspectul în discuție a încetinit și descurajat în mod fundamental cunoașterea criminologică. Este adevărat că această cauză și-a produs efectul în condițiile unei neglijări opace a cunoștințelor din științele tangente, precum biologia, psihologia sau antropologia. Probabil, eșecurile precedente de a explica comportamentul criminal prin factori biologici sau psihici i-au determinat pe criminologi să se izoleze într-o cunoaștere sociologică sau psihologică îngustă, în timp ce puținele tentative de a integra toate aspectele, deși laudabile, nu au dat randamentul scontat⁷². A contribuit într-un chip defavorabil și tendința

⁷² De exemplu: N. P. Dubinin, I. I. Karpeț și V. N. Kudreavțev, *Ghenetica, povedenie, otvetstvennosti* : (O prirode antiobșcestvennih postupkov i puteah ih preduprejdenia),

atomistă din sociologie, care tot încearcă să studieze fenomene sociale pure, tendință ce și-a lăsat o amprentă adâncă și asupra cercetării criminologice. Kuhn, atunci când a venit în contact cu științele socio-umane, el fiind fizician de formație, a fost surprins de „numărul și măsura dezacordurilor dintre specialiștii din științele sociale privind natura problemelor și metodelor științifice legitime” și remarca că „practica astronomiei, fizicii, chimiei sau biologiei nu produce în mod normal controverse fundamentale care astăzi par adesea endemice pentru psihologi sau sociologi, de pildă”⁷³, considerînd că științele sociale ar trebui să se preocupe nu atît de natura obiectului lor de cercetare, cît de problemele incluse în domeniul lor, după cum procedează economia, tot o știință socială⁷⁴. Pentru a fi corect înțeleși, vom preciza că prin afirmațiile sus-făcute nu negăm deloc ponderea majoră a factorilor sociali, doar subliniem faptul că explicația criminologică a comportamentului criminal nu se poate nicidecum mărgini la cercetarea lor izolată. De altfel, această situație este caracteristică tuturor științelor socio-umane, fără deosebire.

O cunoaștere a modului de acțiune (interacțiune) directă, materială și concretă (detaliată, deplină) permite soluționarea mai multor probleme, cum ar fi cea a succesiunii cauzale, modului de interacțiune a diferitelor forme ale materiei (fizică, chimică, biologică, psihică, informațională și socială), măsurării acțiunilor de cauzare și condiționare, pe lîngă o mai profundă cunoaștere a proceselor cauzative.

Totodată, abordarea propusă deschide calea criminologiei spre un salt calitativ, spre un nivel superior de cunoaștere a obiectului său de cercetare, un nivel de cunoaștere care să-i confere precizia științelor numite „exacte” și să nu mai fie considerată o disciplină specifică. Criminologia poate și trebuie să devină mult mai exactă în cunoștințele sale. Or toate științele sunt prin definiție exacte, inclusiv cele socio-umane, deoarece nu există fenomene „inexacte” în univers, numai gradul de cunoaștere a lor poate lăsa falsa impresie că există fenomene și, respectiv, științe „inexacte”⁷⁵. Calificativul „inexact” se justifică numai în raport cu previziunea științifică a schimbărilor din realitate, din cauza posibilităților limitate de monitorizare a

Izdatelistvo politiceskoi literaturî, Moscova, 1982 ; V. N. Kudreavțev, *Ghenezis prestuplenia. Opît kriminologhiceskogo modelirovania*, Izdateliskaia gruppa „Forum – Infra-M”, Moscova, 1998.

⁷³ Thomas S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, Editura „Humanitas”, București, 1999, p. 60.

⁷⁴ Ibidem, p. 235-236.

⁷⁵ Pași în această direcție au întreprins, bunăoară, Paul Henri Holbach în lucrarea *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale*, Editura științifică, București, 1957, și Spuru Haret în lucrarea *Mecanica socială*, Editura științifică, București, 1969.

fenomenelor ce alcătuiesc realitatea, dat fiind faptul că orice prognoză este bazată pe două premise fundamentale: (1) trăsăturile imanente ale fenomenului, ce pot fi cunoscute o dată pentru totdeauna, și (2) starea fenomenului la moment, ce poate cunoaște variații semnificative, ba chiar poate surveni o metamorfozare a fenomenului cunoscut într-un fenomen distinct din punct de vedere calitativ, unul nou. Drept dovadă invocăm situația actuală din domeniul meteorologic, a cărui putere de prognozare a fost simțitor afectată în ultimii ani, ca urmare a dinamicii ascendente și, deci, a versatilității proeminente ale fenomenelor climaterice. Deși, oamenii pot conferi mai multă stabilitate factorilor sociali, dacă ținem cont de rolul lor activ în construirea realității sociale, în care condiții puterea de prognozare criminologică sporește proporțional.

Orice fenomen (entitate, obiect, organism, element constitutiv, proces etc.) se caracterizează printr-o totalitate de însușiri (trăsături, caracteristici, proprietăți), unele – generale și altele – particulare. Trăsăturile generale se regăsesc la toate fenomenele din aceeași categorie, iar cele particulare sunt proprii numai unora dintre ele. Trăsătura generală ce deosebește un fenomen de toate celelalte fenomene din univers este esențială. Cu cât un fenomen posedă mai multe trăsături, cu atât există mai multe combinații ale acestora și deci fenomenele din categoria dată cunosc un număr mai mare de întruchipări particulare.

Modul în care un fenomen acționează asupra altuia este predeterminat de însușirile sale. Un fenomen acționează în tot atâtea feluri câte trăsături posedă. Prin urmare, un număr mai mare de însușiri echivalează, în mod proporțional, cu un număr mai mare de acțiuni exercitate asupra fenomenelor aflate în raza lui de acțiune, directă sau indirectă. Acțiunea specifică a fenomenului este însă cea provenită din însușirea ei esențială. Dacă acțiunea reprezintă principiul activ al universului, atunci modul de acțiune reprezintă însușirea unui fenomen căreia i se asociază.

Acțiunile sunt de două tipuri: (1) independentă – este determinată de o forță motrice internă și (2) provocată – este determinată de o forță motrice externă. De exemplu, organismul uman acționează independent, datorită alcătuirii sale, în același timp o piatră acționează numai în cazul în care este pusă în mișcare de acțiunea altui fenomen, fie cel care suportă efectul, fie unul terț, pentru că nu dispune, pur și simplu, de o forță motrice internă. De precizat că fenomenele ce dispun de o forță motrice internă pot și ele acționa în mod provocat, în situația în care contactul s-a produs ca urmare a acțiunii altui fenomen.

Trăsăturile și, respectiv, acțiunile lor, indiferent că sunt independente sau provocate, dispun de două dimensiuni: (1) potențială și (2) efectivă.

Acțiunea potențială sau absolută comportă capacitatea deplină de transformare, calitativă și cantitativă, sub toate aspectele posibile. Acțiunea efectivă sau relativă comportă capacitatea de transformare, calitativă și cantitativă, sub toate aspectele posibile, într-o situație, internă și externă, dată.

Deci, rezultatul acțiunii unui fenomen, deopotrivă ca impact transformator și ca distanță de impact (acțiune emergentă fenomenelor interpușe), depinde în mod egal de însușirile proprii și de cele ale fenomenului sau fenomenelor vizate, deoarece ele opun automat rezistență. În funcție de însușirile fenomenelor ce suportă acțiunea unui alt fenomen, rezistența poate fi mai mare sau mai mică. O rezistență mare înseamnă că modificările suportate vor fi ne semnificative, adică de ordin cantitativ, și, invers, o rezistență mică înseamnă că modificările pot fi substanțiale, inclusiv de ordin calitativ.

În conformitate cu cele enunțate, pot exista trei situații: (a) un fenomen acționează asupra altuia, transformându-l, fără însă a suporta, el însuși, modificări, (b) două fenomene interacționează, provocându-și mutual transformări, și (c) două fenomene interacționează, concurând la generarea unui alt fenomen. Formării interesului criminal îi este proprie acțiunea conjugată a elementelor sale constitutive în vederea producerii unui efect comun – formarea unei orientări comportamentale criminale.

Potrivit viziunii noastre, toți factorii determinanți ai comportamentului criminal trebuie să fie puși pe picior de egalitate, în sensul de a fi priviți ca fenomene ce acționează, producând efecte. Ceea ce îi deosebește este puterea lor de acțiune, cea potențială sau cea efectivă. Unica situație în care toți factorii ar putea fi ignorați plenar, cu excepția unuia, este cea în care acest factor ar dispune de o putere potențială totală, imperturbabilă, cîtuși de puțin, de nici un alt factor, deci invariabilă în funcție de situația internă și externă, unicul caz în care puterea potențială ar coincide integral cu cea efectivă. Analiza faptelor cunoscute (vezi cele examinate anterior și cele ce vor fi examinate în continuare), ne-a condus însă la concluzia că nici unul dintre elementele constitutive ale interesului criminal sau, mai larg, nici un factor determinant al comportamentului criminal nu dispune de o putere absolută în raport cu ceilalți, chiar dacă posedă puterea unei cauze.

Iată de ce considerăm că este indicat ca cercetătorii să renunțe la abordarea metodologică actuală: (1) este explorată, doar în linii generale, preponderența influenței unor fenomene asupra altora, de regulă grupate în câteva categorii mari de factori (obiectivi și subiectivi, sociali și psihologici, sociali și biologici etc.); (2) în temeiul faptelor parțiale acumulate sau interpretate, cercetătorul decide acțiunea căror factori predomină; (3) sunt

supuși studiului factorii apreciați a fi dominanți (li se atribuie, de fapt, calitatea de factori hotărâtori), ceilalți fiind neglijați, cu desăvârșire sau în mare parte; (4) sunt construite teorii explicative în jurul acestor factori determinanți. Astfel cercetarea se împotmolește într-o parțialitate și aproximație insurmontabilă, ce-i face pe oamenii de știință din domeniul socio-uman să resimtă un disconfort științific și o vulnerabilitate practică.

Pentru mai multă claritate vom examina o serie de cazuri concrete de interacțiune a factorilor determinanți ai comportamentului criminal.

Un adolescent de 15 ani este permanent înjosit de câțiva dintre colegii săi de școală. În consecință, el îl înjunghie, la un moment dat, cu un cuțit pe unul dintre ei cu scopul de a pune capăt umilinței insuportabile. Ce s-a întâmplat, vorbind în termeni strict științifici? Interesul criminal al adolescentului în cauză este alcătuit din: (1) nevoia de demnitate precumpănitoare, avînd o putere irezistibilă; (2) condițiile de existență (fizice și sociale) ce împiedică satisfacerea acestei nevoi deosebit de presante: a) factori care atacă starea lui de demnitate (colegii care îl înjosesc brutal), b) neputință fizică (sau, eventual, psihică – frica pe care nu o poate stăpîni) de a se opune agresiunilor asupra demnității sale, c) colectiv (mediu social) intolerabil față de recurgerea la mijloace extrapersonale de soluționare a litigiilor între membri (adresarea (taxată ca pîră sau plîngere) la cei maturi: părinți, profesori, organe de drept etc.); (3) calcul rațional (mai mult sau mai puțin exact) compus din: a) conștientizarea caracterului imperios al nevoii, b) concluzia că atacul inopinat și dur asupra agresorilor (colegii care îl umilesc în mod neînduplecat) reprezintă soluția optimă în circumstanțele existente (trasă din multiple fapte: filme, cărți, întâmplări din viață, relatate sau observate) și c) aprecierea că nevoia de demnitate este totuși superioară în raport cu celelalte trebuințe, ce vor fi probabil afectate ca urmare a acțiunilor alese pentru crearea condițiilor necesare satisfacerii ei.

Desigur, crima imaginată de adolescent putea să nu se producă în ultimă instanță, dacă profesorul observa la timp situația creată și intervenea în salvarea adolescentului, el avea un frate mai mare care să-i ia apărarea sau o soră care să apeleze la ajutorul părinților, dacă colegii contracarau comportamentul grupului agresor sau adolescentul trecea, pur și simplu, cu traiul în altă localitate etc. De asemenea, modul de realizare a interesului criminal putea fi diferit în prezența altor factori, de exemplu, adolescentul putea să folosească un pistol, în cazul în care dispunea de unul (al părinților, al unor rude etc.). La fel de adevărat este că majoritatea adolescenților vor prefera să suporte umilința decît să acționeze tranșant, chiar cu prețul de a îndura un calvar continuu, din care cauză nu se constituie interesul criminal. Nu este însă cazul situației examinate. În concluzie: de fiecare dată cînd se

va forma o asemenea încrângătură de factori, se va produce cu necesitate o crimă de acest gen.

În mod similar poate fi descompus și explicat orice comportament criminal particular. Pentru ca cunoașterea criminologică să fie completă, cercetarea trebuie să fie continuată de la particular pînă la general, parcurgînd următoarele etape: (1) analiza unor comportamente criminale particulare, (2) generalizarea datelor obținute la mai multe niveluri, (3) elaborarea de tipologii privind situațiile criminogene (de nivel microsocial și macrosocial), adică de interacțiune concretă a unui complex de factori determinanți ai conduitelor criminale, (4) surprinderea regularităților și formularea unor legi criminologice, (5) stabilirea situațiilor criminogene cele mai frecvente în societate și, respectiv, a factorilor ce le alcătuiesc, (6) elaborarea unor recomandări de prevenire a crimelor la mai multe niveluri, cazurile particulare fiind de resortul criminologilor practicieni.

După cum se vede, analiza noastră a fost efectuată prin prisma interesului. De altfel, structura interesului reprezintă, conform opiniei noastre, cea mai bună matrice de analiză a situațiilor criminogene, indiferent de nivelul lor de generalitate, grație posibilităților de ordonare a factorilor determinanți ai comportamentului criminal și de cunoaștere a modului lor de interacțiune, oferite de acest cadru analitic.

Am disecat în detaliu situația precedentă inclusiv cu scopul de a schița o matrice de analiză a situațiilor criminologice prin prisma interesului și de cercetare detaliată și riguroasă a obiectului criminologic de cunoaștere științifică. Ținînd cont de obiectivele studiului nostru, cazurile următoare au fost examinate numai în esență, fără a recurge la detalieri.

Pedeapsa constituie un factor exterior care descurajează indivizii să recurgă la acțiuni criminale în vederea satisfacerii necesităților sale, drept dovadă incontestabilă servind faptul că nici o societate nu a reușit deocamdată să se lipsească de acest instrument social de control asupra criminalității. În componența interesului pedeapsa ține de elementul condițiilor de existență ale individului, mai exact cele exterioare, și anume: condițiile sociale. Pedeapsa concură la formarea interesului criminal, interacționînd cu necesitatea și rațiunea. Să examinăm interacțiunea presiunii cu unii dintre factorii constitutivi ai celorlalte elemente ale interesului criminal.

Deși pedeapsa constituie un instrument social indispensabil de control asupra criminalității, nici cea mai aspră dintre pedepse, cea cu moartea, nu este capabilă a opri în totalitate săvîrșirea de crime, dovadă irefutabilă fiind faptul persistenței conduitelor criminale în societățile în care

se aplică o astfel de represiune, ceea ce înseamnă că pedeapsa nu constituie un factor cu putere inhibitoare absolută asupra comportamentului uman.

Nu putem explica situația în discuție numai prin incapacitatea unor indivizi de a sesiza pericolul unei asemenea represiuni draconice, deoarece indivizii continuă să săvârșească acțiuni criminale chiar și în cazurile în care sunt avertizați într-un mod evident de acest pericol, prin execuții multiple, permanente și publice⁷⁶.

Explicația consistă în superioritatea puterii necesității în raport cu cea a reprimării. A exista și a-și satisface necesitățile sunt două laturi ale vieții. Omul trăiește prin satisfacerea necesităților sale materiale și spirituale. Îndestularea necesităților materiale îi asigură viața biologică, iar satisfacerea necesităților psihologice îi asigură viața spirituală. De aceea, suprimarea vieții (prin pedeapsa cu moartea, în cazul examinat) și suprimarea îndeplinirii necesităților se află pe picior de egalitate. Și dacă satisfacerea nevoilor este imediată, în timp ce represiunea este numai probabilă, individul tinde să aleagă prima opțiune. Bineînțeles că orice represiune țintește tot în necesitățile omului, prin pedeapsa cu moartea lovindu-se în chiar viața omului, dar omul își dorește o viață împlinită, pe care el o identifică cu plăcerea, efect necesar al îndeplinirii trebuințelor sale. O viață neîmplinită, adică constând în suportarea durerii provenite de la o mulțime de necesități nesatisfăcute, reprezintă un calvar continuu pentru om, căruia el este gata să-i pună capăt chiar și cu riscul sucombării.

Se vor găsi, desigur, și indivizi înclinați să accepte o viață puternic limitată (redușă la satisfacerea parțială a unui cerc restrâns de necesități materiale și spirituale) sau o moarte lentă (cauzată de subnutriție, apă infectată, lipsă de igienă, boli etc.), însă nu toți, după cum o demonstrează actele criminale săvârșite în ciuda amenințării clare cu moartea⁷⁷.

În concluzie: există necesități avînd putere de cauză în formarea interesului criminal, în raport cu pedeapsa capitală (în calitate de condiție socială de existență), a cărei influență se reduce, în această interacțiune determinativă, la cea a unei condiții defavorizante. Cercetările criminologice ulterioare au sarcina de a stabili cu exactitate modul de interacțiune dintre diferite necesități și diferite tipuri de pedeapsă sau, mai larg, diferite mijloace de coerciție socială.

⁷⁶ Vezi în acest sens studiul *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Editura „Humanitas”, București, 1997, elaborat de Michel Foucault. În zilele noastre, această metodă este utilizată, de exemplu, în China.

⁷⁷ Referitor la pedeapsa capitală vezi și articolul nostru *Principiul de acțiune și funcția socială a pedepsei penale*, Revista de criminologie, drept penal și criminalistică, nr.1-2 din 2004.

Pedeapsa, în calitate de condiție socială de existență a individului care concură la formarea interesului (criminal sau licit), interacționează nu numai cu necesitatea, ci și cu rațiunea. Or, condițiile exterioare, în cercul cărora se înscriu și cele sociale, acționează prin intermediul organelor senzoriale ale individului. Ele trimit un semnal sistemului nervos și acesta trimite, la rândul lui, un semnal de declanșare a reacției. Organismelor umane caracterizate printr-o activitate mentală rudimentară le sunt proprii reacțiile mecanice, bazate pe reflexe condiționate (formate de-a lungul vieții prin experiență, interacțiune repetată cu mediul de viață) și necondiționate (native, predeterminate integral în mod genetic). Dimpotrivă, organismele umane posesoare a unei activități mentale dezvoltate supun semnalul transmis de organele senzoriale unei prelucrări raționale, cu excepția cazurilor de blocare a activității rațiunii, datorită influenței inhibatoare a unor factori (frică puternică, nervozitate excesivă, surmenaj, tipar comportamental etc.). După prelucrarea semnalului prin prisma cunoștințelor disponibile, rațiunea dictează acțiunile de răspuns. De reținut că un organism lipsit de rațiune nu este apt să sesizeze pericolele comprehensibile de o rațiune puternică, căci organele senzoriale numai înregistrează starea condițiilor existențiale (activitate empirică), iar creierul le interpretează (activitate teoretică). Prin urmare, cu cât activitatea rațională este mai eficace, cu atât individul poate sesiza mai bine pericolele ce-l pasc.

Astfel, rațiunea este responsabilă de aprecierea riscului de a fi supus presiunii sociale pentru acțiunea criminală la care este împins de necesitate. Un individ consideră că probabilitatea de a fi demascată și, deci, de a suporta o limitare inacceptabilă în îndeplinirea altor necesități (interese) este neglijabilă într-o situație particulară, în timp ce un alt individ discern exact pericolul și renunță la opțiunea recurgerii la crimă cu scopul de a-și crea condițiile necesare satisfacerii trebuinței în cauză, ceea ce face diferența dintre cele două persoane privitor la formarea interesului criminal sau a unui interes noncriminal.

Această aserțiune este confirmată de decalajul enorm dintre criminalitatea primară și cea de recidivă, adică de faptul că o parte covârșitoare dintre persoanele demascate și trase la răspundere penală nu ajung repetat pe banca acuzaților. De exemplu, în Chișinău ponderea indivizilor care au săvârșit pentru prima dată crime a fost de 86,9% în anul 1992, 85,9% – în 1993, 85,7% – în 1994, 89,1% – în 1995 și de 90,1% – în anul 1996, ceea ce constituie în medie 87,5% (potrivit datelor oficiale). Să examinăm și o altă perioadă: ponderea indivizilor care au săvârșit pentru prima dată crime a fost de 80,8% în anul 2004, 86,3% – în 2005, 89,6% – în

2006, 89,2 % – în 2007 și de 94,7% – în anul 2008, ceea ce constituie în medie 88,12% (potrivit datelor oficiale).

Caracterul constant al numărului celor care săvârșesc crime pentru prima dată demonstrează totodată că, pe de o parte, incapacitatea unor indivizi de a aprecia just probabilitatea survenirii represiunii este provocată de factori stabili, iar pe de altă parte, că proporția acestor persoane este determinabilă cu destulă exactitate.

În concluzie: există stări ale rațiunii (nivelul de inteligență, în cazul examinat) ce dispun de o putere superioară în interacțiune cu pedeapsa (în calitate de condiție socială de existență), în ceea ce privește formarea interesului criminal.

Cercetări concepute în mod adecvat vor achiziționa cunoștințe criminologice exacte despre raportul dintre diversele stări ale rațiunii și condițiile de existență ale individului, precum și despre raportul lor cu necesitățile umane. Criminologii au de cercetat, de asemenea, factorii raționali implicați în producerea efectului criminogen. Este vorba de puterea de a raționa și de informațiile înșelătoare. În cazul supus examinării, raționamentele criminalilor sunt, în opinia noastră, influențate, în mod preponderent, de considerarea (a) eronată a posibilităților organelor de drept de a descoperi crimele, (b) subaprecierea factorului imprevizibil (individul consideră greșit că a luat toate măsurile necesare de precauție, astfel încât nu va putea fi demascat – identificat sau probată vinovăția sa), precum și (c) de crimele rămase nepedepsite, ale sale ori ale altor persoane.

Nu putem trece peste examinarea interacțiunii dintre necesitate și posibilitățile sociale de îndeplinire a lor⁷⁸. Viața omului consistă în satisfacerea nevoilor sale biologice și spirituale, a trăi înseamnă a dobândi mijloacele necesare existenței, adică cele necesare satisfacerii trebuințelor sale, și a efectua această satisfacere a nevoilor. Este o stare de lucruri predeterminată de esența și constituția organismului uman – o entitate vie prin modul său specific de alcătuire compusă din organe ce funcționează în baza resurselor captate permanent (continuu sau periodic) din exterior. Nevoile exprimă anume această necesitate în substanță existențială, făcându-se simțite în momentul în care organismul nu dispune de cantitatea necesară, resimte o insuficiență în îndeplinirea cu substanță, din sursele externe de alimentare. Prin urmare, rațiunea de a fi al organismului uman este viața, ca și la orice alt organism viu, posibilă exclusiv în condițiile unui flux permanent și suficient de substanță.

⁷⁸ Vezi în această privință și lucrarea *Interes și crimă*, indicată anterior.

Renunțarea la satisfacerea necesităților conduce la suprimarea vieții, fie integral, fie parțial. Viața este suprimată integral în cazul în care survine moartea, distrugerea organismului ca entitate vie, iar parțial – în cazul în care nu sunt satisfăcute necesitățile fără de care organismul poate supraviețui ca entitate vie. În ambele cazuri însă organismul resimte o durere permanentă, mai slabă sau mai puternică, provocată de insatisfacția continuă, ce-l împinge la curmarea ei prin satisfacerea necesităților sau renunțarea la viață în genere. Afirmările sunt valabile atât în privința nevoilor biologice, cât și a celor spirituale.

Întrucât esența organismului rezidă în viață, el este conceput astfel încât să-l împingă pe om la acțiuni de asigurare a vieții. Acțiunile lui sunt îndreptate spre mediul de viață, unde se află sursele de substanță necesară existenței. Acțiunile lui urmăresc, pe termen scurt, a căpăta substanța necesară (materie fizică, chimică, biologică, informațională, afectivă etc.) satisfacerii imediate a nevoilor și a o consuma, iar pe termen lung, a intra în posesia unor surse de substanță, cu rezerve cât mai mari, în vederea asigurării posibilităților de satisfacere ulterioară a nevoilor.

În mediul natural de existență omul are acces liber la sursele de substanță necesară, în măsura capacităților sale (forță și abilitate fizică, pricepere și calcul rațional etc.), în timp ce în mediul social de existență modalitățile de obținere a substanței sunt reglementate prin norme sociale. Individului i se permite o gamă definită de acțiuni de acces la substanța existențială. Cum va proceda însă individul în cazul în care el nu poate să beneficieze sau să dobândească substanța necesară vieții, altfel spus, nu-și poate satisface necesitățile? De fapt, el nu dispune decât de două alternative: (1) a renunța la viața sa, în parte sau în totalitate, ori (2) a adopta acțiuni ce contravin normelor sociale, inclusiv criminale. Individul va recurge, în mod legitim, la dobândirea mijloacelor de existență, adică a substanței necesare îndeplinirii nevoilor sale, prin acțiuni criminale, în situația lipsei posibilităților de obținere a acestora respectând normele sociale, o dată ce esența individului este de a trăi. Este un comportament întru totul firesc, determinat de un lanț de cauze implacabile.

De precizat că putința individului de a-și îndeplini necesitățile prin acțiunile permise de normele sociale nu trebuie să fie apreciată în mod absolut, ci efectiv. Nu contează faptul că în general un individ în condițiile sociale respective ar fi reușit să-și asigure existența în conformitate cu prescrierile normelor sociale (individul mediu, statistic), ci capacitatea individului particular de a se descurca într-o asemenea conjunctură, fără un efort excesiv, resimțit drept un supliciu, un preț inacceptabil, ținând cont de

aptitudinile sale fizice și intelectuale, cunoștințele sale despre lume, înțelegerea imperativelor sociale etc.

Faptul că unii, doar unii indivizi preferă să trăiască într-o condiție mizerabilă decât să săvârșească crime nu constituie un argument valid în această privință. O serie de factori de natură diferită pot împiedica formarea interesului criminal la unii indivizi într-o atare situație, precum preferința unei vieți constând în satisfacerea parțială a unui număr restrâns de necesități posibile în condiții de libertate în raport cu o viață definită de privațiunile specifice pedepselor (se consideră că este vorba despre o decizie luată de teama pedepsei, în realitate, teama este doar un mecanism intermediar între necesitate și lumea externă, via organele senzoriale și rațiune), speranța oarbă într-un reviriment spectaculos în soarta individului (alimentată de multipli factori, printre care și unele exemple reale, afirmative) sau înțelegerea profundă a resorturilor sociale și deci a necesității înfăptuirii schimbării sociale prin alte metode (acțiuni politice sau civice).

Ținem în mod deosebit să examinăm mai amănunțit unul dintre factorii care îl determină pe om să respingă categoric opțiunea acțiunilor criminale în procesul de îndeplinire a nevoilor sale biologice și spirituale, chiar dacă se vede silit să îndure lipsuri considerabile. Ne referim la ceea ce noi am numit „necesitatea de onestitate”. Într-o serie de cazuri socializarea reușește să cultive la unii indivizi necesitatea de a fi onest, o necesitate spirituală al cărei caracter imperativ este similar celorlalte nevoi psihologice sau celor biologice. Ea acționează ca o forță irezistibilă, căreia individul i se supune – tinde neîncetat a o satisface, respectând normele sociale. *Necesitatea de onestitate constituie cel mai puternic element al controlului social intern.* Nici măcar înțelegerea profundă a imperativului vieții sociale de a respecta normele de conviețuire în sînul societății nu exercită o astfel de forță asupra omului. Primul factor acționează ca o forță oarbă, latentă, iar al doilea reprezintă, din contră, o forță conștientizată, manifestă. De dragul satisfacerii nevoii de a fi onest, individul este dispus să sacrifice inclusiv îndeplinirea nevoilor sale biologice. Forța necesității de onestitate diferă de la o persoană la alta. De aceea, la un om ea poate avea un caracter suprem sau poate fi situată la unul dintre nivelurile inferioare din cadrul sistemului necesităților sale. Diferența transpare pe măsura înrăutățirii condițiilor de viață, individul arătându-se dispus să-și satisfacă alte trebuințe în detrimentul necesității de onestitate⁷⁹.

⁷⁹ Am descoperit necesitatea de onestitate prin metoda introspecției, în timp ce variațiile în forța ei am constatat-o prin metoda observației. Trăind într-o societate în care condițiile de viață s-au degradat continuu, am observat cum un număr crescînd de indivizi renunțau la onestitate în schimbul satisfacerii altor necesități, biologice sau spirituale (de exemplu, obținerii titlurilor

Exemplul invocat ne prezintă modul în care interacționează diferite necesități la formarea interesului, inclusiv cel criminal. Totodată, el dezvăluie puterea unică de prevenire a comportamentelor criminale, sub rezerva cunoașterii exacte a modului de formare și a factorilor defavorabili. Deși, în viziunea noastră, **perspectiva cea mai consistentă în prevenirea criminalității privește operarea cu factorul rațional, cel al înțelegerii profunde a fenomenului și resorturilor societății**, căci științele sociale (sociologia, politologia și criminologia) au achiziționat deja cunoștințele necesare, rămâne a descoperi modalitățile de cultivare a acestei înțelegeri la toți membrii societății. Metoda cultivării necesității de onestitate ar putea fi, eventual, aplicată indivizilor lipsiți de raționalitatea necesară unei depline înțelegeri a imperativelor sociale sau control rațional asupra comportamentului său, cu precizarea că și puterea gândirii poate fi dezvoltată.

Unele interacțiuni între elementele interesului se caracterizează prin stabilitate înrădăcinată, dând naștere unor fenomene specifice – tiparele comportamentale. Fenomenele în discuție se formează din interacțiunea unor necesități permanente cu circumstanțe frecvente de viață (condiție socială de existență, deci de ordin extern) și cu proprietatea organismului uman de a-și forma automatisme (condiție biologică de existență de ordin intern). Deprinderile, priceperile și reflexele condiționate, toate sunt formate sub imperiul aceluiași principiu funcțional al organismului. Astfel, individul, pomenindu-se frecvent în circumstanțe similare și avînd de îndeplinit niște necesități permanente, procedează în mod similar, formîndu-se în consecință niște tipare comportamentale tipice unor situații analogice: necesitate X-circumstanțe X-acțiune X sau necesitate Z-circumstanțe Z-acțiune Z etc. Ele cu timpul se înrădăcinează, iar individul acționează deja în mod automat, fără o examinare rațională prealabilă a situațiilor. Prin urmare, *tiparele comportamentale* constituie moduri tipizate de acțiune spontană, automată în circumstanțe similare în vederea satisfacerii aceleiași necesități.

De regulă acțiunile ghidate de tiparele comportamentale nu sunt criminale, uneori însă ele capătă tocmai un asemenea caracter. Ele se produc în condițiile intervenirii unor factori particulari, inexistenți anterior. Vom examina un caz concret. În cadrul unei familii, soțul obișnuiește să-și promoveze interesele prin violență fizică în relațiile cu soția sa. Atunci cînd ea manifestă un interes contrar, el recurge la agresiuni fizice, însoțite de

științifico-didactice sau ocupării unor posturi sus-puse), în timp ce alții au rămas nestrămutați în această privință, în pofida unei vieți excesiv limitate. Argumentul celor care și-au sacrificat onestitatea era că transgresarea normelor sociale a devenit unica modalitate de a supraviețui, ceea ce înseamnă de fapt a-și îndeplini deopotrivă nevoile biologice și psihologice.

obicei de violență verbală, ceea ce constituie deja un tipar comportamental. La un moment, se întâmplă ca el să fie în stare de ebrietate, iar soția să-i opună rezistență fizică, nemaîntîlnită, din care cauză soțul manifestă un exces de agresivitate fizică, violență criminală, orientat fiind a-și impune interesul cu tot dinadinsul, acțiuni ce se soldează cu decesul soției.

Deoarece tiparele comportamentale cu risc criminogen pot fi identificate cu precizie, criminologii au sarcina de a le depista și a elabora măsuri de eradicare sau de modificare a lor, astfel încât să fie eliminată componenta criminogenă. În paralel, ele trebuie să fie studiate din unghi de vedere victimologic, elaborînd recomandări destinate potențialelor victime, dar și alte măsuri anticrimă.

Noi am examinat numai unele interacțiuni bivalente între elementele interesului criminal sau, altfel spus, între factorii determinanți ai comportamentului criminal (antrenați în modelarea elementelor interesului criminal, deci cauzei acțiunii criminale). Cercetările criminologice au de studiat însă și celelalte interacțiuni, dar și interacțiuni complexe, formate din trei, cinci, ba chiar din și mai mulți factori, după cum s-a văzut din primul caz supus examinării, ceea ce face cercetarea incomparabil mai dificilă, nu și imposibilă.

După cum am menționat, există fenomene dependente și fenomene independente. Fenomenele dependente sunt acelea care își încetează existența odată cu încetarea acțiunii cauzei și condițiilor absolut necesare. Interesul este un fenomen dependent, el nu poate exista prin sine însuși, încetîndu-și existența în momentul în care nu mai acționează factorii care l-au generat, adică necesitatea, rațiunea și condițiile externe. Situația se explică prin faptul că „legăturile structurale ale sistemelor materiale se constituie și pe fondul legăturilor cauză-efect stabile, organizate ale fenomenelor din sistemele date”⁸⁰.

La clarificarea problemei interacțiunii dintre elementele constitutive ale interesului și, deci, dintre factorii ce acționează asupra acestor elemente este indicat a pleca în primul rînd de la principiul general de existență al entităților sistemice, cum este și organismul uman, și anume: „sistemele vii răspund la influențele exterioare potrivit naturii lor interne, efectul depinde nu atît de cauzele externe, cît de determinarea din interior”⁸¹.

Atît imperativele teoretice, cît și cele practice solicită întregirea sistemului factorilor determinanți ai comportamentului criminal, avansînd, pe cît este cu putință, în cunoașterea verigilor succesive ale lanțurilor

⁸⁰ O. Băncilă, *Cauzalitatea în filozofie și știință*, Editura științifică, București, 1969, p. 44.

⁸¹ Ibidem, p. 208.

determinative ce-l alcătuiesc, astfel încât să fie descoperiți factorii determinanți ai factorilor determinanți ai elementelor interesului, apoi factorii determinanți ai celor dintâi și tot așa în continuare pînă la acumularea unor cunoștințe suficiente prevenirii crimelor în măsura maximului posibil.

Așadar, pentru **reconstituirea teoretică a sistemului factorilor determinanți ai comportamentului criminal**, criminologia are de întreprins următoarele: (1) a trece în revistă factorii determinanți ai comportamentului criminal – cei care concură la formarea cauzei, cei care însoțesc acțiunea cauzei, precum și cei care îi determină pe aceștia, înaintînd pe cît este posibil sau necesar în cunoașterea verigilor consecutive, pînă și cele mai îndepărtate; (2) a elucida modul de interacțiune dintre factorii determinanți ai conduitei criminale – cum exact se produce influența unuia asupra altuia; (3) a determina puterea de acțiune a fiecărui factor antrenat în procesul de geneză și existență al comportamentului criminal – deopotrivă cea absolută, intrinsecă, și cea relativă, situațională; (4) a stabili raporturile dintre factorii determinanți ai conduitei criminale – cauză sau condiție, locul ocupat în cadrul sistemului factorilor determinanți și, respectiv, în lanțul causal sau condițional, principal ori particular, toate centrate pe cauza imediată a comportamentului criminal.

În acest scop, criminologii vor obține de sine stătător cunoștințele necesare pînă la hotarul propriei discipline sau vor avansa pe cont propriu, dar cu maximă precauție, ori însoțiți de specialiști în domeniu dincolo de făgașul său de cercetare, în cazul în care cunoștințele dobîndite de colegii din alte ramuri ale științei nu satisfac pe deplin necesitățile cunoașterii criminologice.

4

CAPITOLUL

DETERMINISMUL CRIMINALITĂȚII

Sistemul factorilor determinanți prezentat în capitolele precedente explică geneza comportamentului criminal individual. Or cercetările criminologice au scos la iveală regularități proprii ansamblului crimelor particulare – criminalității, ceea ce i-a determinat pe criminologi să caracterizeze criminalitatea drept un fenomen de masă, unitar. În plus, există subansambluri de crime – numite tipuri de criminalitate, care posedă, de asemenea, trăsături comune, distinctive. Prin urmare, se cere și o explicație a modului de determinare a criminalității în ansamblu și tipurilor particulare de manifestare a criminalității. Cu alte cuvinte, criminologia are sarcina de a studia cauzalitatea la trei niveluri: (1) criminalitate (fenomenul în ansamblu), (2) forme particulare de manifestare a criminalității (criminalitatea organizată, corupția, criminalitatea de violență etc.) și (3) crimă (manifestare individuală).

Determinarea criminalității

Criminalitatea se compune din crime, adică din comportamente criminale individuale, în afara cărora ea nu poate exista. Criminalitatea există anume prin intermediul unei pluralități de crime. O diferență de esență nu există, altfel ele nu ar fi manifestări de aceeași natură. „Crima (singularul), remarca Valeriu Bujor, este forma de existență a criminalității (generalului), înseamnă că anume în crimă, ca celulă elementară de existență a criminalității și este necesar a căuta trăsăturile de bază ale acestui fenomen social, inclusiv cea principală, care îi determină esența”⁸².

Deosebirea dintre crimă și criminalitate este de ordinul generalului și particularului. Din aceste rațiuni, explicarea aspectului în discuție al obiectului criminologiei presupune o bună cunoaștere și o aplicare riguroasă a principiului universal al generalului și particularului de organizare a lumii.

Crima posedă, ca și orice alt fenomen al realității, două laturi: generală și particulară. Latura generală include însușirile cu caracter general,

⁸² Valeriu Bujor, *O sușcinosti prestupnosti*, Editura „Lyceum”, Chișinău, 1998, p. 10.

iar latura particulară include trăsăturile cu caracter particular ale crimei. Generale sunt trăsăturile proprii tuturor crimelor (de exemplu, capacitatea de a exercita un impact distructiv asupra societății) și, respectiv, particulare sunt însușirile proprii doar unor crime (de exemplu, capacitatea de a acționa direct asupra unei persoane: omor, viol, vătămare corporală etc.). Prin urmare, principiul generalului și particularului vizează numai mulțimi de fenomene omogene, precum sunt crimele, el fiind inaplicabil fenomenelor alcătuite exclusiv din caracteristici unice, de exemplu Universul, în orice caz, din câte se cunosc deocamdată.

De fapt, este vorba despre un diapazon care pleacă de la particularul-unic, ce constă în trăsături fără analog, proprii unei singure crime, și ajunge la generalul-total, ce constă în trăsături comune, proprii tuturor crimelor. Între ele există însușiri proprii unui număr mai mare sau mai mic de crime, al căror grad de generalitate-particularitate este relativ, fiind definit prin comparație, în funcție de frecvența cu care se regăsesc la crime, spre deosebire de extreme, purtătoarele unui caracter absolut.

Însușirile generale ale crimelor formează criminalitatea. Deși se află într-o mulțime de crime separate, entități distincte, ele formează un fenomen unitar prin faptul că acționează în același sens și în același mod, producând efecte identice sub latura lor generală. Totuși, însușirile generale ale crimelor există în asociere cu diverse însușiri particulare, unele chiar individuale. Ceea ce nu înseamnă deloc că caracteristicile generale nu dispun de un corp propriu, ci că formează o entitate distinctă – crimele – prin compunere cu o seamă de caracteristici particulare. În orice caz, dacă nu ar subzista trăsăturile generale, atunci entitățile alcătuite numai din trăsături particulare ar constitui fenomene distincte, imposibil a le reuni într-o clasă separată de manifestări comportamentale.

Acum, când am stabilit ce reprezintă criminalitatea, devine abordabilă problema procesului genetic al fenomenului criminal de masă.

Orice cauză își produce direct efectul, printr-o legătură neîntreruptă de la cauză la efect. Întrucât crimele sunt entități separate în spațiu, ca și indivizii care le săvârșesc, fiecare dintre ele posedă o cauză proprie ce constituie, de asemenea, o entitate separată. Fiecare comportament criminal are o cauză a sa, de sine stătătoare, ele toate au o esență comună, sunt interese, dar există și acționează de sine stătător, independent una de alta.

Prin urmare, criminalitatea nu este generată de o cauză corporală, singulară, situată undeva în spațiu și susceptibilă a influența de la distanță actele criminale izolate, risipite peste tot în societate. Criminalitatea se înfiripă din comportamente criminale izolate, avînd o esență identică, și reprezintă multitudinea și similitudinea lor. Unitatea de esență determină

unitatea de acțiune, ceea ce le face să formeze un fenomen unitar. Putem vorbi deci despre o cauză unică a criminalității numai în sens de identitate de esență.

Astfel, pentru a înțelege mai bine omogenitatea criminalității în calitate de fenomen de masă este necesar a reveni la studiul cauzei comportamentelor criminale și a scruta direcția diametral opusă, deja dintr-o altă optică.

În calitate de cauză a comportamentului criminal, interesul criminal se formează sub influența unor factori multipli. Mai întâi de toate el se compune din trei elemente distincte, la rândul lor, elementele constitutive ale interesului criminal sunt formate, de asemenea, de o gamă largă de factori diferiți și tot așa, după cum am arătat în capitolele precedente. Cu toate acestea, factorii determinanți ai interesului criminal nu cunosc o varietate infinită. Din contră, factorii determinanți ai comportamentelor criminale se caracterizează printr-o relativă constanță și similaritate, din cauza condițiilor existențiale stabile și asemănătoare ale indivizilor.

De exemplu, identitatea fundamentală a organismului uman implică necesități biologice esențialmente identice și mod identic de funcționare. Calitățile fizice și psihice ale indivizilor sunt comparabile, diferențele reducându-se la un număr finit de categorii. Capacitatea biologică de gândire a creierului uman nu diferă la toți indivizii, ei putând fi grupați în numai câteva contingente. Grație caracterului său social, există modalități fixate de acces la fondul de cunoștințe despre lume. Și structura de gândire este modelată de societate după tipare relativ definite și predeterminate. Condițiile de viață ale indivizilor, atât cele naturale, cât și cele sociale, nu se deosebesc nici ele printr-o diversitate totală. Până și necesitățile psihologice se constituie sub acțiunea generală a factorilor determinanți, în a căror rază de acțiune ajung grupuri de indivizi.

De altfel, întreaga natură este astfel organizată, încât produce similarități, din care provin regularitățile caracteristice acțiunii fenomenelor, inclusiv proceselor sociale. În caz contrar, nu numai cunoașterea științifică, ci și activitatea rațională în genere ar fi completamente superfluă. Presupunem că similitudinile reprezintă consecința acțiunii principiilor universale de organizare și funcționare a realității, omniprezente și echivalente.

Așadar, procesul genetic al criminalității este următorul: factori identici formează cauze identice – interese criminale, cauzele identice generează efecte identice – comportamente criminale, efectele identice acționează în mod identic, formând un fenomen de masă omogen și unitar – criminalitatea, care provoacă consecințe sociale esențialmente identice. De

unde reiese că *pluralitatea intereselor criminale reprezintă cauza criminalității*. Prin pluralitate nu trebuie să se înțeleagă suma unor interese criminale izolate sau rezultatul conjugării acțiunilor acestor interese, ci faptul mulțimii lor.

Regularitățile de manifestare ale criminalității, conceptualizate sub aspect statistic pentru prima dată acum aproape două sute de ani de către Adolphe Quételet⁸³, sunt corespondentul unor factori determinanți identici și stabili. Or, *existența unor factori criminogeni identici și stabili determină omogenitatea comportamentelor criminale și regularitatea în manifestarea criminalității, tot așa cum extensiunea acestor factori în raport cu indivizii determină amploarea criminalității*.

Este o stare de lucruri firească. Pe de o parte, comportamentul criminal reprezintă o manifestare a individului. În lume nu există însă un singur individ, ci o mulțime, mai mică sau mai mare, de indivizi. În condițiile în care factorii criminogeni acționează asupra mai multor indivizi se produce o pluralitate de conduite criminale, care și formează un fenomen de masă. Pe de altă parte, omogenitatea factorilor criminogeni determină omogenitatea comportamentelor criminale și, în consecință, omogenitatea efectelor sociale. Astfel, cu cât factorii criminogeni acționează asupra mai multor indivizi, cu atât mai multe comportamente criminale vor rezulta din această acțiune, deci criminalitatea va lua amploare, va spori nivelul criminalității în societate.

Prezența regularităților în manifestarea criminalității denotă existența unor factori stabili ce determină actele criminale. Desigur, depistarea acestor factori și elaborarea unor mijloace de suprimare a influenței lor va conduce la dispariția în fapt (realitate) a regularităților, în principiu (potențialitate) ele, bineînțeles, vor dăinui și se vor manifesta de fiecare dată când factorii respectivi vor ieși de sub controlul criminologic sau vor reapărea din alte surse, necunoscute ori cu efecte neanticipate.

Putem conchide că fenomenele criminale nu sunt generate de o infinitate incognoscibilă de factori diverși și că cunoașterea criminologică răspunde exigenței științifice de generalitate. Deși sunt foarte numeroși, în primul rînd datorită complexității fenomenelor criminale, alcătuite din toate formele de materie cunoscute, numărul factorilor criminogeni este finit, ei caracterizându-se printr-o anumită uniformitate și predictibilitate.

⁸³ *Recherches sur le penchant au crime și Sur l'homme et le développement de ses facultés ou essai de physique sociale* (Paris, 1835).

Determinarea formelor particulare de manifestare ale criminalității

De rînd cu trăsăturile generale, există o seamă de trăsături particulare ce îmbracă criminalitatea într-o diversitate de forme de manifestare. Însușirile particulare se regăsesc la o singură crimă, la cîteva crime sau la o mulțime de crime. Proprietățile specifice unei mulțimi semnificative de crime servesc la delimitarea unor tipuri de criminalitate.

Potrivit definiției noastre, **tipul de criminalitate** reprezintă o formă particulară de manifestare a criminalității într-un număr semnificativ de cazuri individuale avînd o trăsătură distinctivă comună.

Printre tipurile de criminalitate desprinse în criminologie se numără criminalitatea recidiviștilor, criminalitatea profesională, criminalitatea juvenilă (minorilor), criminalitatea bărbaților, criminalitatea femeilor, criminalitatea urbană, criminalitatea rurală, criminalitatea de violență, corupția, criminalitatea de grup, criminalitatea economico-financiară, criminalitatea penitenciară, criminalitatea informatică, criminalitatea transnațională, criminalitatea transfrontalieră sau criminalitatea organizată.

Un tip de criminalitate este întotdeauna delimitat după o trăsătură distinctivă proprie unui ansamblu de manifestări criminale individuale. De exemplu, sexul masculin al criminalului este acea caracteristică ce deosebește o serie de manifestări criminale de altele, pentru criminalitatea urbană aceasta este locul manifestării unor comportamente criminale, pentru criminalitatea de recidivă ea constă în persistența conduitelor criminale manifestate de unii indivizi, în timp ce în cazul criminalității de violență este vorba despre modul de manifestare a comportamentului criminal.

Deoarece includ trăsături ale unui fenomen unitar – criminalitatea, tipurile de criminalitate nu există sub formă pură, separate unele de altele, ci se întrepătrund într-un mod indisolubil. De exemplu, criminalitatea rurală este întreșesută cu criminalitatea femeilor, pentru că o parte dintre crimele săvîrșite în mediul sătesc au drept autor persoane de sex feminin, criminalitatea organizată se întrepătrunde cu criminalitatea recidiviștilor și profesională, dat fiind faptul că unii dintre indivizii implicați în asemenea activități criminale au la activ recidive sau o practică în calitate de îndeletnicire de bază, ce le asigură existența.

Ceea ce este însă pentru un tip de criminalitate o însușire esențială, pentru criminalitatea în ansamblu nu constituie decît o caracteristică

particulară. Din aceste considerente, factorul care generează un tip de criminalitate are calitatea de cauză în raport cu acest tip de criminalitate și calitatea de condiție în raport cu criminalitatea în general, determinându-i doar o formă particulară de existență sau, altfel zis, o fațetă particulară, a cărei prezență nu este obligatorie pentru existența fenomenului. Or, după cum rezultă din cunoștințele generale privitoare la cauzalitate⁸⁴, trăsăturile identice se pot forma numai sub impactul unei cauze similare, a cărei studiere nu poate fi nicidecum omisă de criminologi.

De exemplu, cauza traficului de ființe umane, în calitate de formă particulară de manifestare a criminalității, constă, în arealul național, în „formarea unei oferte imense de brațe de muncă ieftine în societatea noastră, datorită sărăciei accentuate, ca răspuns la o cerere extinsă la brațe de muncă ieftine în țările prospere sau cu economii în ascensiune, în special din Europa și Orientul apropiat, destinate muncii la negru, și viceversa, situație care a fost speculată, în scopul obținerii pe cale criminală a unor profituri consistente, de niște indivizi certați cu legea”⁸⁵. Acest fenomen nu reprezintă însă și cauza criminalității în ansamblu, ci numai un factor care o favorizează și care îi conferă o anumită formă particulară de manifestare. De asemenea, el nu constituie cauza comportamentelor particulare de trafic de ființe umane. El poate forma cel mult o condiție favorabilă formării interesului criminal sau doar o condiție ce determină însuși comportamentul criminal, adică modul de realizare a interesului criminal deja constituit.

Fiecare însușire a criminalității exercită o proprie influență asupra fenomenelor cu care se află în interacțiune. Efecte produc deopotrivă trăsăturile generale și cele particulare. Pe criminologi îi interesează, bineînțeles, mai mult decât orice impactul produs asupra societății de diversele trăsături ale criminalității. Fiecare trăsătură acționează în mod specific, afectând diferite laturi ale societății și lovind cu o forță diferită. Mai mult decât atât, impactul distructiv al criminalității variază și în funcție de efectul conjugat al acțiunii diferitelor însușiri, generale sau particulare.

În ansamblu, interesul față de cunoașterea diverselor tipuri de criminalitate, inclusiv a factorilor care le determină, este alimentat de trei rațiuni fundamentale: (1) influențarea caracterului criminalității, în sensul minimalizării distructivității ei sociale, datorită stăpînirii celor mai distrugătoare manifestări criminale; (2) restrîngerea amplitudinii criminalității ca

⁸⁴ Vezi de exemplu: O. Băncilă, *Cauzalitatea în filozofie și știință*, Editura științifică, București, 1969; Călina Mare, *Introducere în ontologia generală*, Editura „Albatros”, București, 1980; Mircea Flonta, *Esență și fenomen*, Editura politică, București, 1962.

⁸⁵ Gheorghe Butnaru, Valeriu Bujor și Octavian Bejan, *Caracterizare criminologică și juridico-penală a traficului de ființe umane*, Chișinău, 2008, p. 93.

urmare a impactului exercitat asupra manifestărilor ce cunosc o escaladare pronunțată; (3) posibilitatea de a acționa izolat asupra unor factori determinanți ai criminalității.

Din interconexiunea diverselor tipuri de criminalitate provin dificultăți majore în cercetarea lor izolată, în schimb, măsurile de prevenire a unui tip de criminalitate se răsfrâng benefic asupra altora, aspect demn de luat în calcul la planificarea activităților de prevenire (de exemplu, reducerea criminalității urbane va avea repercusiuni inerente asupra criminalității bărbaților).

În afară de conexiuni constitutive, între tipurile de criminalitate există o serie de influențe genetice. Astfel, recidiviștii sunt deosebit de activi în antrenarea minorilor în activități criminale, ceea ce înseamnă că prevenirea criminalității de recidivă își va lăsa amprenta asupra criminalității juvenile. Deopotrivă, măsurile de prevenire a crimei organizate acționează concomitent asupra violenței criminale care servește drept mijloc important în această activitate criminală sau cele de prevenire a corupției au implicații asupra criminalității economice, favorizată puternic de practicile de corupție din administrația publică.

Prin urmare, o bună cunoaștere a interdependențelor atât constitutive, cât și genetice permite elaborarea unor măsuri de influență complexă și aplicarea lor bine orientată.

Referindu-se la abordarea diferențiată a problemei determinismului în criminologie, Sutherland avertiza cercetătorii: „Concentrarea atât asupra segmentului epidemiologic (distribuția statistică a crimelor, a criminalității, n. n.), cât și asupra segmentului conduitei individuale ale problemei teoretice este uneori necesară, dar este eronat și ineficient a ignora un al doilea segment sau a o orienta spre o altă disciplină academică”⁸⁶.

⁸⁶ Edwin H. Sutherland și Donald R. Cressey, *Criminology*, 9th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia/New York/Toronto, 1974, p. 57.

ÎNCHEIERE

A clarifica în detaliu toate aspectele sistemului factorilor determinanți ai comportamentului criminal este o muncă extrem de dificilă. Totuși ea trebuie să fie făcută, metodic și cu răbdare.

Criminologii urmează să ia în studiu mai întâi fiecare componentă a sistemului în mod izolat, iar din aceste fragmente să reconstituie teoretic întreg sistemul, studiindu-le deja în interacțiune. Este un travaliu de durată, ce presupune numeroase cercetări de detaliu.

Schița creionată denotă cât de strâns sunt organizate multiplele aspecte descoperite de știință și posibilitatea integrării lor într-un tot structurat și comprehensibil.

Desigur, la început este necesar a descoperi modalitățile de efectuare a cercetărilor de detaliu, misiune foarte grea, dar nu și imposibilă în condițiile în care se știe ce și unde este de căutat.

Cunoștințele ce vor fi obținute prin cercetările de detaliu nu numai că vor completa cu aspecte particulare teoria generală, ci și vor constitui testări din unghiuri diverse ale acesteia.

Limpede este că criminologia nu se mai poate mulțumi cu abordarea fracturată și unilaterală, ce i-a fost utilă în faza precedentă, însă îi este improprie în cea următoare, imperativul unei schimbări conceptuale în explicarea comportamentului criminal planînd în gîndirea criminologică actuală.

BIBLIOGRAFIE

- Adler Alfred, *Cunoașterea omului*, Editura „IRI”, București, 1996.
- Andrei Petre, *Sociologia revoluției. Studii de sociologie politică*, Editura „Polirom”, Iași, 1998.
- Băncilă O., *Cauzalitatea în filozofie și știință*, Editura științifică, București, 1969.
- Beccaria Cesare, *Despre infracțiuni și pedepse*, Editura „Rosetti”, București, 2001.
- Bejan Octavian, *Contribuții la definirea filozofico-sociologică a conceptului de interes*, Revistă de filosofie și drept, nr.2 din 2001.
- Bejan Octavian, *Problema interesului în gândirea socratică*, Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova, vol. II, 2002.
- Bejan Octavian, *Principiul de acțiune și funcția socială a pedepsei penale*, Revista de criminologie, drept penal și criminalistică, nr.1-2 din 2004.
- Bejan Octavian, *Unele reflecții asupra gândirii socioumane*, Revistă de filosofie și drept, nr.3 din 2006.
- Bejan Octavian și Bujor Valeriu, *Interes și crimă*, Chișinău, 2004.
- Bujor Valeriu, *Categoria interesului în criminologie*, în „Materialele Conferinței științifice a corpului didactic al Academiei Naționale de Poliție Ștefan cel Mare, 25 mai 1995. Teze”, Chișinău, 1996.
- Bujor Valeriu, *Esența fenomenului crimă (criminalitate)*, Legea și viața, nr.10 din 1994.
- Bujor Valeriu, *Bezele statisticii criminologice*, Editura „Literatura juridică”, Chișinău, 1996.
- Bujor Valeriu și Bejan Octavian, *Problema interesului în criminologie*, în „Studii criminologice și juridice privind criminalitatea”, Chișinău, 2001.
- Bujor Valeriu și Bejan Octavian, *Cu privire la esența crimei și pedepsei*, în „Pedepsa ca formă a răspunderii juridice și rolul ei în societatea de tranziție”, Chișinău, 2002.
- Bujor Valeriu și Bejan Octavian, *Despre cercetarea criminologică a problemei interesului*, Analele științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare”, ediția a II-a și a III-a, Chișinău, 2002.
- Bujor Valeriu și Bejan Octavian, *Cu privire la esența și pericolul social al criminalității*, Revista de criminologie, drept penal și criminalistică, nr.1-2 din 2004.
- Bujor Valeriu, Bejan Octavian, Ilie Sergiu și Casian Sergiu, *Elemente de criminologie*, Editura „Știință”, Chișinău, 1997.
- Bujor Valeriu și Pop Octavian, *Cauzalitatea în criminologie*, Editura „Mirton”, Timișoara, 2002.
- Cemea Emil și Molcuț Emil, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura „Edit Press Mihaela”, București, 2001.
- Chirot Daniel, *Schimbarea socială într-o societate periferică*, Editura „Corint”, București, 2002.
- Chirot Daniel, *Societăți în schimbare*, Editura „Athena”, 1996.
- Cioclei Valerian, *Mobilul în conduita criminală*, Editura „All Beck”, București, 1999.
- Comte Auguste, *Discurs asupra spiritului pozitiv*, Editura științifică, București, 1999.

- Constantinescu Virgil, *Determinismul social și tipologizarea trebuințelor umane*, în „Determinarea și motivarea acțiunii sociale”, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.
- Cusson Maurice, *L'analyse stratégique et quelques développements récents en criminologie*, Criminologie, vol. 19, nr.1 din 1986.
- Descartes, *Expunere despre metodă*, Editura „Paideia”, București, 1995.
- Durkheim Emile, *Diviziunea muncii sociale*, Editura „Albatros”, București, 2001.
- Durkheim Emile, *Regulile metodei sociologice*, Editura științifică, București, 1974.
- Eminescu Mihai, *Publicistică. Referiri istorice și istoriografice*, Editura „Cartea Moldovenească”, Chișinău, 1990.
- Eminescu Mihai, *Statul. 1. Funcțiile și misiunea sa*, Editura „Saeculum”, București, 1999.
- Eminescu Mihai, *Statul. 2. Personalitatea statului și organele puterii*, Editura „Saeculum”, București, 1999.
- Flonta Mircea, *Esență și fenomen*, Editura politică, București, 1962.
- Florea Silvia, *Interesul ca motivație a acțiunii*, în „Determinarea și motivarea acțiunii sociale”, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.
- Foucault Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Editura „Humanitas”, București, 1997.
- Freud Sigmund, *Practica psihanalizei*, Editura „Mediarex”, 1996.
- Golianu, Alexandru, *Dialectica intereselor în socialism*, Editura politică, București, 1976.
- Grosu Nicolae, *Esențele sociologiei*, Editura militară, București, 1997.
- Gusti Dimitrie și Herseni Traian, *Elemente de sociologie cu aplicări la cunoașterea țării și a neamului nostru*, Chișinău, 1992.
- Haret Spiru, *Mecanica socială*, Editura științifică, București, 1969.
- Hălășan Georgeta, *Sistemul motivațional al personalității*, în „Determinarea și motivarea acțiunii sociale”, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.
- Helvetius Claude-Adrien, *Despre spirit*, Editura științifică, București, 1959.
- Holbach Paul Henri, *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice și ale lumii morale*, Editura științifică, București, 1957.
- Ionel Iancu, *Contribuții la studierea categoriei de interes*, Editura științifică, București, 1968.
- Jaccard Roland, *Nebunia*, Editura de Vest, Timișoara, 1994.
- Jelev Jeliu, *Omul și ipostazele personalității sale*, Editura didactică și pedagogică, București, 1995.
- Kuhn Thomas S., *Structura revoluțiilor științifice*, Editura „Humanitas”, București, 1999.
- Le Bon Gustave, *Incertitudinile prezentului*, Institutul European, Iași, 1996.
- Le Bon Gustave, *Psihologie politică*, Editura „Antet”, București.
- Leman-Langlois Stéphane, *La sociocriminologie*, Les presses de L'Université de Montréal, 2007.
- Machiavelli Niccolo, *Principele*, Editura „Mondero”, București, 2000.
- Mare Călina, *Introducere în ontologia generală*, Editura „Albatros”, București, 1980.
- Marx Karl, *Ideologia germană*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1956.
- Moraru Ion, *Determinismul motivației*, în „Determinarea și motivarea acțiunii sociale”, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.
- Poincaré Henri, *Știință și metodă*, Editura științifică, București, 1998.

- Pop Traian, *Curs de criminologie*, Cluj, 1927.
- Popper Karl R., *Mizeria istoricismului*, Editura „ALL”, București, 1998.
- Quételet Adolphe, *Sur l'homme et le développement de ses facultés ou essai de physique sociale*, Paris, 1835.
- Rădulescu Sorin M., *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, Casa de edituri și presă „Șansa”, București, 1994.
- Rădulescu Sorin și Banciu Dan, *Sociologia crimei și criminalității*, Casa de edituri și presă „Șansa”, București, 1996.
- Schopenhauer Arthur, *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, Editura enciclopedică „Gheorghe Asachi”, Chișinău, 1994.
- Schopenhauer Arthur, *Lumea ca voință și reprezentare*, în 3 volume, Editura „Moldova”, Iași, 1995.
- Spencer Herbert, *Individul împotriva statului*, Editura „Timpul”, Iași, 1996.
- Stănoiu Rodica Mihaela, *Criminologie*, Editura „Oscar Print”, București, 2002.
- Stănoiu Rodica Mihaela, *Introducere în criminologie*, București, 1989.
- Stănoiu Rodica Mihaela, *Metode și tehnici de cercetare în criminologie*, Editura Academiei Republicii Socialiste Române, București, 1981.
- Sutherland Edwin H. și Cressey Donald R., *Criminology*, 9th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia/New York/Toronto, 1974.
- Sztranyiczki Gavril, *Despre interes și rolul lui în dinamica socială*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philosophia”, Cluj, 1969.
- Toffler Alvin *Powershift: Puterea în mișcare*, Editura „Antet”, 1995.
- Verhaegen Jacques, *Les impasses du Droit International pénal*, Revue de droit pénal et de criminologie, nr.1, octombrie, 1957.
- Xenofon, *Amintiri despre Socrate*, Editura „Hyperion”, Chișinău, 1990.
- Бужор Валерий, *О сущности преступности*, Editura „Luceum”, Кишинэу, 1998.
- Здравомыслов А.Г., *Потребности. Интересы. Ценности*, Издательство политической литературы, Москва, 1986.
- Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник*, Издательство «Юридическая литература», Москва, 1985.
- Марченко Т.А., *Потрбность как социальное явление*, Высшая школа, Москва, 1990.
- Социология: наука об обществе*, Харьков, 1996.
- Фрейд Зигмунд, *Психоанализ, религия, культура*, Издательство «Ренессанс», Москва, 1992.
- Фром Эрих, *Психоанализ и этика*, Издательство «Республика», Москва, 1993.
- Хохряков Г.Ф., *Объяснение в криминологии (системный подход в криминологическом исследовании)*, изд. ВНИИ МВД СССР, Москва, 1979.

CUPRINS

Introducere

Principiile determinismului criminogen

- Cauzarea comportamentului criminal
- Condiționarea comportamentului criminal
- Determinarea comportamentului criminal

Cauza și condițiile comportamentului criminal

- Cauza directă a comportamentului criminal
- Condițiile comportamentului criminal

Factorii care determină cauza comportamentului criminal

- Formarea trebuințelor criminalului
- Modelarea rațiunii criminalului
- Acțiunea condițiilor de existență ale criminalului
- Interacțiunea factorilor determinanți ai comportamentului criminal

Determinismul criminalității

- Determinarea criminalității
- Determinarea unor forme particulare de manifestare ale criminalității

Încheiere

Bibliografie